208 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 208

ФИРДУСИ

РУСТЕМ и СУХРАБ

Епизода из ШАХНАМЕ

СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА
КОЛО XXXI. БР. 208.

ФИРДУСИ

РУСТЕМ и СУХРАБ

Епизода из ШАХНАМЕ
у 24 певања

ПРЕВЕО С ПЕРСИСКОГ
Др. ФЕХИМ БАЈРАКТАРЕВИЋ

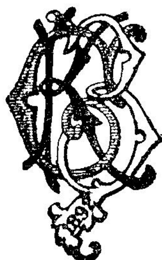

БЕОГРАД, 1928.
ШТАМПАРИЈА „МЛАДА СРБИЈА“ АНЂЕЛКОВИЋ
Ускочка 6а. Телефон 14-40

ФИРДУСИЈЕВ ЖИВОТ И ДЕЛА.

Оно што је Хомер и његови епови у старој грчкој књижевности, то је у многом погледу Фирдуси и његова *Шахнама* у новоперсиској литератури, и како су Хомерове песме утицале на каснији развој књиге код Грка и код оних западних народа који су се на њих угледали, тако је слично деловао и Фирдусијев еп код Персијанаца и оних источних народа којима су они били учитељи. Оба ова народа сада су далеко од тога да играју ону улогу коју су некад имали, али ова два генија њихова и дан данас су у стању да завладају нашим осећајима, да нас до дна срца гану и највеће дивљење у нама побуде.

И кад би наше модерно, скептично и критично доба било уопште погодно за постанак каквог великог епа и да роман и драма нису ступили на његово место, и грчки и персиски песник би и сада имали ученика и имитатора, иако не ни близу себи равних и достојних. Јер, како се опћенито мисли, еп је цвао и оцвао. Кад човек прочита *Рустема и Сухраба,* вели Сент-Бев *(Causeries du lundi,* I, 344), па онда отвори осмо певање Волтерове *Анријаде,* одмах „осети сву висину са које је епско песништво у новије доба спало и добије исти утисак као кад би прешао са реке Гангеса на један басен у Версаљу.“

Толика је, дакле, разлика између једног новијег епичара и старих певача херојског доба, чија су дела преживела све буре времена. Само оно што је одисало трајном лепотом, то је остало и остаје. Тај дах вечне лепоте осећа се само на највећим врхунцима људскога деловања: у те висине попео је Хо-

мер епску поезију на Западу, а Фирдуси на Истоку. Али баш по томе што су њих двојица досегли ту висину, јасно је да је и пре њих било певача и песника, који су им утрли пут и да је епска традиција на којој они почивају била врло развијена. Познавање свега онога што је њима претходило код Грка односно Персијанаца, разуме се, од велике је важности и користи за разумевање њихових дела. Само како је Фирдусијева *Шахнама* настала скоро две хиљаде година иза Хомерових епова, појмљиво је да оно што је њој претходило можемо боље познавати него предхомерску периоду грчке књижевности која је доста неосветљена. Другим речима, Хомер стоји у извесном смислу на челу и почетку целе грчке књижевности, а Фирдуси тек на почетку новоперсиске, пре које је постојала стара и средња персиска књижевност. Трагови народне традиције на којој *Шахнама* почива налазе се и у старој и у средњој књижевности и зато је свакако потребно да се с њима упознамо макар и у најкраћим потезима. Уз то ћемо рећи и о Персији, њену народу и језику толико колико је потребно за боље схватање свега што се тиче нашега песника и његових дела.

I.

Приступ Фирдусију.

Име Персија у почетку је означавало само једну персиску провинцију, коју су Грци звали *Persis;* али пошто су две велике персиске династије (Ахемениди у VI веку пре Христа и Сасаниди у III веку после Христа) потекле из ове покрајине и њено име својим освајањима на Западу прославили, оно се протегло и на целу земљу. Старо име за Персију (и данашње званично) јест Иран, т. ј. „земља Аријаца“. Само што је стари Иран обухватао много више него данас: поред садашње Персије, њему је припадао још Белуџистан, Афганистан и други севернији крајеви где се ирански говорило. Ово су биле

природне и језичне границе старога Ирана, а политичке су сезале много даље, све донде докле је моћ персиских краљева допирала. Под утицајем климатских екстрема и врло опора тла, које захтева много напора и труда да донесе плода, Персијанци су постали један снажан, стасит и храбар народ са великим политичким и душевним способностима. Довољно је подсетити само на то да су они основали једну од највећих монархија старога века. А колике су им душевне способности опажа се, тако рећи, на сваком кораку и у њиховој великој и разноликој литератури.

Већ по имену Иран („земља Аријаца“) види се да су Персијанци свесни и поносни што спадају у ону велику групу народа која се зове *индоевропска* и којој се прибрајају, поред Индијаца у Азији, и готово сви европски народи, па и Славени. У прастаро доба ови су народи скупа живели, али су се после разишли; међутим Индијци и Иранци су најдуже заједно остали и најкасније су се раставили једни од других. Из ове заједничке културне периоде која се зове *ариска* и која је давно у преисториско доба завршена, остало је и Иранцима и Индијцима много заједничких црта у верском схватању, а још више у језику, јер су стари индиски и стари ирански језик у најстарије доба тако један другом слични да изгледају више као два дијалекта истог језичног стабла него као два разна језика.

После се ирански језик наравно самостално развијао. У том развоју можемо разликовати три периоде: стару, средњу и нову. Стара периода обухвата језик *Авесте* (то је Заратустрина библија) и језик старих персиских натписа, према томе језици из ове периоде зову се *авестски* односно овај други *старо-персиски.* У средњој периоди свога развоја, персиски се језик зове средње-персиски или *пехлеви* а *ново-персиски* или кратко *персиски* је најновија фаза овога развоја.

Важно је истакнути да се персиски у свакој од ове три периоде служио другим *писмом.* Тако

је *Авеста* писана т. зв. авестском азбуком од 48 слова која означују поједине *гласове* и читају се с десна на лево као јеврејски и арапски. Међутим староперсиски језик (језик праве Персије, провинције Persis) писао се, како знамо из натписа персиских краљева, *клинастим* писмом (36 слова и 4 идеограма) које се чита, као и европски алфабети, с лева на десно. И пехлеви-језик има опет своје писмо. То је т. зв. пехлевиски алфабет, који се развио из арамејског. Он има само 17 (односно 19) слова, а чита се у истом правцу као и авестски. Овај пехлеви-језик је био у употреби за владања народне династије Сасановића (226—652.) који су обновили и ујединили Персију иза владе Селеукидâ и Арсакидâ и остали на власти све до арапске инвазије половином VII века. Само име *пехлеви (пахлави)* доводи се у етимолошку везу са *паршави* (= партски) и означује „партски" језик, јер је Партава староперсиско име за Партију.

Како пехлевиски алфабет има сразмерно мало знакова, поједина се слова могу читати на два, три па и на четири начина (т. зв. *полифонија)*. Али поред ове незгоде има још једна друга, ради које је изучавање пехлевиског било једно од најтежих подручја ориенталне филологије. Поред арамејског алфабета, узели су Персијанци у ово доба и врло много арамејских речи које су употребљавали као идеограме, т.ј. писали су их арамејским словима, али су их читали персиски, као што Енглези и данас многе латинске скраћенице читају енглески или ми кад пишемо 8 h, а читамо осам *сати*. Само што је ово у пехлевиском било много чешће и замршеније.

Срећом, новоперсиски језик није примио овај компликовани систем писања него је узео *арапско* писмо, које је знатно згодније, иако много заостаје за нашом латиницом и ћирилицом, јер је заправо само консонантско а вокале обично не означује. Ова је промена врло важна, јер од ње почиње нова периода персиског језика. Другим речима, новоперсиски или кратко персиски језик датира од онда када се почео писати арапским алфабетом и кад је примио многе арапске речи. Ова је фаза наступила иза арапског освојења Персије, али се о новоперсиском као *књижевном* језику може говорити много доцније, заправо тек у X веку.

Главно дело из најстарије периоде које је до нас допрло, то су свете књиге Заратустрине вере које се зову једним именом *Авеста.* У свом садашњем фрагментарном облику *Авеста* има уза се и коментар који је састављен на пехлевиском језику и зове се *Зенд.* Зато се често *обоје* зову *Зендавеста,* т.ј. *коментар Авесте* или као кад бисмо рекли *Зенд и Авеста.* Пре су речју Зенд означавали језик *Авесте,* а то је према горњем, наравно, криво, јер је *Зенд* као коментар на пехлевиском, а *Авеста* (што значи „главни текст") на старом језику.

Авеста се дели на пет главних делова који се зову *Јасна, Висперед, Вендидад, Јашт* (односно *Јаштови)* и *Хорда Авеста* (што значи *Мала Авеста).* Све су ове књиге претежно литургискога и уопште верскога карактера. Зато *Авеста* и нема праве књижевне вредности изузевши можда ретке поједине партије, као рецимо *Гате* у првој књизи *Авесте* (у *Јасни). Гате* дословно значи „песме". Оне су испеване у доста замршеном стиху, а у језичном погледу то су најстарији и најнеразумљивији делови целе *Авесте.* Сматра се да су то баш речи самога Заратустре којима даје поуку својима вернима. Унаточ метричке форме, *Гате* имају у себи врло мало поезије, и они који су их назвали Заратустриним псалмима нису били нарочито сретне руке. Ипак се мора признати да одишу дубоким етичким осећањем и јаким верским полетом. У појединостима има и иначе карактеристичних ствари у *Авести,* нарочито у *Јаштовима* који су већином у стиху.

Остали делови *Авесте* који су говорили о световним стварима (о филозофији, медицини, правосуђу и т.д.), нису сачувани, дакле један велики део Заратустрине библије је пропао, а и ово што је са-

чувано, видели смо, нема неке велике естетске вредности. Шта више, непрестана схематизовања, силна понављања и гротескна поређења много одбијају. Међутим ако је *Авеста* слабо или никакво књижевно дело, она је ипак од особите важности за филологију и историју и познавање религије и традиције. У вези са Фирдусијем, за нас су најважнији поједини *Јаштови* који садржавају много митолошких, легендарних и епских елемената. Иранско народно предање приказано је ту у главном онако као у *Шахнами.* Митски краљеви и јунаци представљени су, у битним цртама, истим редом као у Фирдусија; обе митске краљевске династије које нам износи његов славни еп, налазимо и овде. Код приказивања народне традиције биће о овоме поближе говора.

Има разних теорија о постанку и домовини *Авесте,* али се тешко шта може стално утврдити. Слично је и са животом пророка Заратустре: њега су (као и индиске *Веде)* стављали у далеко раније доба него сада, кад се држи да је живео неких 600—700 година пре Христа. Овај датум ће нам требати кад буде говора о иранском народном предању у *Авести.*

Врло је интересантан историјат изучавања *Авесте* у Европи. Французи су ту били прави пионири: доста је поменути три велика имена Анкетил-Диперон, Бирнуф и Џ. Дармстетер, од којих свако означује по једну нову епоху у развитку ове тешке науке. Анкетил-Диперон је предузео (крајем 1754. год.) врло опасан пут у Индију и остао, што у њој што на путовању, поред свих тешкоћа и опасности, седам и по година (до 1762.) учећи језик на врелу од Парсâ (тако се зову преостале присташе Заратустрине вере) и сакупљајући рукописе. Међу њима је била и *Авеста;* овај научник девет година доцније (1771.) издао је њен први превод на један европски (француски) језик. Али тек 1833. године пошло је поменутом Бирнуфу за руком да дешифрује оригиналне рукописе и постави изучавање *Авесте* на праву научну основу, а Дармстетер је најзад дао нови и темељни превод овог дела (1892—93.).

Међутим речено је да, поред *Авесте*, спадају у најстарију периоду и стари персиски натписи. То су натписи старих персиских краљева Ахеменидâ на високим пећинама у Бехистуну (грчки Багистана, модерно персиски Бисутун) и Елвенду (оба места у Медији), затим на рушевинама Персеполиса, у Накши-Рустему, Екбатани, Сузи и на другим местима. Ови натписи потичу из доба од 521—338. пре Христа, т. ј. од ступања на престо Дарија I (521—485.) па до смрти Артаксеркса III Охуса (359—338). Највише има Даријевих натписа. Већином се налазе три реда клинова од којих је први у староперсиском језику, други у еламитском, а трећи у асирском. Каткад се налази и четврти ред у египатским јероглифима.

Персиско клинасто писмо је сразмерно доста једноставно, мада и оно означује делом поједине гласове, а делом опет (и то чешће) слогове. Ипак до почетка XIX века није се о њему у Европи ништа друго знало осим да Херодот назива уопште клиново писмо „асирским знацима". Али већ 1802. године пође Гротефенду за руком да прочита имена Дарија и Ксеркса и тако одреди девет клинастих знакова. За овим првим успехом ређали су се други од истога Гротефенда и од стране осталих научника, те је тако још пре половине XIX века, може се рећи, био пронађен цео староперсиски алфабет. Важност овог открића не лежи на литерарном подручју него на историском, јер дешифровање неколико старих персиских натписа дало је повода да се открије стари персиски језик, историја, географија, митологија и остало из времена Ахеменидâ, а што је још важније, они су дали кључ за вавилонске и друге клинасте натписе и тиме је нађен прави и сигурни пут за познавање Предње Азије.

Као што је авестска литература претежно вер-

ског карактера, тако је и *средњеперсиска* или *пехлевиска* (од прилике 250. пре Христа до 650. после Христа). Према подацима Енглеза Е. В. Веста, једнога од највећих пехлевиста уопште, верска књижевност има око 587.000 речи, а сви пехлевиски текстови броје само око 41.000 речи, дакле тек четрнаести део верске књижевности. Сачувана су *само* прозна дела, чији је стил једноставан и већином сух, дидактичан и досадан.

Међу верским делима је једно од најважнијих *Бундехеш,* што значи „темељ, основ". То је нека врста космогоније која се наслања на *Авесту,* али на њене изгубљене делове. Интересантније је дело *Артâ Вîрâф-нâме,* т. ј. *Књига о Арта Вирафу* која садржи опис његова пута у рај и пакао, мада је и она посве теолошка: главна је ствар приказати паклене муке и тим деловати на људе да се чувају греха. У новије доба су неки (Ј. Хес) указивали на ову књигу као на узор Дантеове *Божанствене Комедије.* Поред овога има још у пехлевиској литератури и преводâ из *Авесте,* на пример пехлевиски *Вендидад,* пехлевиска *Јасна.* Како је уопште немогуће разумети *Авесту* без помоћи пехлевиских превода и коментара, ова су дела од велике важности.

Од оно мало сачуваних *световних* дела на пехлевиском језику ваља најпре истакнути *Спомен-књигу о Зерîру* и *Књигу о Ардеширу;* обе су епскога карактера, нека врста историскога романа и послужиле су као врела за *Шахнаму.* За наш циљ је ово од нарочите важности. Још би већу вредност у овом погледу имало једно друго пехлевиско дело да се до данас потпуно сачувало, а то је *Худајнâме* т.ј. *Књига владара.* Из арапских врела сазнајемо, да је овај приказ персиске историје састављен у VII веку и да је средином VIII века преведен на арапски, али данас нема ни оригинала ни превода, изузевши поједине изводе из последњега.

Бацивши овако летимичан поглед на стару и средњу периоду персиске литературе, ми смо се

посве приближили њеној новој периоди и самом Фирдусију. Да почнемо с тим како је Персија постала арапско-муслиманска и како се развила *ново-персиска литература.*

Битком код Кадисије (636.), за халифе Омера (Омара), освојише Арапи западни део Персије, а за његова наследника Османа подлеже и источна Персија навали освајача. Арапи заузеше не само земљу, него уведоше у њу и своју веру, ислам, и арапски језик, на коме је Курâн и цело богослужење. За кратко време, арапски језик завлада готово искључиво. Персијанци, од природе даровити, доскора почеше и певати на овом језику и у више прилика надмашише и саме Арапе. И овај пут се видело да су Персијанци јаки индивидуалисти, који и кад присвоје туђе форме даду им ипак свој садржај, нешто специфично своје. Поред свега што су примили од Арапа веру, писмо, метрику и масу арапских речи, они су ипак сачували свој дух и своје схватање које је потпуно различно од онога у семитских Арапа. Ово се нарочито испољава у вери. Персиски ислам није исто што арапски или турски. Персијанци су га на свој начин схватили и протумачили, и у томе тако далеко отишли да према осталим муслиманима чине шизму или неку врсту протестантизма у исламу. Док се наиме други муслимани држе доста строго *суне,* т.ј. традиције из Мухамедових времена, дотле Персијанци поступају са њом много слободније, па се стога за разлику од *сунитâ* (присташа суне) зову *шиити,* што би се могло превести „секташи".

Кад су Арапи освојили Персију поставили су своје намеснике да њоме управљају, и народни живот је био умртвљен, а поготову народна књижевност. Ипак они делови Персије који су били удаљенији од Багдада, као центра арапске власти, живели су слободнијим животом и тамо је национални дух био отпорнији и агилнији. Упоредо с политичким дизањем почела се будити и персиска књижевност („персиска обнова"). Има више песника из овога

доба, а махом су лирски, који се служе оним сувише сликовитим песничким језиком који ће доцније постати општи. У самом свом почетку новоперсиска *лирика* узима један мање разумљивији начин изражавања него што је то случај код епских заметака из мало доцнијега времена. За илустрацију овога навешћемо само један пример. Песник Ханзала (око 840.) има овакву љубавну строфу:

Моја драга пали руту на ватри,
Да јој зао поглед не науди;
А већ одавно има руту на жару:
То је младеж на њеном руменом лицу.

Ово је готово неразумљиво без следећег објашњења: да се сачува од урока, баца се рута на ватру, али Ханзалиној драгој то не треба, јер је рута у ње младеж, а ватра њезин образ, па јој ни једно ни друго не треба.

Персиска династија, Саманиди (901—999.), са столицом у граду Бухари, нарочито је потпомагала развитак народне литературе и културе и сила се песника појавило у ово доба. С обзиром на наш главни циљ, нас могу, разуме се, само они донекле интересовати који су макар у чему у вези са Фирдусијем. То су Абӯ-Шукӯр и Рӯдеги. Абӯ-Шукӯр се сматра као први представник *епскога* стила. Од њега су нам се сачували тек поједини одломци за које се мисли да су делови једне песничке приповетке, а стил им је, како смо мало пре наговестили, врло природан, наиван и једноставан. О другоме песнику морамо мало више рећи. Рудеги (од прилике 880—954.) је уопште први већи персиски песник, „Адам песникâ“, како Персијанци веле, или „персиски Чосер“, како Енглези воле да кажу. Он је, по причању, испевао више од милион стихова и био је један од оних ретких песника који су се својим стиховима обогатили: кнез Наср II је сваку његову похвалну касиду сухим златом награђивао. Поред Рӯдегијеве невероватне плодности која подсећа на Лопе де Вегу, до нас је доспело само неколико хиљада његових стихова, па и од његова

најопсежнијег дела, песничке обраде познате индиске књиге о *Калили и Димни* (у нас: *Стефанит и Ихнилат*), сачувано је само мало фрагмената. Међутим и они су довољан доказ, да је Рудегијева епска дикција била врло једноставна али и веома пријатна. Ово је тим карактеристичније за епски стил пре Фирдусија, што су панегирици овога истога Рудегија права дворска поезија, надувена и бомбастична, са много фигура и хипербола. Дакле, код једног те истог песника налазимо, према предмету који опева, сад несносан панегирички, сад опет врло пријатан и једноставан епски стил.

Поред тога што је Рудеги први већи персиски песник, ми смо се овде на њ осврнули ипак највише ради његова епскога стила. И он и поменути Абӯ-Шукӯр, а тако исто и Дакӣкӣ, о коме ће мало доцније бити говора, добар су доказ да је природност и једноставност била, тако рећи, традиционална за епску поезију у саманидско доба.

У ово доба пада и скупљање свих народних традиција, легенди и историја у једно велико дело које ће Фирдусију послужити као главно врело. Али не само то, него и *Шахнама,* бар у своме првобитном облику, започета је и завршена, како ћемо скоро видети, у доба ове славне народне династије. Међутим, како знамо, Фирдусијев еп представља праву народну епопеју која базира на старом народном предању, и зато је најпре потребно изближе осмотрити његов постанак, развитак и фиксирање током времена.

Како су Персијанци имали сјајну и бурну прошлост, испуњену свим могућим перипетијама ратне среће и несреће, и како су толиким народима владали, а и сами дуго под туђинским јармом живели, развио се у њих врло рано велики смисао за историске догађаје. Успомена на јуначка дела из прошлости ишла је код њих с колена на колено и тако се њихова велика епска традиција врло добро сачувала. Њене трагове налазимо, како смо већ код авестске литературе видели, и у светим књигама

Зороастрове вере (VII век пре Христа). У њима је народно предање приказано, у главном, исто онако као у Фирдусија, па и две главне митске династије (Пишдâдовце и Кејâновце) из *Шахнаме* сусрећемо у *Авести.* Један немачки иранист (Шпигл) иде и даље и држи, да су аутори *Авесте* познавали и митска лица и приче од почетка света до пророка Заратустре готово у непрекидној вези и, у суштини, истим редом којим их памти народна традиција, која је од првога човека Гајô Марете, иранскога Адама, направила првога краља Гајŷмарта. Француски ориенталист Џ. Дармстетер мисли шта више, да се и нека споредна лица и узгредни догађаји из митског дела *Шахнаме* налазе у *Авести.* Према ономе што је горе речено, како су стари Иранци у давно доба дуго живели с Индијцима, није никакво чудо да неке од ових митских личности нису чисто иранске него ариске, т.ј. из онога доба када се ова два народа нису била још оделила; осим тога, неке су личности дошле из опште индоевропске митологије. Разуме се да је већина ових личности ипак чисто иранска.

Поред *Авесте,* и поједини грчки писци (Херодот, Ктесија, Берос) садрже, више мање, важних вести о персиској народној традицији. У овом погледу је нарочито занимљив Ктесија. Он је од 415. године пре Хр. живео на персиском двору као лекар краља Артаксеркса Мнемона и на свом повратку у Грчку (398. год.) саставио је књигу о персиској историји *(Персикá)* на темељу материјала који је сакупио у „краљевским архивима“, како сам каже. Ипак, претежно је мишљење да се човек слабо може ослонити на његово приповедање, из више разлога. Напротив, Херодот, који је око 450. пре Хр. путовао по Персији, износи много веродостојније вести о њој и њеној народној традицији.

Освојењем Персије од стране Александра Великог (330. пре Хр.) пропаде народно царство (Ахемениди) и Персијанци осташе под диадосима, Селеукидима и Партима, све до успостављања новога

персискога царства под Ардешйром (Артаксерксом), потомком Сâсâновим, по коме је и династија прозвана Сâсâниди. То је било 226. године *после* Христа. Неколико векова пре и после сасанидске ресторације нема никаква трага од иранске народне традиције. Међутим, како Нелдеке право вели, она је сигурно и тада живела или бар поновно оживела, јер каснији владари и принчеви из ове династије (т. ј. другога персискога царства) носе често имена јунакâ из старога народног предања (Зерйр, Кавâд, Џâмâсп, Хусрев, Кâŷс).

Са династијом Сâсâнида дошли смо већ на трагове народне традиције у *пехлевиској* литератури. Ми смо већ укратко споменули две књиге које базирају на народној традицији. То су Зерйрова *Спомен-књига* и *Књига о Ардеширу.*

Прва је настала око 500. године и говори о народном јунаку Зериру. Ово је најстарија сачувана иранска скаска. Њен епски стил је у великој мери развијен, а њено приповедање пуно бујне фантазије и чудних хипербола. Као главни јунак тога доба иступа у њој Спандедâт, а то је Исфендијар у *Шахнами.* И други важни догађаји који се износе у овом историском роману, налазе се после у Фирдусијеву епу и код арапскога историка Табарија (умро 923.).

Друго пехлевиско дело које садржи епске традиције на којима почива *Шахнама,* то је поменута *Књига о јуначким делима Ардешира, сина Бабекова.* Мада је њен јунак обнављач персискога царства и оснивач једне нове народне династије, дакле посве историска личност, народно предање прича о њему врло романтичне и фантастичне ствари; па чак и да се са змајем борио. Ово подсећа на схватање нашега народног предања о Краљевићу Марку: поред све своје историчности, и он се рађа од змаја и дружи с дивовима и вилама. Фирдуси је узео и из књиге о Ардеширу оно што је главно и битно, иако не директно, него из друге руке. Књига о Ардеширу је настала ваљда око 600. год.

наше излагање, да се упознамо с историјом народнога предања до 957. године.

Ове године сазва саманидски намесник Абӯ Мансур комисију од четири зороастријанца у Тус и стави им у задатак, да све народне традиције скупе у једно велико дело. Како се види, овај туски гувернер није позвао муслимане, јер су се тада само *мôбеди* (= Заратустрини свештеници) могли служити пехлевиским делима, на основу којих је требало израдити нову *Књигу владара* на народном, новоперсиском језику. Пошто се ни то дело није сачувало, не зна му се садржај у појединостима. Али је сигурно да је Фирдуси овај зборник употребио као подлогу за своју *Шахнаму,* па се он зато обично и зове кратко *ӣрозном Шахнамом,* за разлику од поетске.

Ипак, слично као код *Худајнаме,* садржај *ӣрозне Шахнаме* може се доста тачно реконструисати, на основу самога Фирдусија и извесних места о персиској историји у арапскога писца Талибија (умро 1038.). То је био приказ иранске историје од најстаријих времена до пропасти националне државе, са многим епизодама. Главни део је био узет из неког старијег великог дела, из *Худајнаме* или из њених обрада; али су многе ствари тек тада први пут ушле у ту *ӣрозну Шахнаму,* као на пр. прича о увођењу игре шаха у Персију, Калила и Димна, традиција о Рустемовој необичној смрти, многе анекдоте, мудре изреке, загонетке и т. д. Наравно, има појединих ствари за које се не може сигурно казати да ли су већ биле у *Худајнами* (односно у њеним обрадама) или су тек тада унесене у *ӣрозну Шахнаму*. То је тешко одлучити и кад се ради о тако важној партији као што је историја Александра Великога. Сигурно је само, да одломак о славном Македонцу потиче из страног извора, наиме из пехлевиске обраде *грчкога* романа о Александру Великом, чији се писац криво издаје за Александрова пратиоца и Аристотелова рођака Калистена. Тај је роман настао много доцније, чак у III веку

после Христа, и то у Египту, одакле се онда распростро на Исток. Садржај романа се током времена доста мењао, као и на Западу (где је Александар каткад приказиван и као *хришћански* јунак), и коначно, од Александрове матере је направљена персиска принцеза, а сам Александар проглашен на пола за персискога принца.

Кад је комисија у Тусу завршила свој посао, народ је добио зборник свих својих јуначких традиција, на свом народном језику. Такозвана *ӣрозна Шахнама* садржавала је целу његову славну и бурну прошлост. Једино што је овом силном садржају недостајало беше лепа песничка форма, а једино што је овај мртви колос од народних традиција могло задахнути новим животом био је дах генија. Обе ове ретке особине, спојене са необично великом истрајношћу, без које би прве две биле доста проблематичне, имао је Фирдуси.

II.

Фирдусијев живот.

О Фирдусијеву животу има много вести, али врло мало поузданих. Не зна се тачно ни када је рођен, ни како му је право име, ни када је умро, па ни многе друге појединости. Годину рођења не износи ни један извор директно, него је можемо нагађати са више или мање сигурности према неким подацима из саме *Шахнаме*. Француски преводилац *Шахнаме,* Жил Môл, који се целог живота бавио Фирдусијем, израчунао је на основу бројева у делу и других података, да се наш песник родио 940. године. Међутим, поменути немачки научењак Нелдеке ставља Фирдусијево рођење нешто раније: око 935. или 936. Али ни Нелдеке не узима овај датум као безусловно сигуран, а за Молов закључак говори то, да се неке друге Фирдусијеве ознаке њему не противе.

О његову оцу и матери не зна се такође ништа сигурно, чак ни име очево није поуздано. Али је

утврђено да Фирдуси потиче из *дихканске* породице. Дихкâни су нека врста нижега племства који су и након арапског освојења сачували своја имања, обрађивали их и тако скромно али независно живели. За ту властелу се обично истиче, да добро позна е народну прошлост и традиције. Ово је врло важно поменути, да се види какви су били први утисци које је наш песник могао примити од своје најближе околине.

Име Фирдӯсӣ, под којим је песник познат у светској литератури, није његово право име од рођења, него доцније, песничко. Оно значи „Рајски“, а направљено је од арапске именице *фирдаус* („рај“) и арапског наставка — ӣ, који значи припадност. Сама реч *фирдаус* је пореклом староперсиска (*ūарáдаида* = рајска башта; рај), али је овде, наравно, меродаван арапски облик и ради тога би тачније било читати и писати Фирдауси, како неки и чине. Међутим, Персијанци често читају арапске вокале на свој начин. Фирдусијево се име није свагде и увек једнако изговарало. Како се, поред тога, кратки вокали у персиском не пишу, разумљиво је да су име нашега песника транскрибовали у Европи доста неједнако, као што су и самог Шекспира писали на неких десетак начина. У најновије доба, Персијанци изговарају песниково име Фердоусӣ, али је облик Фирдуси одавно стекао грађанско право у Европи, па га и ми задржавамо. Међутим, *ūраво* име песниково је непознато; за њ имају три верзије: Мансӯр, Ахмед и Хасан, од којих је прва највероватнија. Али му је сигурно једно друго име, т.зв. *куња*(т.ј. назив по имену сина), која гласи Абул-Кâсим, што значи „Отац Касимов“. Према овоме, потпуно песниково име обично се овако наводи: Абул-Кâсим Мансӯр Фирдӯсӣ.

Ни родно место песниково не износи се увек једнако, него се спомињу три имена: Шâдâб, Резâн и Бâж. Али, како изгледа, сва три су места била близу града Туса, а можда су то и поједини делови градски. Зато се може рећи да је Фирдуси рођен у Тусу и зато га обично и зову Тӯсӣ, т. ј. Туски, из Туса.

Овај град је имао велику политичку и стратешку важност; још много пре Фирдусијева рођења, абасидски халиф Хâрун ар-Рашӣд дошао је у њ да угуши једну побуну, али је ту и умро (809.). У Фирдусијево доба, Тус је био не само престоница покрајине Хурасана, него и најнапреднија варош у Персији, из које је потекло много славних људи, а горе смо видели да је у њој заседала и комисија за редакцију *ūрозне Шахнаме*. Сад је ове вароши нестало, а од прилике на истом месту где је она била диже се садашњи Мешхед. Прећашњи путници и писци описују Тус и околину као крај од ванредне природне лепоте и сликовитости.

С обзиром на његово дихканско порекло и на његово рођење у тако напредној вароши као што је био Тус, више је него вероватно, да је Фирдуси добио добро васпитање. Има вести да је научио арапски и пехлевиски језик и оно што се тада сматрало као опште образовање. Додуше, Нелдеке не верује да је наш песник знао ова два језика, али за то не даје довољно разлога. Сâм Фирдуси вели у фрагменту једног свог газела који се држи аутентичним, да је много читао арапски и пехлевиски. Али, на концу, ово много не одлучује. И за Шекспира је један његов пријатељ (Бен Џонсон) рекао, да је „знао мало латински а још мање грчки“, па му је ипак, тако рећи, цела природа била као отворена књига. Слично је и са Фирдусијем који је, као самоникао таленат, у суштини све сам од себе извео. Истина, помиње се да му је учитељ био његов пријатељ и земљак (такође из Туса) Асадӣ, иначе познат као песник неколико *ūенцона*, т. ј. песама у којима се два лица или две ствари такмиче за своје првенство (на пр. „Арапин и Персијанац“, „Небо и Земља“ и т. д.), али се ни по чему не види, да је учитељ оставио какав јачи утицај на свога ученика.

Даљих вести о Фирдусијевој младости нема. Ни о његовој љубави се не може ништа рећи, јер су му љубавне песме доста конвенционалне и шаблонске, посве по ориенталном обичају. Ипак, колико

се по њима може судити, а још више по описима љубавних сцена у *Шахнами* и *Јусуфу и Зулејхи*, његовом другом епу, изгледа да је песник био врло ватрен и да је у дубине познавао женско срце. Обично се узима да се оженио пре своје 28. године. Из овога брака је потекао један син и једна кћи. Син је умро у 37. години живота када је оцу било 65 година. Под овим тешким ударцем песник је спевао једну од својих најлепших лирских песама која својом једноставношћу и искреном тугом оставља силан утисак. Кћи је преживела оца, јер се помиње како није хтела примити султанова дара који је стигао иза његове смрти. Од остале породице знамо за песникова млађег брата Хусејна који је водио главну бригу око имања које им је отац оставио. По свему изгледа да је Хусејн умро пре старијег брата. Свакако, иза песникове смрти, брат се не спомиње, него кћи, односно по неким версијама, и сестра песникова.

Ми смо мало пре рекли да је Фирдуси у својој младости испевао неколико љубавних песама. То је био тадањи обичај. За његове младости — што је врло важно — почео је рад оне поменуте комисије за редакцију *прозне Шахнаме* у његову родном месту. Ово је, без сумње, било од одлучна утицаја на Фирдусија. Још више су на њ деловали доцнији покушаји песника Дакйкија, да опева персиске епске традиције.

Дакйкй је живео, како се обично узима, на двору једнога саманидског владара и важио је као славан песник. Традиција му даје као место рођења Тус, али га Фирдуси нигде не спомиње као свога земљака, иако о њему опширно говори. Многи држе да је остао веран религији својих отаца, јер у једној лирској песми вели да је од свих ствари на свету одабрао само ове четири: рубин-усне, звуке лире, румено вино и Заратустрину веру. У вези са Дакикијевом вером, интересантно је да он није почео своју обраду народне традиције са првим краљем и другим митским личностима, него с појавом про-

рока Заратустре, за владе шаха Гуштаспа, и увођењем његове вере у Персију. Али тек што је испевао хиљаду дистиха, уби га његов роб (око 975.). Тако је Дакики био прекинут усред посла.

Поред осталога што смо досада рекли, ово је Фирдусија довело до одлуке да сâм предузме песничку обраду *Шахнаме*. Као муслиману врло му је згодно дошло да је баш Зороастрова епизода била спевана од другога и да му се у том погледу није могло ништа озбиљно замерити. Зато је он и узео цео Дакикијев одломак, да га доцније уклопи на згодно место у свој еп. А врло је вероватно, да се он одавно бавио мишљу да опева славне догађаје из народне прошлости, о којима је као дихкански син могао још код куће много слушати; шта више није искључено да је поједине партије имао већ у рукопису. И за Таса причају да се још од своје 16. године бавио планом за своје главно дело *Ослобођени Јерусалим*. Осим тога, ми смо већ раније видели да је и пре Дакикија било епских заметака (Абу-Шукур, Рудеги) и да се донекле био развио један извесни епски стил и епски метар. Истакнули смо нарочито, да је тај стил био једноставан и природан. Као епски метар употребљаван је арапски *мутекариб* који изгледа овако:

⏑ — — | ⏑ — — | ⏑ — — | ⏑ —

т. ј. има, према грчкој метрици, четири бакхиске (**bacchius**) стопе са каталексом на крају, или, другим речима, једанаестерац. Два овака стиха пишу се и штампају у персиском обично један *поред* другога (не *испод*, као код нас) и оба чине, по персиском схватању, само један *бејт* (= стих), док је то за нас *дистих*. Оба полустиха се римују као у овом примеру (бејт 54 из епизоде о *Рустему и Сухрабу*):

Кад Рустем дође Семенгану ближе,
Глас о том краљу и властели стиже.

Овај је метар узео и Дакики за свој одломак, а доцније и сам Фирдуси за целу *Шахнаму*. По

спољашњој форми, обојица су тако слично радили да би се тешко познало шта је од једнога а шта од другога, да Фирдуси није сам изричито означио шта је од његова претходника. Али ако се поближе упореде одломци једнога и другога и нарочито ако се хоће да одмери песничка вредност њихова, онда, како је већ Нелдеке приметио, упадају највише ове разлике у очи: Дакикијево је приказивање сухо, неспретно и шаблонско спрам Фирдусијева; сваки његов јунак иступа готово на исти начин и са истим речима; тако исто и његови бојеви се не разликују много један од другога, а ниједан се не истиче нарочитом пластичношћу. Да је ово код нашег песника све лепше, живахније и разноликије, видећемо доцније у појединостима. На концу, ни сам Фирдуси није особито повољно мислио о Дакикијеву одломку *Шахнаме;* што га је ипак унео у њу, биће више из оне побуде: да сам не мора описивати појаву вере која би његовој околини могла бити зазорна. Уз ово треба одмах приметити, да ни Дакики, иако га држе за Зороастрова приврженика, није ништа у свом одломку незгодно рекао што би муслимане нарочито вређало; и у њега је, као доцније у Фирдусија, персиска стара народна вера приказана доста нејасно и више идеализовано. —

Кад се Фирдуси озбиљно дао на посао, не може се тачно рећи, али је то свакако било у његово зрелије доба, нешто око 975. године. Међутим, како горе рекосмо, он је поједине ствари имао вероватно готове још пре овога датума. У то доба му је један његов пријатељ, по имену Мухамед Лешкерӣ, дао и књигу о народним традицијама, а то је, како се за сигурно држи, новоперсиска обрада *Худајнаме,* или *ӣрозна Шахнама*. Као прва ствар коју је наш песник опевао означује се епизода о тиранину Дахâку и каснијем краљу Феридуну. Овај први покушај се допаде пријатељима и Фирдуси настави даље. Домало чује за песника и тадашњи наместник провинције Хурасана и поче га озбиљно потпомагати. Фирдуси му је оставио леп споменик благодарности у уводу свога епа („У славу Абу-Мансура Мухамедова“). Под повољним приликама дело је расло све више и више, али не хронолошким редом догађаја, него по песникову нахођењу и расположењу. Шта више, изгледа да је најпре спевао оно што му је изгледало најпоетичније и најлепше, а да је доцније додавао друго и све онда везао у једну складну целину. Радећи овако, разуме се, правио је веће или мање паузе. На неким, доста ретким, местима песник је навео колико му је година када било. Тако знадемо за неке епизоде кад су настале, односно завршене. Али је Фирдуси сразмерно касно почео с овим „датирањем“, тек под старост. Највише су пута поменуте његове шездесете године: 61, 63, 65 и тако даље. Једном је означена 58. година: тада је довршена епизода о племенитом Сијâвӯшу. Мада је султан Махмуд баш у то доба (997.) засео на престо, Фирдуси ни једном речи не помиње овога важног догађаја. Ово је потребно нарочито ради тога истакнути, што легенда хоће да је *Шахнама* настала, тако рећи, по налогу и поруџбини овога владара. Међутим, како ћемо одмах видети, песник је у ово доба готово био завршио свој еп.

Ако сви знаци не варају, цела је *Шахнама* испевана, у основи, у самом Тусу; само по једном рукопису излази да је песник неко време провео у Ханленџану, једном месту близу Испахана, код тамошњега великаша Ахмеда ибн Мухамеда.

Што се више саманидска периода примицала крају, то су теже прилике настајале за песника. Његова брата, изгледа, није више било, а имање је остало занемарено. Сâм Фирдуси је био зашао у године, а некадањих мецена готово посве нестало. Народна династија која је толико помагала књижевност била је све немоћнија да одоли опасности која је претила од газневидских узурпатора, а нарочито од њихова највећега владара Махмуда. Хурасан је пао у његове руке (999).

У овако тешким приликама Фирдуси је завр-

шио своје велико дело, након близу 25 година напорна рада и разних недаћа. То је било *почетком* 999. године, и то је био први облик *Шахнаме,* или, како би се данас рекло, „прво издање“. У том првобитном облику, који нам је остао непознат, она је била посвећена малочас поменутом саманидском великашу Ахмеду Ханленџанском. Дакле, *Шахнама* је и започета и завршена, макар и у краћем облику, за народне династије Саманида. Једино бурно време и пропаст ове династије били су разлог да она није наишла на онај пријем који јој је припадао по њеној песничкој вредности и по њену чисто националном предмету.

У то доба је султан Махмуд завладао читавим источним Ираном и добро се учврстио на престолу. С њим почиње *газневидска* династија играти велику улогу у персиској историји. Династија је тако прозвана по граду Газни у данашњем Афганистану, иако је пореклом турска. Њен оснивач Алптегин је био, као роб, у служби Саманида, али се 962. прогласио самосталним. Међутим, њена моћ и снага почиње у истину тек од Махмуда који доскора силно прошири државу, освојивши, међу осталим, и велики део северозападне Индије, у коју је за 24 године (1001—1024.) провалио 12 пута. Поред својих несумњивих освајачких способности, овај „источни Наполеон“ је имао и неких других; својом проницљивошћу увидео је још зарана колико му персиска култура треба да одржи државу, па се према томе и равнао. Нешто ради овог, а нешто и ради жеље да све има у својој власти, сјајни двор у Газни постаде право збориште научника и песника. Ко се султанову позиву није драговољно одазвао, морао је често и силом на двор да дође. Махмуд, изгледа, да је све ово радио из неких других мотива, а не из унутрашње побуде и праве жеље да помогне људе од талента и пера. Напротив, има више случајева где је он с њима зло и недостојно поступао. Познати филозоф Ибн Сӣна (= Авицена у Европи), који није хтео да дође на његов двор, морао је бежати из султанове државе; један други филозоф, Месӣхӣ, погинуо је, на том бегству, у пустињи. А они који су се преварили и отишли у Газну, запали су више пута у разне невоље ради његове самовоље и ситничава духа. Поред тога, Махмуд је био врло похлепан на злато и тврде руке, а и фанатичан сунит у великој мери. Ово је нарочито било неповољно за Персијанце, који су већином шиити. И Фирдуси је, чини се, највише страдао ради султанова фанатизма, па онда, како ћемо брзо видети, и ради његова тврдичлука.

Овакав је био Махмуд према свему што се сада о њему зна. Међутим, у традицији и легенди, он има знатно другачију слику и све је у лепшем светлу. За његов двор се причају невероватне ствари, међу осталим да је на њему живело 400 песника, над којима је био и један „краљ песника“, неке врсте poëta laureatus. То је био познати песник Унсури (умро 1039.), кога Хајне и Змај пишу Ансари. Његова је дужност била да, по свом нахођењу, оцењује песнике и представља их шаху.

Такво је стање било на Махмудову двору по легенди која је толико раширена. Ако нешто и одбијемо на претераност источњачке маште, ипак ће ту бити и доста истине. Фирдуси, који је имао готову *Шахнаму,* могао је лако доћи на мисао, нарочито с обзиром на своје слабо стање, да покуша срећу код новога владара у Газни, о чијој су се дарежљивости и љубави за песнике тако лепи гласови проносили. И наш се песник заиста одлучи на овај пут. У Тусу је и онако био без средстава и без пријатеља, изузевши Алију Дејлема и Бӯ Дулефа. За првога се вели да је на чисто преписао *Шахнаму,* а за другога да ју је рецитовао, односно диктовао. По неким верзијама, оба се имена односе на једно те исто лице. Али као песникова пратиоца у Газну традиција помиње само рецитатора, Бӯ Дулефа.

Фирдусијев долазак у Газну овијен је легендарном маглом. Тројица дворских песника (Унсури,

Асцеди и Ферухи) не пуштају „странца“ из Туса у своје коло и да га одстране од себе предложе му песничку утакмицу: сваки ће од њих рећи по један стих истога метра и слика, а он треба да надода четврти, завршни стих. Дворски песници су одабрали тако редак слик да се с њим свега *три* речи римују, али, на њихово велико изненађење, „непознати“ човек је врло спретно нашао и четврти. Песници се тада заинтересоваше за Фирдусија, који их, током даљег разговора, још више изненади својим талентом и познавањем народне прошлости. По легенди, шах је још раније тражио од Унсурија да настави оно што је Дакики био започео, али се овај увек извињавао да поред својих дужности на двору нема времена. А како му се сада пружила прилика да са себе скине тај посао, он једва дочека да Фирдусија препоручи шаху.

Поред те легенде, с мало истине, постоји и једна друга верзија о Фирдусијеву доласку на двор. По њој је неки Махек изнео пред шаха и његов збор гласовиту епизоду из *Шахнаме* о *Рустему и Исфендијару,* и ова их је просто задивила и занела. Шах, у свом одушевљењу, остави песника на двору и даде му стан покрај своје палате. Један ходник је спајао песников стан са краљевом палатом и његовим баштама. Како даље легенда прича, зидови Фирдусијева стана су били окићени сликама које су представљале разне сцене из персиске историје. Сем тога, шах му је предао сав сакупљени материјал о прошлости Ирана, а да песник имадне потпуни мир и тишину при своме раду, нико није смео у његов стан улазити осим шахова љубимца Ајаза и послужитеља.

На двору је било у обичају да у извесним свечаним приликама дворски песници читају своје песме пред шахом и свима дворанима. У једној таквој прилици наш песник је био предмет толиког одушевљења да га је шах назвао „рајским“ и рекао му, да је „својим стиховима цели збор у *рај* претворио“. Али се легенда ни на овом не зауставља. Зато, кад је Фирдуси довршио 1000 дистиха и поднео их шаху, овај се одушеви и одреди му награду од 1000 *златника* с тим, да му се и у будуће даде толико за сваку следећу хиљаду. Али — овде је чвор целе легенде — песник није хтео да му се награда овако у размацима исплаћује него све одједанпут, кад цело дело буде завршено. Као разлог за овај поступак наводи се песникова жеља да овако сабере мираз својој кћери, а по другима да с овим новцем сагради насип против поплава у свом завичају.

Одредивши овако своју награду за један извесни циљ, Фирдуси је радио неко време на двору, под заштитом шаха и његова брата. Али његови непријатељи нису мировали, него су почели ковати разне сплетке. Најпре су тврдили да Фирдуси нема оригиналности, а лепота песме да је у самој теми коју он опева, другим речима, све је више заслуга самих извора, а не његова лична. Тада су Фирдусијеви пријатељи, како даље легенда хоће, удесили да исти догађај из народне традиције опевају и други „песници.“ То је била епизода о боју Рустема са Ашкебусом Кешâнским. Наш песник је и из ове пробе изишао као победник коме други нису ни близу дорасли.

После овога клеветали су га да је јеретик; овоим је било тим лакше што је он био шиит, а султан правоверни сунит. Махмуд заиста поверова и запрети да ће га бацити својим слоновима под ноге. Несретни Фирдуси се једва оправда и тешком муком се извуче од очите смрти. Онда су му пребацивали, да га шахови непријатељи зову себи на двор и нуде му помоћ. Тако је Фирдусију живот у Газни био тежак и загорчан као Торквату Тасу у Ферари, код Алфонса II од Есте. Како је, осим тога, султан био врло често ван двора, на својим непрестаним ратним походима (нарочито у Индији), песник је био остављен на милост и немилост појединих дворана. Шта више, помиње се да је у задње доба оскудевао и у храни и у оделу.

У пркос свима овим невољама, Фирдуси је,

слично као Милтон израђујући свој *Изгубљени Рај*, истрајао до конца и, како легенда хоће, након једанаест година живота у Газни, довршио је своје главно дело. Он сам вели о том, на завршетку *Шахнаме*, ово:

„Тридесет и пет година је прошло преко овога пролазнога света, како се ја трудим и мучим да добијем награду. Али сав тај труд и мука били су узалуд и ових тридесет и пет година нису ми ништа донеле. Данас се мој живот приближава својој осамдесетој години, а моје наде одједанпут ишчезоше. Ја сам довршио историју Јездегирда (то је задњи Сасановић) на Ардов дан, месеца Сефендаренда; кад је протекло пет пута осамдесет година по хиџри, ја сам довршио ову краљевску књигу *(Шахнаму)!*“ — Ови подаци одговарају, по нашем календару, 25. фебруару 1010. године.

На горње стихове Фирдуси одмах надовезује хвалу шаху Махмуду: „Ја му остављам као успомену овај спев који броји шест пута по десет хиљада дистиха! Ето, сад је овај славни спев завршен, а сјај моје славе ће свет обасјати. Ја нећу умрети, моје ће име остати бесмртно, јер сам посејао семе лепе речи! Свако ко је разуман, паметан и добар, благосиљаће моју успомену када мене не буде више!“

Али иза довршења *Шахнаме* Фирдусија су чекала још већа страдања и разочарења. Већ према ономе што смо досада чули, тешко је било очекивати да ће песник добити обећану награду од султана. И заиста, завидници и непријатељи подгрејали су сада све пређашње клевете и приговоре, а како је шах био несталан, фанатичан и тврд, у томе су најзад и — успели. Као главног непријатеља песникова легенда означује везира Хасана Мејмендија, мада је он дошао на власт тек 1010. или 1011. године, дакле кад су односи између шаха и песника били вероватно већ прекинути. По другим версијама, Мејменди је био за Фирдусија, а поменути Ајаз против; ова двојица имају увек противне улоге. Али је претежно мишљење да је Мејменди

био онај који је Махмуда одвратио да даде велику награду, и место 60.000 *златника*, колико *Шахнама* има округло дистиха, би одређено толико *сребрених* дирхема. Шта више, по старијим врелима, награда је износила само 20.000 сребренога новца.

По легенди, Ајаз је донео награду Фирдусију баш кад се он налазио у купатилу. Кад песник спази сребро место злата, разочара се до крајности и у својој срџби даде пола новца бањском послужитељу, а пола за чашу пива *(фука)*, коју је у бањи попио. По другој версији, Фирдуси је разделио награду на *шри* дела, као што стоји и у Хајнеа; у овом случају, једну трећину је добио сам Ајаз као доносилац.

Султан је, наравно, одмах сазнао за ову сцену у бањи и силно плану на министра што му је саветовао овако малену награду и тиме га јавно осрамотио. Али подмукли Мејменди рече да сваки дар шахов, ма како мален био, треба примити с једнаким поштовањем; све кад би шах спремио и прегршт праха, треба га као благотворан мелем на очи метнути. Оваквим улагивањем пође везиру за руком да шахову љутњу са себе скине и на Фирдусија пребаци. Сада Махмуд наново плану и запрети да ће несретнога песника бацити под слонове да га згазе. Кад се султан мало од своје љутње повратио, одустаде од претње, али је поносни и карактерни песник увидео да не може више у таквој средини остати. Увређен и разочаран напише једну страшну сатиру, у којој шаху отворено пребацује његово ропско порекло и некраљевску шкртост. Онда је лепо замота и уручи Ајазу с молбом да овај свитак преда шаху иза 20 дана, па се крене у бегство, преобучен на брзу руку као дервиш.

Ајаз је, како неуморна легенда даље прича, мислио да је у оном свитку каква молба и предаде га одиста тек након дуље времена. Али кад је шах отворио хартију, имао је шта видети: он, који је само научен на славопојке, морао је сада чути најгорчију истину. Фирдусијеве речи тако га разједише, да је одмах наредио потеру за њим на све стране,

одредивши 50.000 динара за његову главу. Али је овај, срећом, био толико одмакао да га нису могли стигнути.

Отсада је готово немогуће пратити живот нашега песника. Неки биографи хоће, да је он тада отишао у Херâт и ту се сакривао пола године код једног књижара, а одатле да је отишао у Табаристан и тек код тамошњег кнеза Шехријара написао сатиру. Овај је хтео песника умирити, зато му откупи сатиру и наговори га да је уништи, осим тобоже неколико стихова. По другим вестима, Фирдуси је из Газне побегао у Мазендеран, а одатле у Багдад где га је тадашњи абасидски халиф Кâдир Билâх (991—1031.) врло лепо примио, јер се и тамо за њ чуло. Халифов везир му даде стан у својој кући и ту он спева више арапских касида и свој други персиски еп *Јусуф и Зулејха*.

Чим је шах Махмуд сазнао да се Фирдуси налази у Багдаду, затражи од халифа да му га изручи. Кадир Билах није хтео, по тој истој верзији, да се огреши о гостопримство, и одби Махмудов захтев, али пошто се бојао његове освете, саветује песнику да се уклони из Багдада. Фирдуси онда оде у Кухистан, тамошњем наместнику Нâсир-Леку који му је увек био наклоњен. И заиста, Насир-Лек га не само лепо прими и угости, него још покуша и да га са шахом измири. Овај је, током времена, постао попустљивији, бар према легенди, и Фирдуси је мислио да се сме вратити у свој завичај. Али кратко време иза доласка у Тус, док је ишао једнога дана кроз чаршију, чује како једно дете пева познате стихове из његове сатире (129—132):

Јер да је краљу и отац краљ био,
Круном од злата би ме окрунио;
Да му је мати од племена била,
До колена бих сребра, злата имô!

У тај час му изађе пред очи сав узрок његове несреће и то га сећање тако силно потресе да је пао у несвест. Кад су га однели кући, издахне своју велику душу (иза 1020. године). Овај напрасни крај

подсећа мало на Молиера после смрти оба генија је снашла иста судбина: Молиера нису хтели католички свештеници сахранити, јер је био проклет од париског надбискупа и јер се пре смрти није одрекао глумачкога сталежа, а Фирдусија не хтедоше хоџе благословити на гробу, јер је „славио обожаватеље огња“ (= Зороастријанце). И да се обави верска церемонија над Французом, требало је да дође миг из Версаља а да се наш Персијанац благослови, морао га је врховни шејх у Тусу, по имену Гургâни, уснити следеће ноћи у рају, одевена у свето зелено рухо и са круном од смарагда на глави. Кад се ревносни шејх овоме и у сну зачудио и упитао анђела који чува рај, како је Фирдуси као јеретик тамо доспео, онда му овај одговори: То му је награда за оне стихове у којима Бога овако слави

Што има највише и најдубље у свету, то си Ти,
Ја не знам што си Ти, али што постоји то си Ти!

И тек после оваког сна, шејх је обавио уобичајену молитву на гробу нашега песника кога су покопали на његову имању, тихо и скромно, као што ће, неколико векова доцније, и највећег француског драматичара сахранити без икаква сјаја, у сами сумрак дана.

Али легенда није још свршена, него наставља како се шах покајао за неправду коју је нанео песнику и како му је послао обећану своту злата и почасно одело са осталим даровима. Само истога часа кад је каравана која је све ово носила, улазила на једна градска врата, на друга су износили Фирдусија да га покопају. У Хајнеа који је ову легенду слободно обрадио, тај драмски призор је овако опеван (превод је од Змаја):

Осам дана, осам ноћи греду
Док стигоше Тусу на погледу.

Светла свита дуго се отегла,
Са севера у Тус је уљегла.

Бубањ бубња, свирка не оклева,
А свечана песма се попева

Па: „Ла ила, ил' Алах!" се ори —
Кам' Фирдуси, камо су му двори?

Ал' баш онда, на источној страни,
Носи народ иеког да сарани —

Место славе груну више суза,
Сарањују песника Фирдуса.

Овим је завршена трагедија највећег источног епског песника. Легенда још само прича, као епилог, шта је било с наградом која је овако касно стигла. Њу понуде песниковој кћери, али је она одби с речима да јој султаново благо не треба. Онда је понуде песниковој сестри, а она предложи да се с тим благом направи насип против поплава о коме је њен брат толико мислио. Са остатком новца саграде један каравансарај за путнике.

Ово је та поетична легенда у главним цртама, иако у појединостима има и других схватања. Ми смо је овде опсежније изнели из више разлога. Пре свега, у Фирдусијеву животу су легендарни и истинити догађаји тако испреплетени да је често тешко или немогуће разлучити једне од других. Онда, поред свих невероватних или неистинитих појединости, она у основи садржи језгру истине о песнику. Осим тога, она је тако поетична и крије у себи толико истине о општељудској незахвалности и трагичној судбини и несхватању највећих умова на земљи. А после тога, што је врло важно, Фирдуси је по овој легенди много познатији и на истоку и на Западу него по оно мало, врло мало поузданих резултата до којих је научна критика тешком муком могла доћи. Шта више, за источњаке који су склони да све верују што легенда прича, наш песник и живи једино по њој, а и велика маса Европејаца познаје га једино по песничкој обради ове легенде у Хајнеову *Романцеру*. Најзад, без познавања легенде не може се разумети ни песникова сатира на шаха.

Али поред свега овога, дубље изучавање Фирдусија довело је до сазнања, да ова легенда почива у многим стварима на дословном схватању песникових фигуративних речи и на претеривању истине,

а што је најгоре да противречи многим утврђеним фактима. Зато је потребно укратко изложити, у чему се легенда највише удаљила од истине или бар онога што научна критика (нарочито Нелдеке) сматра вероватним у Фирдусијеву животу. Оно што се о њему прича док је био у Тусу, већином је истинито или вероватно, односно већ је критички осветљено. Тек са одласком у Газну почиње заправо легенда и отада га прати на сваком кораку, па, како смо видели, и након саме смрти. И наша излагања ће се кретати у тим границама.

По легенди, шах Махмуд је, тако рећи, духовни отац *Шахнаме*, он је поручио код Фирдусија и обећао му златан динар за сваки дистих. Ми смо међутим јасно видели како је цела ствар текла и да је еп започет још за саманидске династије око 975. године, дакле више од 20 година пре Махмудова ступања на престо (997.). Кад је овај султан две године доцније (999.) освојио и Хурасан, наш еп је био посве *завршен*, бар у свом првобитном облику, и песник га је понео *готова* са собом у Газну.

Према ономе што је речено о султану, више је него сигурно да он као Турчин није могао имати нарочитог интереса за персиску народну епопеју која опева вечиту борбу Иранаца против Туранаца, а још мање је могао ценити њене лепоте. Али он није ни друге песнике држао на свом двору из неких идеалних обзира, него више у жељи да све има у својој руци. Тако је и Фирдуси задржан на његову двору, и то врло вероватно дуже времена: ту је он свој еп *допунио, дотерао* и *завршио* у дефинитивном облику. По легенди, прво време боравка у Газни било му је угодно и пријатно. Тада је Махмудов везир био Фадл ибн Ахмед, али се ни данас не зна поуздано, да ли је он песника заиста издашније потпомагао. Његова наследника Мејмендија приказује легенда као отвореног непријатеља Фирдусијева; да ли с правом, не може се сигурно рећи. Свакако има много знакова који говоре за то да је песник до-

ста слабо пролазио на двору. Он се често жали на сиромаштво и непотпомагање, а и када хвали султанову дарежљивост, нигде не вели изричито да је шта од њега добио нити му изашто непосредно благодари. Песник хвали на исти начин и дарежљивост ранијих владара, па се мисли да је ово више било настојање да шаха добро расположи и склони на достојну награду. Али је вероватније, да ни Фирдуси није могао посве одступити од тадањег обичаја и да без тога не би могао остати нимало на двору.

Иако је *Шахнама*, у свом дефинитивном облику, била посвећена султану Махмуду, овај је тако хладно прими као кардинал Хиполит посвету *Бијеснога Роланда*. На то се Фирдуси изрично жали у својој сатири (стих 51 и 52):

Ти не погледа ову моју књигу,
Глас клеветника одврати те с пута.

Зато је и награда коју је песник добио врло малена:

„......кол'ко чаша пива вреди“
(сатира, стих 142)

и то је песника јако увредило. Од овога је, врло вероватно, цела легенда настала: што је песник фигуративно рекао, народ је узео буквално и даље развијао. По најстаријем биографу (Арӯдију), награда је ипак износила 20.000 сребрених дирхема (=12.000 предратних динара). Међутим, колика год била награда, сигурно је да Фирдуси није био задовољан с њом и да се презриво о њој изражавао. Шах је ово могао, разуме се, лако дознати, а тада су клеветници и завидници имали прилику да обнове све своје тужбе и клевете против песника. Све да шах и није претио са слоновима, очито је да песник није могао остати више на двору.

Али што легенда хоће да је сатира предана Ајазу још пре Фирдусијева бегства из Газне, то је посве искључено. И не само то, него се уопште не може узети да је она икад шаху била позната; у том случају се песник не би смео никад вратити у

Тус. Додуше, и у самој *Шахнами* има неповољних алузија на Махмуда, али тако прикривених и далеких, да се песник увек могао извинити и друкчије их протумачити. Али са сатиром ствар стоји посве друкчије, она је најнепосреднији напад на самога шаха и на његов недостојни поступак. Карактеристично је да у овој ствари и сама легенда колеба док пушта кнеза Шехријара да сатиру од Фирдусија откупи и да је уништи целу осим тобоже неколико стихова. Међутим, она је у главном сачувана и не сумња се у њену аутентичност.

Што легенда говори о Фирдусијеву боравку у Багдаду и другим појединостима у вези с овим, то је само прича, него је истина да се песник, побегавши из Махмудове власти, склонио код његових љутих непријатеља, владара из династије Бујида који су владали западном половином Персије и у својој власти држали и сами Багдад, јер је тамошњи халиф био само верски поглавица, готово без икакве световне власти. Бујиди су били фанатични шиити и Фирдуси је код њих могао дуже време остати само тако што је певао о чисто правоверном предмету. А такав је првенствено поменути романтично-побожни еп *Јусуф и Зулејха*, спеван према библиској легенди о прекрасном Јосифу и Петефријевој (Потифаревој) жени.

Других поузданих вести о песникову животу код Бујида нема, али је сигурно да их је најзад оставио и вратио се у Тус. Да ли му тамошња клима није пријала, или га Бујиди нису довољно пазили, или га је можда и чежња за родним местом довукла, не зна се, али је врло вероватно да је сазнао да се сме вратити. Сигурно је да је умро у Тусу и да је сахрањен на свом имању. То је било одмах иза 1020. или најдоцније 1025. У ономе што се прича о хоџи Гурганију може да буде нешто истине. Исто тако није искључено да је шах Махмуд најзад увидео своју неправду и да се смиловао на старца песника, па му и богате дарове послао, али да каравана стигне баш у исти час кад су Фир-

дусија хтели да сахране, тешко је веровати. И друге појединости из легенде не одговарају истини, али се овде не можемо више на њих освртати.

Већ из овога што је досада речено, читалац можда има неки суд о Фирдусију као човеку и о његову *карактеру,* макар у најглавнијим цртама. Само, у овом погледу се много поузданог не може рећи и кад се прочита сатира (која је тако значајна у овом правцу) и разна лирска и лична места, расута широм простране *Шахнаме.* На први поглед може чудно изгледати да овако велики песник пева за награду, али треба знати да је живот песника, у ондашњим приликама, једино био могућан на тај начин, нарочито кад се сетимо да му је близу 35 година отишло на рад око *Шахнаме* и да је радиње и своје имање занемарио. Ово је тим разумљивије што се зна да је песник био научен на мало бољи живот, па и на вино. Сем тога, ни данас нико не замера писцу што прима хонорар за свој рад, само док се ово данас само од себе разуме, у Фирдусијево доба га је требало, тако рећи, извојштити од владара и великаша. А то, обично, није друкчије ни ишло него да их песник што више издигне и похвали у панегиричким песмама. Само на овај начин се песник могао представити високим личностима, ако се њиховој заштити и помоћи надао. Најзад, Фирдуси је и овде знатно мање претеривао него већина других песника, шта више, и усред хвале нашао је начина да их упозори на пролазност и ништавност свега, па и њихова сјаја и моћи.

Противно од правих панегиричких песника који пужу по земљи и праху, Фирдуси је увек био свестан своје вредности и велике славе коју ће му његова *Шахнама* донети. Као што је Вâлмӣки рекао, с пуно поуздања, за свој еп:

Док планине у вис стрше и реке у море јуре,
Дотле ће се *Рамајана* широм земље разлегати, —

тако је и поносни Фирдуси казао више пута и на разне начине *Exegi monumentum* и *Non omnis moriar.* Овај његов понос и самосвест нашли су до-

вољно израза и у *Сатири на шаха Махмуда,* где је песник изгубио све старе обзире и из самога срца говори. Кад се ово држи на памети и помисли на разочарење које је песник осетио ради мале награде, онда нас тон сатире не треба нимало да изненади. Тим мање, што Фирдуси у њој ништа не вели што није било, нити износи ишта непристојно и одвратно као толики други арапски и персиски песници у сличним приликама. Да је сатира страшно неповољна за шаха, то је друга ствар. Она је још једино оружје које је песник могао употребити у овој неједнакој борби са силним Махмудом.

У таквим приликама немогуће је тражити од човека уопште, а камо ли од разочараног Фирдусија да покаже исто понашање као пре тога. Ово разочарење са *Шахнамом* и прилике под којима је живео код Бујида биле су узрок, да се он у уводу *Јусуфа и Зулејхе* одрицао свога *главнога* дела и својих јунака које је са толиком љубављу опевао. Али, како изгледа, и ово одрицање је било само привидно, а песник је остао у основи исто што и раније. С обзиром на његову високу старост и нарочито на умереност и благост које су тако карактеристичне за њ, тешко би од њега и било очекивати неку већу борбеност. Кратко речено, главне особине које се према многим местима у његовим делима могу нашем песнику као сигурне приписати, јесу: озбиљност, мудрост, јак етички смисао, и нада све дубоко осећање патриотизма.

Са овим карактерним цртама је у складу и Фирдусијев *однос према религији.* Као патриота, он није могао сакрити својих симпатија за старе јунаке, иако су били Зороастрове вере. Фирдуси није волео Арапе и често се о њима неповољно изражава, али је према њиховој вери умеренији и блажи. Током времена он се знатно више приближио исламу, али опет само као присташа шие, којој су припадали и његови земљаци из Туса и која ће се развити у персиску народну веру. Али и као шиит он је био врло умерен и далеко од фанатизма; његов

мудри и благи дух није могао гајити никакве верске мржње, и тај дух превлађује у *Шахнами.*

III

Фирдусијева дела.

Познато је, да је наш песник почео с лириком и да се после искључиво посветио епици, у којој и лежи његова главна, ненадмашна снага. Зато ћемо и ми овде најпре осмотрити Фирдусија као лиричара, па онда као епичара, само се код приказа његових епова нећемо држати хронолошкога реда којим су настали, него ћемо почети с *Јусуфом и Зулејхом,* да се онда можемо посве одати проматрању *Шахнаме,* Фирдусијева главнога дела, на ком и почива његов светски глас.

а) Фирдуси као лиричар.

Самосталних лирских песама од нашега песника је било врло мало и није им се приписивала нарочита важност; зато и нису сакупљене у један *дîвâн* (збирку) какве имају други песници на Истоку. Тек у појединим рукописима и делима налази се погдекоја лирска песма која се придаје Фирдусију. Немачки иранист Херман Ете је сабрао свега 15 његових лирских песама и издао их, у два маха (1872. и 1873.), у *Извештајима Баварске Академије Наука.* Оне су већином кратке и све укупно имају само 150 дистиха. По песничкој форми, међу њима су 3 дуже касиде, 3 газела, 3 одломка газела (т. зв. *ките)* и 6 рубâија, а по садржини, оне су или љубавне песме или панегирици халифу Алији, султану Махмуду и т. д.

Најдужа од свих ових песама је једна касида са 54 дистиха. У њој песник сања своју драгу, која се од њега била раставила, како му опет долази и с њим се милује, али баш у највећој срећи јутро сване, песник се нагло тргне иза сна, а драга ишчезава без трага за навек. Све је ово опевано с пуно снаге и оставља утисак праве, истински проживљене

страсти. Остале песме су више мање конвенционална лирика, а неке од њих нису уопште од Фирдусија, како је доцније утврђено, него му се само криво приписују. Али и да су све баш од њега, очито је да му не би много на част служиле.

Међутим, Фирдуси је ипак одличан лирик, али се ова његова одлика не показује у самосталним лирским песмама него у лирским местима *Шахнаме,* којих имаде доста и од којих нека својом савршеном лепотом и природном једноставношћу до срца гану. Амо спадају нарочито: потресна елегија у смрт његова сина, дивна песма о природним красотама Мазендерана, лепи стихови у славу вина, неке апострофе судбине и смрти и т. д. Што Фирдусија, у овим приликама, издиже изнад свих других персиских лиричара, то је природност, једноставност и потпуно отсуство сваке извештачености.

б) Јусуф и Зулејха.

Овај Фирдусијев еп био је дуго времена непознат и на Истоку и на Западу. Најранија вест о њему налази се тек у т. зв. Бајсунгурову предговору *Шахнаме* од 1426. године, дакле читавих 400 година после смрти песникове. Као разлог за ово наводе се бурна времена која су домало иза тога наступила у политичком животу Персије и суседних држава; осим тога, туђа (семитска) легенда о *Јусуфу и Зулејхи* није Персијанцима била прирасла за срце као њихова народна епска традиција, како је опевана у *Шахнами,* па је нису толико ни тражили и могла се лакше загубити у библиотекама. Други помен овога епа налази се у гласовитог турског писца Хаџи Калфе (XVII век), и то у његовој великој библиографији исламске литературе (књ. VI, стр. 519, број 14.501).

Пре Бајсунгура, како вели Ете, тешко се налази и најмања алузија на овај Фирдусијев еп, па су многи ориенталисти уопште сумњали, да ли је он заиста од нашега песника. И сâм Ете се дуго времена колебао, јер ни доцнији песници који су исти

предмет опевали, нигде не спомињу овога Фирдусијева дела. Али, најзад, врло важни и одлучни разлози принудили су немачкога научника да овај еп коначно призна нашем песнику.

Ево тих разлога (они су уједно и добра карактеристика епа): мајсторски стих и песничка обрада познате легенде су достојни Фирдусија; карактери су ванредно лепо оцртани, а поједине ствари тако љупко и оригинално изведене да указују на песника првога реда, какав је тада могао бити само Фирдуси. Што још више даје повода да се овај еп приписује песнику *Шахнаме,* то су честе, фрапантне паралеле са неким местима из ове последње. Да језик овде није тако чист као у *Шахнами,* појмљиво је већ ради тога што ни предмет овде није чисто народни него туђ и верски. Ипак, језик нашег песника је и у овом епу много чишћи него код других песника из тога доба. Осим тога, *Јусуф и Зулејха* је спевана у херојском метру *мутекâрибу,* у коме, како се с правом истиче, нема ни једног романтичног епа ни љубавног романа. Шта више, ово су поједини домаћи (персиски) критичари замерали песнику, и тешко би се који други, мањи дух изложио оваквој замерци. Међутим, Фирдуси је, може се рећи, целога живота радио са херојским мутекâрибом и испевао у њему близу 120.000 стихова, па му је овај метар постао једини оквир за мисао; ово је, дакле, још један разлог више да је еп баш од Фирдусија. Најзад, што је такође врло карактеристично, сви други песници који су опевали исти предмет (има их 17 поред Фирдусија!) приказали су љубав Јусуфа и Зулејхе *мистички,* док у нашем епу нема ни трага од тога: као и у *Шахнами,* љубав је и овде природна и реална љубав, само идеално схваћена и осећана.

Поред ових општих разлога, Ете наводи и још један нарочити, који је од велике важности: сви рукописи епа садржавају једно поглавље у коме песник говори о себи и вели да је досада певао баснословна дела старих краљева, а сада, под старе

дане, да је узео светији предмет и да место варљивих прича хоће да стави праве пророчке речи. Ово је очита алузија на *Шахнаму* и оно гласовито одрицање од ње, о коме је горе било говора; овај факат се може узети као последњи доказ да је еп од Фирдусија.

Предмет овога спева је позната старозаветна легенда о Јосифу (*Књига Постања,* гл. 37 50), за коју је Ренан рекао да је „не само најстарији роман него и једини који не може да застари." Она се налази и у Курâну (сûра 12), где је названа „најлепшом причом." С песничкога гледишта, куранска је верзија доста бледа и тенденциозна, али с додацима којима су је каснији коментатори Курâна окитили, она је много пластичнија и много више заслужује назив „најлепше приче." Фирдуси се, наравно, највише поводио за муслиманским схватањем легенде, али како је оно настало под утицајем јеврејске (рабинске) традиције, он је унео и неке допуне из ове последње. Укратко, Јусуф је приказан као пророк и као узор мушке лепоте, доброте и чистоте, а у вези с његовим одласком у Египат приказане су разне романтичне епизоде из његова живота, при чему се вера у једнога Бога често велича. Према томе, овај се еп може назвати религиозно-романтичним, а по обиму (близу 20.000 стихова) знатно надмашује Тасов *Ослобођени Јерусалим* (преко 15.000 стихова).

Еп почиње тиме како песник, под старост, напушта опевање старих хероја и краљева, а место њих узима једну пророчку легенду и уједно износи разлог зашто је она у Курâн узета. Онда наставља како Јаков испроси Рахилу и како му она роди Јосифа. Што сада долази, то је, у главном, као и у легенди. Наравно, у појединостима, песник и овде знатно одступа. Тако на пр. кад трговци воде Јусуфа у Египат и проведу га поред гроба његове мајке, он се од њих отргне и клонувши на мајчину гробу горко заплаче. Даље, египатски фараон носи код Фирдусија арапско име Абдул-Хусн, а тако

исто и његов регент Петефрија (Потифар) зове се у епу Рејâн ибн ел-Велид. Регентова жена, коју Фирдуси назива Зулејхом, заљуби се у Јусуфа, а кад је овај одбије, она га и даље доводи у искушење. Пошто јој све ово није ништа помогло, обрати се она најзад старој дадиљи за савет. Она јој препоручи да сагради једну салу од огледалâ и да, лако обучена, у њој изненади Јусуфа. Кад је годину дана доцније ова сала била готова, Зулејха обуче тесну хаљину од прозирне свиле и сакри се у један крај сале, а дадиља пусти Јусуфа унутра. Чедни младић се сав смете и одмах обори очи, али куд год је погледао, видео је само лепу Зулејху: горе, доле и са свију страна. Овај задњи напад је био тако смишљен, да би и Јусуф подлегао да му се арханђео Габриел, у прилици његова оца Јакова, није тада пред очима појавио. Након ове сцене Јусуф је бачен у тамницу. Али кад је фараону протумачио сан, овај га ослободи и постави за свога регента, а прогна Потифара (Петефрију) и Зулејху. Јусуф тада сагради житнице и спасе народ од глади; поред тога поче проповедати веру у једнога Бога, коју фараон и један део народа приме. Мало затим фараон умире, а као свог наследника поставља Јусуфа и тако овај поста египатским краљем. Иза овога долазе његова браћа у Египат, а он их лепо прими и снабде житом. Најзад им се ода и опрости им сва зла што су му учинили. Кад слепи Јаков чује у Канану да му је син жив, одмах му се поврати вид и он се запути у Египат. Тада је Зулејха била већ остарела и обневидела, али је још увек волела Јусуфа; увидевши најзад да је његов Бог њега на престо подигао, а њен идол њу лишио свега и довео је на руб пропасти, она га разби и, приликом Јаковљева свечаног дочека у Египту, похвали јавно правога Бога „који од робова прави господаре сараја.“ Јусуф је препознао њен глас и наредио да је доведу у палату. Њено бедно стање гану одмах и оца и сина, а кад она још исприча како ју је њена љубав за Јусуфом довела у ово

очајно стање, Јаков препоручи сину да је утеши. Она тада изјави да је напустила свога идола и да верује једино у Јаковљева Бога. Кад јој седи патријарх на ово рече да ће јој се испунити што зажели, она замоли да јој се младост и лепота поврате и да њена љубав гане Јусуфово срце. На Јаковљеву молбу, Бог одиста помлади Зулејху, а Јусуф се одмах у њу заљуби. Јаков их онда венча и домало задовољан умре. Јусуф је иза тога владао још 60 година, а онда је истога дана умро кад и Зулејха и у исти гроб с њом покопан.

Како се већ из овога краткога садржаја види, Фирдуси је својим предметом суверено владао и многе ствари и сâм измислио, али је ово, с песничке стране, било само од користи за еп. Баш онде где се песник удаљио од легенде и обичнога схватања, најбоље се истиче његова оригиналност, инвенција и оштроумље, а над целим епом струји угодна топлина његове душе. Као и у *Шахнами*, Фирдуси се и овде показује као велики познавалац људскога срца; противно од обичајног фаталистичкога схватања, он представља тешка искушења и патње Јакова и Јосифа више као природне последице њихових властитих слабости и грешака него као деловање предестинираних одлука неумитне Судбине.

Малопре је било наговештено да овај еп има, у неким стварима, доста сличноси са *Шахнамом*, а то су, нарочито, помињане чудотворне чаше (у *Шахнами* Џемшидов пехар који све открива, неки пандан нибелуншкој *тарнкапи* која све сакрива), склоност за описивање изласка и заласка сунца, љубав за цртање краљевскога сјаја на двору, места о старом *магу* (свештенику) и о храму огња, онда Јаковљева тужаљка за Јосифом која каткада и по речима подсећа на познату Фирдусијеву елегију у *Шахнами* поводом смрти његова сина.

Овај је еп настао након Фирдусијева бегства из Газне (тек иза 1010. године), док је боравио код Бујида у Ираку, и посвећен је једном везиру или војсковођи ирачкога емира. Пошто је тада

песнику било преко 70 година, човек се мора дивити свежини и снази којом је он обрадио ову жарку љубавну историју, нарочито оне сцене страствене чулне љубави када Зулејха хоће Јусуфа да заведе. Иако је песник много претрпео и досегао високу старост, његов геније као да је остао нетакнут; тек ако местимице има, слично као у Милтона, више реторике него раније. Чуда и невероватних ствари има такође, али то не треба да нас изненађује у једном романтичном епосу који базира на легенди о пророцима којима се чуда и онако приписују и у која верне душе свакако верују. Овде вреди оно што је речено за *Сакунталу:* да је посве разумемо и да посве на нас може деловати, треба *веровати* у све оно у што Индија верује.

Али и у овом оквиру истичу се Фирдусијеве старе особине, његово мотивисање и многе психолошке финоће. Његови јунаци нису безбојни пророци него прави људи од крви и меса. Ово и даје епу један реалистичан тон који фали другим персиским песницима. Иако су исту легенду опевала два песника пре Фирдусија, а петнаесторица после њега, и делом као његови имитатори, ипак ју је наш песник најлепше обрадио. Тим је он створио једну нову песничку врсту, *романтички* еп, у коме га нико у Персији није надмашио. По времену у коме је настао, ово је уопште један од најстаријих *уметничких* епова у читавој светској литератури.

Од *Јусуфа и Зулејхе* постоји само шест-седам рукописа и два-три ориентална литографисана издања. Критичко издање је био започео поменути Ете, али је од њега изишао тек први део (у Оксфорду 1908.) који садржи од прилике само једну трећину епа (тачно: до дистиха 3697). Али је Отокар Шлехта-Вшехрд издао у Бечу још много пре немачки превод овога епа (Jussuf und Suleicha, romantisches Heldengedicht, 1889), само треба приметити, да бечки рукопис са кога је Шлехта преводио припада знатно краћој редакцији, те је према томе и превод доста скраћен.

Код нас има у Змајеву *Источном Бисеру (Певанија,* стр. 309—311; у дивот-издању од 1882. стр. 690-696) превод једне Боденштетове (?) песме о истом предмету, под насловом *Јусуф и Зулејка* [Из посмрчади Мирце (sic!) Схафије (sic!)]. У Змаја је реч о крушкама, а у Фирдусија о наранчама.

в) Шахнâма.

Шахнама је огромна херојска епопеја која садржи језгру свих народних предања и то највише у ономе облику у коме су се она налазила у т. зв. *прозној Шахнами,* о којој смо горе опширно говорили. Обично се узима да она има округло 60.000 дистиха (120.000 стихова), а испевана је у епском метру *мутекарибу.*

Основна идеја *Шахнаме* је, у суштини иста као и у Милтонову *Изгубљеном рају* или у финском народном епу *Калевали;* наиме борба светла и тмине, иако у другом виду. Како Милтон приказује борбу анђелâ светла против анђелâ мрака, а *Калевала* бо бу Финâ и Лапâ, тако персиски песник опева вечиту борбу Иранаца против дивова (у прво време) и против Туранаца (у доцније доба) као носилаца мрака и зла. У овоме је *Шахнама* прави рефлекс Заратустрине вере: и у *Авести* је непрестана борба између добра и зла, између светла и тмине, односно између њихових представника Ормузда и Ахрûмана. Светло ће најзад победити. Сходно овој основној мисли, сви владари у *Шахнами* који су зло радили, зло су и прошли; као да има нека виша сила која се за свако зло дело освети или одмах или доцније на којем потомку. Судбина је у Фирдусија свемоћна и неумољива, као од прилике у Есхила. Ово не значи да је он фаталист у обичном смислу речи, него више да увиђа како је човек немоћан и мален спрам онога вечитога поретка у свету, спрам оног што ће бити и што мора бити.

Што се тиче садржаја *Шахнаме,* он обухвата, кратко речено, све догађаје из персиског митског, легендарног и историског доба од створења света

и првога човека Гајо Марете па до пропасти Сасанидâ и арапског освојења Персије. По времену, ови догађаји обухватају и према народној традицији неколике хиљаде година. У овом оквиру и држећи се извесне хронологије коју му је пружило народно предање, Фирдуси је опевао све најлепше и најважније иранске (и уопште ариске) скаске и мите, легендарна и историска јуначка дела, са много и много епизода, лирских уметака, анекдота, рефлексија итд.

Сав овај огромни садржај подељен је (случајно као и *Калевала* на 50 *руна* или певања) на 50 владавина, према 50 владара који су владали Ираном и светом (јер први делови *Шахнаме* су митски и општељудски) од стварења света до пропасти народне самосталности. Иза разних увода, инвокација, и хвала, *Шахнама* почиње с владавином првога Краља Гајумарта који са својим народом живи у почетку посве примитивно, у горама, али после у свему много напредује. Његов син Сијâмек погибе у боју с дивом којега је Ахриман против њега послао. Други краљ је Сијамеков син Хӯшенг који пронађе ватру и уведе култ огња. За владе трећега краља Тахмӯраса људи су још више напредовали: научили су ткати, прести и животиње припитомљавати. Осим тога, овај краљ је победио и дивове (отуд му и назив „Дивокрота“); они су му поверили разне тајне, па и вештину писања. Сва три краља владала су свега 100 година. Овде можемо одмах приметити, да испод имена свакога краља, чија се владавина опева, стоји и колико је година владао. Ово би наравно више спадало у какву хронику него у херојски еп, али не треба заборавити да је песников циљ био да прикаже целу народну традицију и прошлост.

У владавини ова прва три краља приказан је развој људскога рода до културнога степена. Ово је учињено на доста наиван начин (како је ваљда и у народној традицији било), а и ликови првих краљева су доста нејасни. Нешто слично се и иначе сусреће у *Шахнами*, јер сви краљеви нису од једнаке важности, нарочито не у народној традицији, па су, природно, и њима посвећени одсеци Шахнаме неједнаки: славнији краљ има више ратова и других важнијих догађаја, па је и његово певање испало опсежније и интересантније. Ово се одмах види код следећега краља (IV владавина; у будуће ћемо римским бројем у загради означавати владавину). То је гласовити Џемшид, којега народна традиција често замењује са мудрим Соломуном. За његове владе од 700 година свет је изгледао као рај, то је било златно доба на земљи; његовој власти се све покоравало: и људи, и дивови, и виле и животиње. Али се Џемшид најзад толико осили да је тражио да његовој слици указују исто поштовање као Богу. Ради овога се цео свет од њега одврати, а Иранци позову на престо *арапскога* кнеза Дахака (Захака), али на своју велику несрећу. У *Авести* се Дахак зове Ажи Дахака (од чега је доцније постало Аждахак и Аждаха т. ј. аждаја, змај) и приказан је као троглава аждаја са седиштем у Вавилонији, али га је Фирдуси, из мржње према Арапима, претворио у Арапина и дао му арапски облик Дахак т. ј. „онај који се стално смеје (цери)“. Дахак је био силно похлепан за влашћу па је зато склопио и уговор с ђаволом, помоћу којега је убио свога оца и завладао над Арапима. Тада му се ђаво, у виду лепа младића, пријави за кухара, а Дахак га прими. Хранећи краља крвљу и по избор јелима, ђаво му се толико додвори да је краљ допустио да га пољуби међу плећа. Али на том месту плећа израстоше две змије које су опет наново нарасле кад су их одсекли. У то један лекар (а то је опет био ђаво) рече да ће се змије смирити, ако им даду људски мозак као храну. Отада су свакога дана по два човека узимали у ову сврху, а Дахак је све горе и горе зулуме чинио. Засевши на ирански престо (V), убио је (управо претестерисао је) Џемшида и владао 1000 година како се може најгоре. Његове змије су се и даље храниле људским мозгом. Тако је ковач Каве изгубио 16 синова, а кад

су му седамнаестог и задњег хтели узети, он у свом очајању позове народ на буну против Дахака. Пошто му се много света придружи, он метну кожну прегачу на једно копље и носећи то као барјак пођоше Џемшидову потомку Ферйдӯну, који је живео сакривен код једног пустињака на Елбурз-гори. Феридун једва дочека побуњенике, окити ковачеву прегачу драгим камењем и назва је „Кавеовим барјаком". Онда се добро спреми и крену против Дахака. Али кад га победи не уби га, него одведе на брдо Демавенд и жива прикова уза стену у једној дубокој пећини. Када је Феридун овако ослободио народ од тиранина и туђина, заседе на престо, а као успомена на ослобођење Кавеова прегача би проглашена за народну заставу.

Ферйдунова гласовита и мудра влада (VI) од 500 година била је сјајна као Џемшидова, а држава му је била тако пространа да ју је за живота поделио на своја три сина: Селма, Тӯра и Ирецa. Али пошто је првој двојици било криво што је отац најмлађем сину (Ирецу) дао најбољу земљу (Иран), они на превару убију свога брата (заправо полубрата). Ради овога настану крвави ратови између Ирана и Турана, који је прозван по Туру. Минучихр (VII) освети смрт свога оца Ирецa. За време његове владе појављује се једна кнежевска породица која ће увек остати најјача потпора престолу, то је систански кнез Сâм, његов син Зâл и унук Рустем, највећи персиски јунак. Зâл се роди седе (беле) косе, па га отац с тога изложи на Елбурз-гору, али га чаробна птица Симург ту отхрани и сачува, док отац, након једног сна, не дође по њега. Овде је унесена красна епизода о љубави Зâла и Рӯдабе, кћери кабулскога краља, која ће родити Рустема. Овај јунак се на чудан начин родио, а у свом животу извршиће најтежа и најзачуднија дела. Сâм и Зâл су били десна рука Минучихру, па их он зато препоручи и свом сину Невдеру (VIII). Међутим син није увек радио по очеву савету, па се народ поче бунити и хтеде Сâма за краља, али овај то одби. Све је ово осоколило тадањег туранског краља да пошаље свога сина Афрасијâба против Ирана да се освети за смрт Селма и Тура. У овом рату Невдер падне у ропство Афрасијабу који га убије. Ово је био повод да наново плану страшни ратови између Иранаца и Туранаца, који су трајали, са дужим прекидима, за владе пет наредних краљева (Зев, Гершасп, Кеј Кубад, Кеј Каӯс и Кеј Хусрев), т.ј. преко 300 година. Зев и Гершасп су кратко владали, а са овим другим изумре прва митска династија (Пишдадовци). Пошто је ирански престо остао опет празан, Афрасијаб поведе војску на Иран. Рустем је тада био млад али познат као јунак, па су се надали да ће их из те невоље избавити. Он тада изабере себи коња (то је његов гласовити Рахш), оде на Елбурзгору и доведе Кеј Кубада, Феридунова потомка, на престо. Са овим владарем (XI) почиње друга славна (такође *митска)* династија, т. зв. Кејановци, јер ови краљеви имају обично пред својим именом реч „кеј", т.ј. „велики". Сада се сукоби иранска војска, којој су на челу Кеј Кубад, Зал и Рустем, са туранском, којом заповеда Афрасијаб. Јуначки Рустем зграби Афрасијаба за појас да га ишчупа са седла, али се појас прекину, непријатељ се дочека на земљу и побегне на коњу. Мало иза тога склопи се мир и Кеј Кубад је владао у слави и сјају до своје смрти у Истахру (= сасанидско име за Персеполис).

За следећега (XII) краља Кеј Кауса десило се више догађаја у којима Рустем игра главну и пресудну улогу. Кеј Каус, чим ступи на престо, одлучи да пође у Мазендеран, земљу дивова. Великаши не одобравају овог опасног рата, а Зал отворено одвраћа Кауса од њега, али неразумни краљ не хтеде попустити. Кад у Мазендерану дивови разбију његову војску, а њега самога заробе, он се обрати Залу и Рустему за помоћ. Пошто је Залу тада било 200 година, он пошаље Рустема у Мазендеран, и то краћим путем, који је пун дивова, лавова, вештица, змајева и других опасности. Али Рустем

прође са својим Рахшем кроз све погибељи и изврши на овом путу седам јуначких дела. Савладавши на концу и Белога Дива, ослободи Кауса и победи мазендеранског краља. Али Кеј Каус домало западе опет у сужањство у Хамаверану. Краљ ове земље је био вазал и таст Каусов, али пошто му је своју кћер Судабу дао преко воље, све је мислио на освету. Зато позове Кауса у посету. Сви су одвраћали краља од овога, па и сама Судаба је слутила да му њен отац спрема варку, али он опет остаде при својој одлуци. Међутим, одмах иза свечанога дочека, нападну га, свежу и затворе у један град у планини. Наравно Рустем опет дође с великом војском у помоћ, победи хамаверанског краља и ослободи Кауса и Судабу. Иза једне нове победе над Афрасијабом, Каусова се власт толико рашири да му Иблис (ђаво) припреми нову замку. Као ђаволов изасланик дође један див у лику једног младића Каусу, поласка му да целим светом влада и да још само треба да и небом завлада. Лакомислени Каус и на ово одмах приста. Свезавши четири јака орла на четири стране свога престола, Каус полете небу под облаке, али кад гладне орлове издаде снага, паде његов „аероплан“ у једну далеку шуму. Ту га нађоше Рустем и великаши једва жива и одведоше опет у Иран.

Поред све славе коју је Рустем доживео за Каусове владе, догоди му се и највећа несрећа: убио је у незнању свога младога сина Сухраба. Овај бој између оца и сина пун је потресне и тајанствене трагике а приказан је с толико песничке снаге да се мора убројити међу најлепше епизоде у целој *Шахнами*. Сâм мотив да отац убија сина у незнању налази се код разних народа. У *Телегонији* грчкога кикличкога песника Еугамона Телегон убија у незнању свога оца Одисеја. И једини сачувани фрагменат старе германске епике, позната *Песма о Хилдебранду* (из VIII века), опева исти предмет: отац Хилдебранд и син Хадубранд сукобе се као непријатељи; отац препознаје сина за којим је чезнуо 30

година и одаје му се помоћу једнога прстена, али син у то не верује него држи да је то само „хунска превара“. Да га не назову кукавицом и да спасе своју јуначку част, Хилдебранд мора најзад да заметне бој са рођеним сином. Овде фрагменат престаје, али се зна да је отац убио сина. Осим тога, овај се мотив налази и у старим ирским баладама, у руској причи о Јеруслану Лазаревићу ит.д. У новије доба су Фридрих Рикерт и Метјӯ Арнолд ову Фирдусијеву епизоду опевали сваки на свој начин и врло слободно. Пошто се она у целости пред читаоце износи, није потребно да овде даље о њеној садржини говоримо.

Иза овога долази епизода о Кеј Каусову сину Сијавушу, који је био познат ради своје племенитости и лепоте. Његова маћеха Судаба заљуби се у њега, а кад младић одби њене похоте, она га оптужи код оца. Иза дужег колебања Каус стави Сијавуша на пробу с ватром, али овај, као невин, остаде нетакнут. Неверна Судаба би осуђена на смрт, али на молбу доброга Сијавуша краљ је помилова и остави на животу.

На ову епизоду надовезује се једна друга. Краљевић Сијавуш је победио Афрасијаба у великој бици и на његову молбу склопио мир с њиме. Али Кеј Кавус не хте ни чути о миру него нареди сину да уговор прекрши и ратовање настави. Сијавуш је сада имао или да се одупре оцу или да погази уговор с непријатељем. У овој дилеми он се одлучи да одржи задату реч и пребеже Афрасијабу. Овај му даде затим и своју кћер и једну покрајину, али кад непријатељи подло оклеветаше Сијавуша, таст га на груб начин погуби. Сијавушева посмртног сина, Кеј Хусрева, који је срећом био сакривен, доведоше тешком муком из Турана у Иран и нови осветнички рат против Афрасијаба започе. Али је турански краљ био силно спреман, осим тога помагало га је више других владара (Камус из Кешена, Хакан из Кине), и победа није увек била на иранској страни. Међутим, чим је Рустем стигао,

срећа је прешла њима и Афрасијаб је морао бежати. Иза овога долази Рустемов доживљај са дивом Екваном: он баци Рустема у море док је спавао, али овај исплива и убије дива. Усред ових бурних времена пада потресна епизода о љубави Бижена, Гивова сина, и Мениже, кћери Афрасијабове; ово је нека врста источнога Ромеа и Јулије, само што на концу сретно свршава. Афрасијаб је бацио Бижена у дубоку тамницу, али му је Менижа крадомице храну доносила, док није Рустем дошао, ослободио Бижена и обоје их у Иран одвео. Када рат наново плану, обе војске су за рат спремне, а Туранац Хуман зове на мејдан. Бижен изађе на мејдан и уби Хумана. Обе странке потом изаберу по 12 јунака, који ће се на мејдану, увек један Иранац и један Туранац, огледати. У свих 12 мејдана победе Иранци, туранска војска положи оружје и замоли за опрост од Кеј Хусрева. Ипак, Афрасијаб није био још скршен и тек сада настаде велики рат против њега. Сам Кеј Хусрев пође на обалу Џихуна, поби се с Афрасијабовим сином Пешенгом и уби га. Сада Афрасијаб учини општи напад, али би посве потучен и покуша да се спасе бегством. Кад га најзад ухватише у пустари, Кеј Хусрев га својом руком уби, а затим и његова брата Герзивеса који је био прави кривац за Сијавушево убиство. Овим је велики рат Иранаца против Афрасијаба био победоносно довршен. Рустем је и ову славу доживео, али се након овога готово посве повуче. Исто тако и победник Кеј Хусрев (XIII) оста само кратко време на престолу, одрекавши се свега краљевскога сјаја, до кога је дошао иза потпуне победе над Тураном, и престави се на тајанствен начин са овога света. Ово самоодрицање и незадовољство са животом подсећа на индиска схватања и може се узети као заметак мистицизма у *Шахнами,* која је иначе слободна од овога схватања које ће доцније поплавити целу персиску литературу.

За владе следећега краља Лухраспа (XIV), који је дошао на престо из споредне линије, долазе Персијанци у додир с Грцима. Лухраспов син Гуштасп (Хистасп) ражљути се на оца и оде на срећу у Цариград, на византиски двор, где га царева кћи Китајун изабра за мужа. После овога он толико ојача своју нову домовину (Визант), да затражи данак од саме Персије, али чим Лухрасп наслути да је то његов син, понуди му круну и престо, што овај прими. Овде Фирдуси види Дакикија у сну, који је, како смо већ пре споменули, опевао појаву Заратустре што је такође било за Гуштаспове владе (XV). Ову веру (Заратустрину) приме краљ и народ, али је не примише Турци, те се стара борба између њих и Иранаца сада претвори још и у верску. Тадашњи турански краљ Арџасп, Афрасијабов унук, запрети шта више Гуштаспу да ће против њега заратити, ако пророка Заратустру не протера. Гуштасп ово одби и започе рат против Турака. Персијанци немају спрва успеха, али Гуштаспов син Исфендијар, који је највећи персиски јунак уз Рустема, преокрену срећу на њихову страну. Он се уопште сматра пиониром нове вере, и зато му је Заратустра цело тело заштитио од рана осим очију, а за онога који га убије прорекао је да ће бити кратка века. И заиста Исфендијар коначно победи туранску војску. Зато га поставе намесником у Балху, али кад га доцније оклевећу да тежи за престолом, отац га стрпа у тамницу, а сам крену у Забулистан на дуже време. Ово осоколи Туранце и они опет продру у Иран: опустоше Балх, убију старину Лухраспа и одведу обе Гуштаспове кћери, Хумају и Бихаферију. Кад је Гуштасп за ово чуо, похита из Забулистана, али му непријатељ поби пола војске. И тек сад се Гуштасп одлучи да пусти сина из тамнице. Али је Исфендијар био тако огорчен и разочаран да га није ганула ни вест очева гласника Џамаспа да му је деда и тридесет и осморо браће убијено, а сестре одведене у ропство. Он не да да му скину тешке ланце него вели: мој отац нека освети свога оца и води бригу о кћерима, а од толике моје браће није се ниједан за ме бринуо. Кад

су му најзад рекли да је и његов најмилији брат Фершидверд пао, пристаде да му окове скину, пође у рат против Туранаца, и однесе над њима потпуну победу. Отац му сада свечано обећа дати круну и престо, али се доскора покаја. Кад га син подсети на обећање, Гуштасп га онда шаље да ослободи његове кћери (своје сестре) из Арџаспова ропства и обећава му под заклетвом да ће му дати и круну и престо. Исфендијар тада крене на пут, али пре него је стигао до Тврђе од туча, у којој су му сестре биле заробљене, морао је извршити седам чудних дела. Тек тада је могао тврђаву заузети, Арџаспа убити, његове синове повешати, а своје сестре ослободити.

Али му отац опет не да круне него га спрема у Забулистан да Рустема окује у ланце и тако га пред њега доведе, што му се као вазал није још поклонио. Исфендијар увиђа да отац хоће и на овај начин да га од престола удаљи, али мисли да мора извршити очеву заповест и крену на пут са синовима и пратњом. Рустем није могао веровати својим ушима, кад је чуо шта се од њега тражи. Седи и славни јунак, десна рука толиких владара и стуб царства, није могао никако пристати да га у ланце окују и своје име том срамотом за увек окаља; али, с друге стране, тешка је била и помисао да дигне руку на краљева сина. У овој тешкој душевној борби и свестан своје невиности, он је кушао на све начине да младога краљевића доведе разуму и одврати га од луде основе, ублажујући и попуштајући до крајњих граница, али узалуд. Исфендијар је у својој лудој ревности све више заоштравао овај страшни сукоб и најзад је морало доћи до боја између два највећа јунака персиске народне епопеје. И на сами дан боја Рустем предложи да се Исфендијар окани своје неправедне намере, или ако му је баш стало до проливања крви да се њихове војске побију, а да они гледају, али млади принц поче тада старцу пребацивати да се плаши, — наравно — до боја одмах дође. Али дуго времена није ни један могао надјачати и обојица клонуше од умора. Кад се поновно мејдан наставио, онда Исфендијар рани Рустема и Рахша на више места и Рустем побеже на брдо од Исфендијара. Пошто је било касно, Исфендијар пристаде на Рустемову жељу да сутра наставе бој. Рањени Рустем једва се довуче до својих и исприча шта га сутра чека. Тада се Зал обрати чаробној птици Симург (која је увек штитила његов род) за помоћ. Она дође, излечи Рустему и Рахшу ране и опомену првога да се сутра измири с Исфендијарем, али у случају да овај и даље остане тврдоглав да ће му она помоћи да га савлада. На концу је Симург додала да онај који Исфендијара убије неће имати више среће и да ће брзо умрети. При том му даде једну чудну стрелу, направљену од „бреста судбине.“ Кад се сутра-дан Рустем појави на мејдану, Исфендијар се много зачуди, јер је мислио да је Рустем подлегао ранама. Седи јуначина је опет на све начине покушавао да до боја не дође, али Исфендијар започе мејдан на своју руку, а Рустем, очајавајући ради његове упорности, одапе стрелицу и погоди га смртно баш у очи, где је он једино могао бити повређен (упореди Ахилову пету, Сигфридово плеће). Тако се свршио овај најдубљи сукоб целог огромног епа. Али не прође дуго, а Заратустрина клетва се испуни на Рустему: његов издајнички полубрат Шегад намами га на јаме пуне убојнога оружја које је било прекривено пругњем и травом, и он тако погибе лудо заједно са својим Рахшем.

Иза овога је ирански престо запао Бехмену (XVI), а онда његовој жени Хумâји (XVII). Сви довде поменути краљеви су митске личности. Хумâјин син и наследник Дараб (т. ј. Дарије; XVIII владар) ожени се (слично као Гуштасп) кћерју грчкога краља, али је доскора отера од себе у Грчку, где она роди Искендера који ће доцније као Александар Велики освојити Персију. Како се види, овде је иранско народно предање направило од славног Македонца персискога принца, јер национални понос лакше

подноси освојење Персије од стране његове него од некога посве туђег освајача. Ово освојење пада за владе Дарабова сина Дараја (XIX), а Персијанци тумаче да је Александар најпре завладао Грчком, па онда освојио и персиско царство. У XX владавини Фирдуси црта опширно, врло живописно и фантастично његове битке и освајања. Напротив, владавина арсакидске (партске) династије приказана је врло сумарно и збијено. Уопште читав овај период од смрти Александра Великога до појаве сасанидске династије оставио је врло мало трага у народној традицији, па је и Фирдуси који се у главном поводио за њом ових пет и по векова народне прошлости стрпао у једну јединy (XXI) владавину. Међутим, са Ардеширом (Артаксерксом), оснивачем следеће народне династије (Сасанида), постаје Фирдуси опет опширнији. Одавде се *Шахнама* држи, у главном, историје, али каткада и овде западне у митско и легендарно приказивање, а романтичних црта, анекдота и т. д. има на претек и из ове периоде. Ипак ове партије из *Шахнаме* нису онако важне као досадашње, па ћемо од осталих владавина навести само најлепше и најкарактеристичније. Тако је, на пример, од Сасановића, поред поменутога Ардешира (XXII), нарочито лепо опеван Бехрам V, назван Гур или кратко Бехрам Гур. Он је приказан као савршен тип витеза и ловца и као страствен љубитељ веселих гозби и свечаности (XXXV). Једнако је омиљен код Персијанаца и краљ Хусрев I, с надимком Нуширван (XL), па га је и Фирдуси приказао као савршен идеал краљевске мудрости и праведности, мада историја и друкчије о њему говори. Његов гласовити министар Бузурџмихр је такође представљен као узор мудрости и разборитости. Проналазак игре шаха пада у ово доба и опеван је на овом месту. И Хусрев II, кога обично зову Хусрев Первиз, игра важну улогу у народној традицији па, природно, и у *Шахнами* (XLIII). Од осталих седам владавина можемо, ради уштеде у простору, спо-

менути само задњу (педесету): у њој је Фирдуси, са доста туге, опевао трагични крај Јездегирда III, задњега персискога краља. У бици код Кадисије, арапски војсковођа Сад је, по *Шахнами,* убио стрелом иранскога вођу Рустема и тиме је битка одлучена у корист Арапа. Ту је Персија изгубила своју слободу. Кад је Фирдуси и ово опевао, додао је још само неколико већ наведених опросних стихова и завршио *Шахнаму*.

Из овога летимичног прегледа садржаја види се већ: да *Шахнама* нема једног главног јунака, ни једне главне радње, као што се то тражи обично на Западу од епа. Међутим, треба држати на уму шта је песник хтео да опева, — наиме целу митску, легендарну и историску прошлост Ирана, од створења света до арапске инвазије у VII веку, а то обухвата више хиљада година. Онда је јасно да *Шахнама* и не може имати онаквог јединства, какво имају епови који почивају на другој бази. Осим тога, како је познати историчар светске литературе, Александар Баумгартнер, у једној сличној прилици рекао: „Не мора све на свету бити заокругљено по старокласичком обрасцу...“ Међутим, Фирдусијев еп ипак чини једну целину за се, ипак има извесно јединство, а то је *јединство идеје*. Борба светлости и тмине, односно њихових представника, провлачи се кроз целу *Шахнаму*, најпре у виду борбе против дивова, а после у виду борбе против Туранаца, и у том је њезино јединство. Поједини поборници ове идеје, ма како дуго живели (Рустем је на пр. кроз неколико векова главни херој), ипак као смртни људи живе и умиру, али народ који се бори за светлост и за слободу, остаје на површини од прве до педесете владавине. Тај ирански народ, то је главни јунак *Шахнаме*. Најзад, што цели огромни еп веже у једну јединствену целину, то је чињеница да је он од почетка до краја огледало народне традиције, прошлости и веровања.

Иначе, *Шахнама* има све остале карактеристике јуначкога епа. Пре свега, опширност. Дога-

ђаји се тако мирно развијају и све се тако потанко прича као што велика река тихо и достојанствено тече. Понављања су при томе тако честа као у нашој народној епици, у Хомера, или у *Хиљаду и једној ноћи*. Али Фирдуси узме каткад и други, више драматични начин приказивања: велике ратове оцрта са неколико снажних, мајсторских потеза који се дубоко усеку у читаочеву душу. Међутим, и кад одабере чисто епски (опширни) начин приказивања, догађаји и јунаци добију тако пластичан облик, као да их просто пред собом видимо. Упоредо са овим иду и друге првенствено епске особине, објективност и наивност излагања. У *Шахнами* има и тако наивних и примитивних схватања као у каквој причи. Тако на пр. што год краљ зажели, то је одмах ту; војска од 100.000 људи за час је спремна, а богатству краљева нема границе, иако каткада још и порезе опраштају. С друге стране, поред све објективности песникове, његова фантазија га каткад наведе да поједина места врло слободно локализује (митска географија), а тако и извесне догађаје (анахронизми). Сем тога, чуда, више силе, предсказивања, гатања, снови и прорицања према ономе што се већ десило (**vaticinium ex eventu**), све то игра у *Шахнами* сличну улогу као и у другим еповима. Даље, и у персиској епопеји војске не бију бојеве толико колико поједини јунаци који их предводе, шта више, често обе војске гледају мирно мејдан између два јунака које су оне одабрале. И т. зв. дублета има каткад у *Шахнами*; тако се, на пример, и Рустему и Исфендијару приписује по седам чуда; или, од два велика рата Кеј Хусрева против Афрасијаба други је заправо копија првога (другим речима, то је више један рат, приказан два пута). Ово понављање истих или сличних мотива је уопште епско, а код огромног обима *Шахнаме* треба још мање да изненађује. Поред понављања, у Фирдусијеву спеву има и очитих противречности, као, у осталом, и код Хомера и у нашим народним песмама. Да наведемо само један пример: кад је краљевић Сијавуш убијен, Рустем оде у Туран, освоји га, опустоши и влада њиме равних седам година, али у следећим ратовима нема ни трага од овога, него се још износи како је Сијавушев син мирно растао на Афрасијабову двору!

Од епа се тражи да је, поред осталога, још и верна слика времена у коме се дешава. Персиска епопеја задовољава и овај захтев, иако с извесним ограничењем, које доноси сама природа опеванога предмета. У главном се може рећи да је његов еп у својој целини огледало сасанидског доба и да износи (често идеална) схватања овога периода. Ово је разумљиво, кад се узме у обзир да су песникова врела из овога доба и да су успомене на задњу велику народну династију оставиле највише трага у народној души. Осим тога, природно је да су и вести о најстаријим краљевима и догађајима, идући с колена на колено све до сасанидског доба, доста мењале свој првобитни облик, а Фирдуси их је, обично, у том задњем облику узео. Отуда је и схватљиво да у *Шахнами* више пута нема разлике између догађаја у митском и сасанидском времену.

Још давно пре, кад смо говорили о Дакикију, наговештено је да Фирдусијеви јунаци нису типични као у његових претходника. Напротив, готово сваки од њих има нешто специфично свога, по чему нам нарочито остане у памети. Ово је тим потребније истакнути што се зна да други велики источни еп *Махабхарата̄* мало има јунака с изразитом индивидуалношћу. С обзиром на огромни садржај *Шахнаме*, разуме се да нам при њеној лектири излази пред очи маса јунака, иранских и туранских. Ипак, овај је број мањи, него би се могло очекивати према безброју догађаја и битака које се опевају. Али, Рустем је главна личност *Шахнаме* (бар у њеном првом, главном делу) и уопште највећи персиски јунак.

Рустемов деда, јуначки Сам, и отац, славни Зал, вуку лозу од гласовитог Неримана. Ова је кнежевска породица владала За̂булистаном, али је призна-

вала врховну власт персиских краљева и била увек, а нарочито за Рустемова живота, најсигурнији стуб њихова престола. Кадгод је који од њих дошао у какву неприлику, Рустем је био одмах ту да реши сваки чвор. Он има надљудску, џиновску снагу и живи преко пет стотина година, али је по свему прави човек, природан и добродушан, са свима људским слабостима. Прекомерно једе, пије и весели се, као, у осталом, и други јунаци разних народа; његово пијанство директно подсећа на нашега Марка. Краљу је стално веран и послушан слуга, али је уједно свестан своје снаге и поносан на своју славу, па се уме каткада опрети и самоме краљу. У боју са Сухрабом, кад га овај савлада, употреби чак и превару само да се спасе, али се онда срећа посве окрене против њега и, у слепој ревности, уби свога рођенога сина: тако се страшно судбина осветила оцу који је хтео сина преварити! О његову страшном боју с Исфендијаром и о његовој скорој смрти иза тога већ је било помена. Видели смо, да он није погинуо у боју него издајством. Али персиски народ није дао да његов омиљени јунак умре пре него се сам освети: смртно рањен, Рустем је опет одапео стрелу и убио небрата Шегада, свога убојицу.

Спрам оваквога јунака какав је Рустем, природно је да су други остали *донекле* у позадини, коликогод били велики и лепо приказани. Али понављамо: *само донекле,* јер већина њих ипак иступа самостално и индивидуално, сваки на свој начин. Многе од ових јунака познајемо већ у *Рустему и Сухрабу,* а срећемо их и иначе често у *Шахнами.* — Како је Хомер симпатично приказао Хектора, тако је и Фирдуси објективан према *туранским* јунацима, од којих се многи помињу не само по имену него и по јуначким делима.

Може се очекивати да ће овако пластички и детаљно приказани јунаци оживљавати бојеве и уносити много покрета у њих. То је, заиста, случај. И кад сукобе опширно црта и кад их само скицира

са неколико карактеристичних потеза, Фирдуси им даје толико покрета и живота, толико колорита и израда, да их видимо као живу слику пред нама. Ово се нарочито види у оној партији где песник приказује дванаест мејдана један за другим, између дванаест иранских и исто толико туранских јунака. А све те мејдане и безброј других бојева и битака оцртао је туски песник само из фантазије!

Природно је да женама запада доста скромно место у једном епу који непрестано пева о оружаном сукобу Иранаца и њихових непријатеља. Осим тога, узрок је овоме подређени положај жене у оно доба, нарочито на Истоку, и полигамија виших сталежа код којих се *једна* жена тешко могла чиме истаћи. Али поред свега тога, Фирдуси је створио неколико женских типова који ће за увек остати као узори добре мајке, верне жене, пожртвовне драгане, смеле јунакиње.

Поприште највећега броја догађаја и битака у *Шахнами* је поље, висораван, или планина, дакле копно, и њен песник нам је оставио врло лепих описа ових крајева. Али што се тиче догађаја на мору и морских описа, они су не само врло ретки него и невероватни. Поређења и слике из морскога живота исто су тако малобројне у *Шахнами* као и у индиским *Ведама.* Ово не треба да изненађује много од песника који је рођен далеко од мора и који га вероватно није никад ни видео; поред тога и сама народна традиција је, по свој прилици, имала врло непотпуне представе о мору и морнарству. Ово је донекле слаба страна *Шахнаме* као и *Нибелуншке песме,* према *Одисеји* и Камоиншевим *Лузијадама,* у којима као да нас морски вали непрестано запљускују.

Позната је ствар да мало има епова с тако строго епским карактером као *Илијада: Нибелунзи* садрже много трагично-драматских елемената, *Фингал* и *Темора* су пуни лирике, а *Махабхарата* је претрпана дидактиком. Тим мање се треба чудити кад кажемо да су сви ови родови више или мање

заступљени и у *Шахнами*. Рустемов бој са Сухрабом, Сијавушев дубоки душевни сукоб с оцем (Кеј Каусом) или Рустемов са Исфендијаром, у којима решење чвора зависи, на концу, једино о њиховој слободној одлуци, носе у себи главне услове за трагедију. О многим лирским умецима у *Шахнами* било је већ у два-три маха помена. Сад ћемо додати само то, да су ова лирска места субјективна и објективна. У првима песник говори о самом теби, о својој старости, беди и т. д., а у другима износи своје рефлексије о судбини, смрти, пролазности свега на свету и сличне мисли. Ово друго он чини нарочито на завршетку какве страшне битке или које друге катастрофе. Међутим, колокогод ово на први поглед изгледало неепски, мора се признати да после непрестаних битака делује као благо умирење и угодна промена, као што хорови у грчкој трагедији ублажују надљудске афекте и догађаје, у колико се ово двоје уопште може упоредити. Најзад, што се тиче дидактичних елемената, треба рећи да њих највише има у другој половини *Шахнаме*. То су претежно кратке сентенције и пословице какввих има у Гундулићеву *Осману* или, рецимо, у *Бијесном Роланду*, али никада нема читавих филозофско-теолошких расправа као у лавиринтској *Махабхарати*.

И у формалном погледу *Шахнама* има извесне карактеристике које налазимо код других епова и код наших народних песама. Сличних и готово једнаких стихова има доста и понављају се у сличним приликама. Сталне епитете и поређења налазимо такође врло често: као што је у нас свака мајка „стара“, свако поље „равно“, сваки јунак „као соко сиви“, тако је, у Фирдусија, готово свака лепотица „месецолика“ (због свога белог лица), сваки јунак „слоновит“, брз „попут дима“, а јак „попут бесна слона“, и т. д. Ипак, Фирдусијева поређења нису на дуго и широко изведена као код нас, него су обично врло прегнантна и кратка, па се читаоцу препушта да погоди у чему је поређење. Хиперболâ има у *Шахнами* такође, а неке од њих су тако фантастичне да се приближују индискима, на пр.: „Кад се Рустем помоли, Нил од страха пресуши“; или: „А вршком копља пробошћу и сунце!“ и т. д.

Што се тиче стихова у *Шахнами*, они су, без изузетка, посве правилни, крепки и лепи. Ово је било зато могуће што је персиски језик уопште врло способан за грађење стихова (многи синоними; многе се речи могу изговорити с кратким и с дугим вокалом; многе речи имају краћи и дужи облик и т. д.), али и зато што је Фирдуси доста слободно поступао с језиком, наиме за вољу стиха и метра он је многе речи па и властита имена тако удешавао да су ишли у стих.

Слично је песник подешавао језик и према предмету који опева. Ту можемо разабрати читаву скалу људских осећања, од најузвишенијега до најсмешнијега, од најстрашнијега до најнежнијега: Фирдуси је увек нашао прави и најзгоднији тон. У првој партији епопеје, где су најславније херојске епохе, осећа се нешто силно озбиљно, прави титански патос, без и једне речи која би га реметила. Али чим затреба, песник употреби други, блажи и мекши тон. Прикази љубави између Зала и Рудабе, Бижена и Мениже и други, исто су тако одлично опевани као и звекет оружја, бојна врева и метеж. Поред озбиљних рефлексија о животу, смрти и судбини, поред дубоке резигнације и очитог песимизма, налазе се, иако много ређе, и смешна и подругљива места; извесне ироније и хумора има у *Шахнами* још код описивања Рустемових јуначких дела. Али колокогод је Фирдуси удешавао језик према стиху и садржају, он је, у основи, остао природан, чист, племенит и са сразмерно мало арапских речи које су тада већ биле одомаћене. Фирдусијева природност и једноставност види се и по том како он гради своје реченице: обично свакој реченици одговара један стих и ретко се кад једна мисао протеже на више стихова; дуги реченички склопови, какве налазимо често у Хомера, њему су страни.

Какав је однос Фирдусијев према врелима из-

којих је црпао грађу за *Шахнаму?* Из неколико случајева где су исти догађаји описани у сачуваној пехлевиској литератури и у *Шахнами* овај однос види се доста јасно и може се укратко овако изразити. Поједине догађаје је већ народна традиција донеклеババ песнички схватила и изразила, али им је тек Фирдуси улио прави живот; а где су песникова врела давала само просту причу, ту се тек види шта је он од тога направио и каквом је он то снагом и поезијом задахнуо. Ако на пр. традиција помиње само један бој или једног јунака, Фирдуси је тај бој пластички, у детаљима насликао, а јунака је приказао тако живо, да му видимо сваку намеру, готово сваки дах. Нарочито се мора истаћи фина вештина с којом Фирдуси открива душу својих јунака; ту је он прави и дубоки психолог. Ова одлика је толико заносила његова немачког преводиоца, Фридриха Рикерта, да је у једном научном часопису рекао: „У чему се уопште разликује Фирдуси од Хомера? Само у том што има нешто мање тела, а много више душе!“ — Све кад узмемо да је одушевљење овога песника и оријенталиста можда мало претерано изражено, ипак нам га многа места из *Шахнаме* чине разумљивим. Али ова и унутрашња и спољашња пластика, ово песничко оживљавање мртвих и заборављених јунака и периода не значи да се Фирдуси изневерио својим врелима и народним традицијама; напротив, он их се верно држао, али само у главним, битним цртама; у појединостима и у оном што није важно за цели еп, он је доста слободно поступао: испуштао је, скраћивао, додавао, премештао и преиначивао. Тако је, под руком песника-уметника, све дошло на своје место, добило јачи ефекат, бољу прегледност и лепшу целину.

Упознавши овако читаоце са садржином *Шахнаме* и њеним главним карактеристикама, могли бисмо одмах дати и један коначни суд о њој и њеном песнику. Међутим овај суд ће бити тек онда потпун, темељит и правилан, кад персиски еп осмотримо и с других страна. Зато треба да још нешто кажемо о тексту (рукописима) *Шахнаме,* о њеном изучавању и превођењу на Истоку и Западу и, најзад, о њеном утицају на књижевност и о важности за науку.

Рукописâ *Шахнаме* има врло много (преко 40), али су, на жалост, већином млади и неједнаки. Два најстарија рукописа, лондонски (од 1276/77.) и петроградски (од 1333.), писана су 250—300 година иза песникове смрти. Нелдеке даје предност петроградском рукопису. Остали стари рукописи (један лајденски и два штрасбуршка) још су млађега датума. А како су рукописи неједнаки, види се одмах по броју дистиха: док један има преко 61.000, друга два близу 60.000, неколико њих преко 55.000, већина се креће између 48.000 и 52.000. Један рукопис има чак и испод 40.000 дистиха! Сам песник, додуше, говори о 60.000 дистиха, али је он, очито, заокруглио број стихова на више. Највероватније ће бити да је еп бројио нешто преко 50.000 дистиха, јер они рукописи са великим бројем стихова садрже интерполације из других, каснијих епова. Након овога се не треба чудити да нема ниједног рукописа *Шахнаме* за који би се мирне душе могло рећи да је добар и да износи текст великога слева у оном облику у којем га је Фирдуси дао. Али не само да су рукописи неједнаки по броју дистиха, него се и иначе много разликују, шта више и поједине епизоде имају различит број дистиха, а поједини дистиси гласе другачије. Ово се приписује нешто несавесности преписивача, нешто њиховој склоности да мењају, а донекле и верским разлозима. Преписивачи су и сами често били поетски обдарени или су бар тако мислили и мењали су и углађивали, а место старијих речи метали су новије и познатије. Разлике у рукописима потичу често и од тога што су неки делови били преписивани пре него је цео еп био завршен, а по свему изгледа да га је песнак доста поправљао и дотеривао. Осим тога, могуће је да неки рукописи базирају на првом

облику *Шахнаме* од 999. године. Традиција додуше прича да је принц Бајсунгур, унук гласовитога Тимура (Тамерлана), наредио 1425-26., да се изради један критички текст *Шахнаме* и да јој се напише предговор, али модерна наука не може веровати у праве критичарске способности људи око овога тимуридског мецене. С обзиром на то да је у његовој библиотеци радило четрдесет калиграфа и неколико миниатуриста (сликара), претежно је мишљење да је то био само лепо написан и украшен примерак.

Што је најгоре, не може се одредити у каквом односу стоје поједини рукописи, јер издавачи ништа не веле о својим изворима, а огромни обим епа готово искључује поређење и контролу. Тако главни услови за критику текста недостају. Ни *естетско мерило* не може се с поузданошћу употребити, јер, колико год је Фирдуси био велик песник, могуће је да се каткад повео за укусом свога доба и своје околине; а сем тога укуси су уопште врло различни, а нарочито између Истока и Запада. У Европи је ово мерило употребљавао горе поменути Фридрих Рикерт: који стих му није изгледао леп, он га је одмах прогласио да није аутентичан и није га ни преводио!

Како је већ наговештено, оријентални научници нису ни у чем битно допринели да нам *Шахнаму* критички и филолошки осветле. Бајсунгуров покушај не може се озбиљно узети. Све што је у овом погледу на Истоку учињено, то је да постоји више извода из *Шахнаме* у стиховима, или измешаних са стиховима и прозом (такав је на пр. Тевекулбегов, у Индији, из XVII века). Једног потпуног коментара на персиску епопеју нема и није га ваљда никад ни било. Свакако, њен обим је могао да од тога одврати, али је могуће да су источњаци мислили да је у њој све јасно и без коментара. Ипак су лексикографи још рано почели тумачити поједине теже изразе у њој, а у XVII веку је Абдулкадир ал-Баг-

дадӣ (т. ј. „Багдадски“) израдио нарочити *Речник на Шахнаму* и то на турском језику.

Али ако Фирдусијев еп није био на Истоку много предмет научнога изучавања, тим више је био омиљена лектира. Осим тога је био превођен, што потпуно што у изводу, на разне источне језике: на арапски, турски, урду (= хиндустански), гуџератски, грузински (= георгиски) и т. д. Код арапског прозног превода у изводу који је од Бундâрија (из XIII века), важно је истакнути да је за 50 година ранији од најстаријега (лондонскога) рукописа *Шахнаме* у оригиналу.

У Европи је Фирдуси био непознат до друге половине XVIII века. Тек тада га је Енглез сер Вил̓ем Џонз приказао европској публици и саопштио једну пробу из *Шахнаме* у латинским хексаметрима. Али ни сами Џонз није имао праве представе о Фирдусијеву епу, него је држао да је то једна збирка различитих историских песама, поређаних хронолошким редом. Енглезима имамо захвалити и прва издања *Шахнаме:* Ламзден је издао само прву књигу (у Калкути 1811.), али је Тернер Мекен доскора (1829.) штампао цели еп у четири књиге. Ово се издање кратко зове *калкутско* и служило је као основа за неке европске преводе (на пр. Пицију за талијански, 1886—88., 8 књига). На калкутској редакцији почивају, у основи, и сва доцнија оријентална издања. У Европи се, међутим, даље напредовало. Жил Мол, родом из Штутгарта, а доцније професор персискога на Француском Колежу, издаде на темељу више рукописа ново издање *Шахнаме* у седам великих фолианата *(Le livre des rois,* 1838—78.). Ово *париско* издање, штампано на трошак француске владе, у главном је много боље од калкутскога; Мол је са много оштроумља и познавања избацио доста кривих стихова, а уз текст је објавио и свој прозни превод целога епа. Пошто се ово луксузно издање због свога формата и велике цене није могло раширити, изишао је доцније сам превод у малој осмини. Међутим, персиски

текст *Шахнаме* било је и даље врло тешко прибавити. Зато је Фулерс почео штампати ново издање оригиналнога текста, у Холандији, али га у том смрт запречи. Његов посао је наставио Ландауер, но дело је ипак остало недоштампано. Ово *лајденско* издање (1877—1884., у 3 књиге) сматра се данас као најкритичније.

Споменувши француски и талијански превод *Шахнаме,* ми смо тим уједно именовали и два јединa *потпуна* превода овога епа у Европи. Али превода из Фирдусија, непотпуних, има доста и на другим европским језицима. Ми ћемо овде најпознатије европске препеве и преводе пропратити са неколико речи. Молов (француски) превод је, у главном, врло користан за разумевање *Шахнаме* и као први потпуни превод има, без сумње, своје велике заслуге, али је у појединостима каткад нетачан. Осим тога, пошто је у обичној прози и пошто је штампан као какав роман (без ознаке докле који дистих сеже), изгубљене су многе карактеристичне црте оригинала (понављања, піеснички обрти, паралелизми и сл.). Пицијев (талијански) превод је у стиховима од 11 слогова, без риме (versi sciolti), и доста је слободан; осим тога, у њему је врло често Фирдусијев дистих преведен са *три* талијанска стиха, и да се испуне сва три стиха, ваљало је додавати речи и мисли којих у оригиналу нема. Енглези су одавна имали Тевекулбегов извод из *Шахнаме* у Аткинсонову преводу (1832.), у прози и стиховима. Од новијих енглеских превода су најпотпунији А. Роџерза и обојице Ворнерá; овај последњи је што римован, а што у слободном стиху. За чудо, ни Немци немају *Шахнаму* преведену у целини; него постоје поједини песнички преводи грофа Шака и Фридриха Рикерта. Обојица су преводили из првога дела епа, из онога који је најлепши и најинтересантнији, и то, претежно, исте партије. Ипак, како је Рикерт превео више (у свему око трећину *Шахнаме),* дакле и оне делове којих нема у Шака, а овај опет неколико епизода које фале у Рикерта, њихови се радови донекле допуњују. Оба су превода у стиховима и римована, али док Шак употребљава јамб од пет стопа (11 или 10 слогова), Рикертови стихови, иако већином такође јамби, варирају између 8 и 11 слогова. Што се тиче самога превода, Шаков је углађенији и више уметнички, али је слободнији и мање оставља утисак оригинала; Рикертов је, напротив, нешто опор и тврд, али је филолошки далеко бољи и тачнији. У појединостима, Шаку боље полази за руком да даде свечани патос и херојски тон оригинала, а Рикерт уме лепше да имитује дивну једноставност и природну лакоћу извесних партија. Познаваоци оригинала свакако дају предност Рикерту и извињавају га за оне опорости и тврдоћу тим што он свој превод још није био за штампу довољно дотерао и што је исти издан тек после његове смрти.

Од Словена први су Украјинци имали одломке Фирдусија са оригинала. То је превод првих шест владавина из *Шахнаме* од познатог оријенталисте и песника Агатангела Кримскога, најпре штампан у листу *Жите и слово* (1895.), а онда посебно (у Лавову 1896.) и најзад у збирци Кримсковпх превода с оријенталних језика под насловом *Палмине гране,* III део (Кијев 1922.). Превод је у једанаестерцима без рима.

Чеси су много раније имали два превода из *Шахнаме* и један чланак о њој, али први и једини штампани превод са оригинала дао је Јаромир Борецки *(Kniha králů,* Праг, 1910., издање чешке Академије Наука). Као Кримски, и Борецки је почео преводити од почетка и штампао је првих пет владавина, дакле једну мање него украјински преводилац, али је Чех место тога саопштио и *Сатиру на шаха Махмуда* и дао врло опсежан увод. Обојица су узели Фулерсов текст за базу, само Кримски не преводи све редом, него понешто скраћује и даје само кратак садржај од тога. Борецки је одабрао за свој превод јампски стих од 11 и 10 слогова.

У Русији је тек 1906. објављен један превод из *Шахнаме* са оригинала. То је *Книга о царяхъ*, од које је изишао само један свезак (свега 142 странице). Дотле су Руси имали неколико радова о Фирдусију и његову главном епу, али само превод мале епизоде о *Смрти Ирећа* од кнеза Д. Чертељева (*Руски Вестник* за 1885.) и слободну обраду Рикертове парафразе о *Рустему и Зорабу* (sic!) од песника В. Жуковскога.

Пољаци су имали одавна превод епизоде о *Бижену и Менижи* (Варшава, 1855.), али не с оригинала.

Код Јужних Словена персиски песник је такође слабо познат. Легенду о његову животу могао је наш свет познати из Змајева превода Хајнеове песме *Песник Фирдуси*. Мало иза тога, Словенци су већ имали чланак о Фирдусију у целовачком часопису *Kres* (1884., стр. 45—51) од књижевног историка Карола Глазера. По наслову чланка *Firduzi* и по писању других персиских имена (Korazan, Suleika, Nazir Lek, Čemšid) може се закључити да он не познаје оригинала и да даје из друге руке. Иначе се у чланку највише говори о садржини седам јуначких дела Исфендијарових. На концу писац жели да се нађе „med Slovani mož pevske žile in bistrega uma, ki bi nam udomačil Firduzija!“ — Десет година доцније, Иван Трнски саопштава свој превод Хајнеове песме *Pjesnik Firduzi* (у загребачкој *Prosvjeti* од 1893., стр. 117 и 136), а у истом годишту овога часописа излази чланак *Firdevsi. S perzijskoga izvornika preveo Mirza Safvet,* у два броја (стр. 227 — 229 и 245—247). Наша читалачка публика могла је овако да нешто сазна о песнику *Шахнаме,* иако је чланак г. Башагића (М. Сафвета) доста некритичан. Осим тога, унаточ поднаслова, врло је невероватно да је цели напис превод с персискога већ по томе, што се, на крају, помиње немачки песник Шак и износи један његов цитат. Први део чланка може да буде из персискога врела, али је његова некритичност најбољи доказ да га није требало преводити. У истом чланку је преведено шест дистиха из Фирдусијеве сатире, али ништа из *Шахнаме.* Уопште, једина ствар коју Јужни Словени имају из овога епа у преводу, то је (како бар изгледа) *Zal in Rudabeh, preložil iz perziščine Dr Karol Glaser* („Straža,“ Марибор 1909.). Ово је књижица од 22 стране, а пошто има и *Увод,* на сами превод отпада свега 17 страница, дакле не садржи целу епизоду чији је наслов дат, него само један мали део из ње. Преводилац пише још увек Фирдузи, као и у свом чланку пре двадесет и пет година, и оставља нас и даље у сумњи је ли превод заиста „iz perziščine.“ Једино што се још може забележити, ради извесне потпуности, а не ради вредности, јест одељак о Фирдусију у *Kratkom pregledu perzijske književnosti* од Х. Ђоге (Мостар, 1914.), који је, како и писац лојално признаје, из друге и треће руке. У овој књижици је штампано и дванаест дистиха из Фирдусијеве сатире које је „у стихове сложио М. Ћ. Ћ(атић).“ Према свему овом излази да код Јужних Словена још ништа није преведено из *Шахнаме* с оригинала, а код Срба и Хрвата уопште ништа из ње. Наши суседи Мађари, напротив, имају више епизода преведених од разних преводилаца.

Утицај Фирдусија и његова епа на доцнија поколења био је силан. Како су се у грчкој књижевности иза Хомера појавили киклички песници и опевали оно што је он „испустио“, тако је у Персији маса песника разрађивала и надопуњавала поједине партије из *Шахнаме.* Овако су настали разни персиски епови, у врло блиском односу са Фирдусијем, а готово сви су испевани у *мутекарибу.* Али као што су Хомерови имитатори далеко изостали иза свога узора, тако је било и с Фирдусијевим „допуњачима“, и једино *Гершасп-наме* (XI век) ужива неки глас. Она опева истога краља који је у десетој владавини *Шахнаме* већ опеван и од кога вуче своју лозу и Нериман, Рустемов прадед. Уопште се може рећи да већина ових доцнијих епова слави јунаке

из ове јуначке породице из Систана, почевши од Гершаспа па све до Рустемових синова и кћери. Тако се *Сам-наме* односи на Рустемова деду, *Ферамурз-наме* на његова сина Ферамурза, а *Бану-Гушасп-наме* износи славна дела Рустемове кћери Бану-Гушасп. Трагична епизода о боју Рустема са Сухрабом поновљена је у *Џихангир-нами* и у *Барзу-нами:* и у њима се Рустем бије са сином, односно унуком (Барзу је син Сухрабов), али се јунаци најзад препознају. Ове је епове у рукопису највише читао поменути Жил Мол и интересантно је шта је у њима нашао о Славенима. *Барзу-наме,* која датира из почетка XII века и са својих 65.000 дистиха надмашује обимом и саму *Шахнаму,* говори на дуго и широко о Барзуовим ратовима против Славена и приказује их, противно од Фирдусија, као дивове, а њихова краља назива „Див Секлаб".

Осим тога, иранска народна традиција на којој почива Фирдусијев еп прешла је у Јерменску и на Кавказ и нашла одјека у тамошњим народним умотворинама. Преко Кавказа и иначе, *Шахнама* је утицала и на руске јуначке песме (т. зв. *билине*). Руски научник Владимир Васиљевич Стасов је о том опширно писао (Происхожденіе русскихъ былинъ, 1868.) доказујући, да су руске билине позајмљене у целости с Истока и да су често бледа слика источних песама и прича, која тек онда постаје јасна кад се сравни с оригиналом. По Стасову, и позната руска скаска о Јеруслану Лазаревичу има свој извор у *Шахнами,* шта више, и поједина имена у њој указују на персиско порекло (Јеруслан је постало од Рустам [Рустем], Лазар или Залазар од Залзар, Киркоус од Кеј-Каус). И Всеволод Милер види у боју Илије Муромца са сином одјек приче о Рустему. Тако исто и скаска о дванаест снова цара Шахајши (у нас: цар Шакиш) доводила се у везу са *Шахнамом.* Оваква и слична схватања наишла су и на отпор код Руса (професор Дашкевич и др.), али В. Јагић (*Archiv,* XIX, 305) и после тога не искључује утицај Истока на билине. У вези с овим

можемо напоменути, да је и у нас И. Руварац (*Две студентске расправе,* 1884., стр. 19 и даље) доказивао за многе наше старе јуначке песме да потичу од индиских и *персиских* скаски.

Како су руски научници помоћу *Шахнаме* тумачили постанак својих билина, тако су је опет у западној Европи хтели искористити за упознавање вере, културе, историје и географије старога Ирана. Пошто је Фирдуси верно следио своје изворе, они су држали да им и у горњем правцу може дати веродостојних података и били су склони више њему веровати него грчким писцима. Али су их наде, у главном, превариле; клинасти натписи дали су често право грчким вестима, нарочито Херодотовим. Ово се могло и очекивати након онога што смо горе рекли о односу нашег песника према његовим изворима. Осим тога, видели смо како је народна традиција често једнострана, испрекидана и далеко од историје и правога стања ствари, а Фирдуси ју је још иеснички преиначивао и дотеривао. Најзад, и сами преписивачи су доста мењали.

Ово не значи да *Шахнама* не пружа никакве користи за науку, него да научник (нарочито историчар и географ) мора бити врло опрезан при томе. Али је персиска епопеја тим вреднија за изучавање културне историје, фолклора и упоредне књижевности. Она нам износи доста верну слику културних прилика под Сасановићима, она нам приказује врло старе народне обичаје и веровања, и упознаје нас са прастарим скаскама људскога рода. Поред тога, многи Фирдусијеви хероји и мотиви пружају очигледне и врло старе, каткад и најстарије паралеле онима у других, нарочито индоевропских народа. Овде ћемо навести само неколико примера. Највећи јунак *Шахнаме,* силни и непобедиви Рустем, има толико сличности са Хераклом и Ахилом код Грка, Рамом и Карном код Индијаца, Роландом код Француза, Сигфридом код Немаца, Сидом код Шпањолаца, Свјатогором и Илијом Муромцем код Руса и с Краљевићем Марком код нас. У ти-

рану Дахâку и његову пактирању с ђаволом имамо пратип Фауста, а данак који му је народ давао (људско месо) подсећа нас на мит о Минотауру. Кад Фирдуси приказује како је Феридун овога истога Дахака приковао жива у једној пећини, одмах нам пада на ум окивање Прометеја. Сам Феридун са својим синовима опомиње својом несрећом на краља Лира и његове кћери. Ваздушни лет краља Кеј-Кауса и његов пад нехотице нам дозива у памет Дедала и Икара. Други велики јунак *Шахнаме,* Исфендијар, по својој неповредивости је сличан Ахилу и Сигфриду. Сијавуш и Судаба могу се назвати персиска Федра и Хиполит (иако обоје остају живи у овом сукобу). У епизоди о *Рустему и Сухрабу,* како смо већ рекли, опеван је исти предмет као у *Песми о Хилдебранду* и у *Телегонији;* поред тога, овај мотив се налази у Осиановој песми о Картону, у Волтеровој *Анријади* и т. д. Код нас нема случаја у народним песмама да отац убија сина у незнању, иако Ђурађ Сенковић замало не уби сина Иву, кад се преобукао у рухо аге од Рибника. Али сукоб брата с братом (Предраг и Ненад) и ујака са сестрићем (Марко Краљевић и Змај-Огњени Вук) који се не препознају свршава се и у нас трагично: у првом случају, смрћу обојице, а у другом погибијом сестрића. Ова друга версија подсећа и у неким појединостима на бој Рустема са Сухрабом: како сестрић свлада ујака и опрашта му живот, а овај га зато мучке и кукавички убија, тако је син, у *Шахнами,* пустио побеђенога оца, да овај њега одмах затим смртно рани. Мотив да човек убија у незнању кога од свога рода или уопште неко драго лице налази се и у Тасову *Ослобођеном Јерусалиму,* кад Танкредова драга, Клоринда, умире од његове руке. — С друге стране рођење Сибињанина Јанка од Високог Стефана Лазаревића и Будимке опомиње на рођење Сухраба од Рустема и Техмине, на што је још подавно упозорио В. Волнер. Исти је научник указао и на то колико има сличности у избору коња од стране Рустема и Сухраба с Марковим избором Шарца. — Даље, краљевић Дараб је после рођења бачен у реку исто тако као и Мојсије, а његова мати, краљица Хумаја, има више него једну заједничку црту са Семирамидом. Најзад, да прекинемо дуги низ паралела и сличности, Рустем умире непобеђен као и Роланд, него преварен од Шегада као Сигфрид од Хагена.

*

После свега што је досада речено о Фирдусијеву главном делу, време је да изнесемо и коначни суд о њему. Међутим, ово је врло тешка ствар; готово је немогуће предочити себи све оне силне догађаје и епизоде без краја и конца, упоређивати их и дати естетску оцену о њима. С друге стране, треба водити рачуна и о томе да је персиски и европски укус у многим стварима различит. Као пример да наведемо само ово. Персијанци су се само дивили *Шахнами* и имитовали је; ми, међутим, поред свега дивљења или бар признања, нисмо ни без критике. Признати се мора да у неким партијама има нешто више реторике него радње, нарочито у говорима сасанидских владара кад ступају на престо, али Персијанци ово баш воле. Они исто тако уживају и у чаробној фантазији којом их Фирдуси често заблешћује, док Европејци и овде траже регулацију разума и одмерене границе.

Али, поред ове разлике у укусу, оно што највише смета правилној оцени *Шахнаме,* то је њезин силни и непрегледни обим. Како се мисли, ни Персијанци нису толико читали цели еп колико ове или оне партије из њега. Овакав избор из персиске епопеје много више прија и европском укусу: онда имамо бољи преглед и лакше обухватимо целину, а мање осећамо честа понављања сличних (иако донекле различито приказаних) места и говора. Особито лепу целину даје херојски део *Шахнаме* до Рустемове смрти; ту су догађаји много више међусобно повезани, ту је народна традиција пречиш-

ћена, дотерана и заокругљена. Касније, у партијама које иза овога следују, нарочито у опису сасанидске периоде, песник је више на историском тлу а даље од старе народне традиције. Он, наравно, и сад базира на народном схватању, али је оно овде доста верно огледало историских догађаја, поред свих легендарних и фантастичних примеса. Зато је разумљиво да је Фирдуси овде каткад мање успео у уметничком погледу; у осталом, давно је речено: „Каткад и добри Хомер дрема". Ипак, песник *Шахнаме* никад не спада посве на ниво римованих хрониста као што су Еније (код Римљана), Вас (код Француза), Лејемон (код Енглеза), наш Јоксим Новић и толики други. Шта више, и у овим партијама, Фирдуси се често пење на своју стару висину, чим се пружи прилика. За правилну оцену Фирдусија довољно је овде подсетити, поред онога што је управо речено за Хомера. да се (строго узевши) ни Дантеово *Чистилиште* и *Рај* не могу мерити са *Паклом,* ни Шекспирове историске драме са *Макбетом, Хамлетом* и другим његовим најбољим комадима, ни први део Гетеова *Фауста* са другим и т. д. Ако ово утиче на наш суд при оцени поменутих песника и у колико ово умањује вредност њихових дела, онда би се исто мерило могло пренети и на Фирдусија. Међутим, како знамо, за све горње примере има дубоких психолошко-естетских и других разлога, па и за наш случај, како смо већ горе навели. Свакако, нема сумње да је песник *Шахнаме* извршио највећи задатак који је себи икада *један* епски песник поставио (*Махабхарата* је наиме од више разних песника из разних периода); онда, Фирдуси је своје дело, у основи, извео савршено песнички и пластички и у лепом, звучном језику оживео њиме неколике хиљаде година опште људске и народне прошлости и историје —, и зато му се мора дати место међу највећим светским песницима. Његов спев, истина, нема (нити је могао имати) савршену композицију и дивну пластику Хомерових епова, али их он надмашује психолошком

дубином мотивисања, грандиозношћу опеваних догађаја и узвишеном трагиком судбине која њиме влада. Велики француски критичар Сент-Бев који је Фирдусија читао само у Молову прозном преводу, назвао га је, без оклевања, „Хомером његове земље", а Рикерт ставља њеног песника у психолошкој дубини и изнад слепога јонскога певача. Немци су сами истицали колико *Шахнама* надмаша *Нибелунге* и „по разноликости предмета, и по величини целе основе и појединих јуначких дела, путовања и доживљаја" (Ете).

Додуше, Фирдуси је у почетку наишао на неразумевање у Француској: два позната ориенталиста (de Sacy и Quatremère) изразили су се доста неповољно о *Шахнами.* Али овоме се не треба много чудити кад се зна да је и Шекспир, у почетку, слабо прошао код Француза и да су они неко време изнад њега стављали чак и свога Канпистрона за кога данас мало ко и зна. Онда, треба се сетити да је познавање и изучавање Фирдусија и његова епа у то доба било, тако рећи, тек у заметку, и да је лако било погрешити у суду. Што се напосе тиче поменуте двојице критичара нашега песника, треба истакнути за де Сасија († 1838.) да је, поред одличнога знања источних језика, имао уопште доста непоуздан суд у књижевним питањима. Слично вреди и за Катрмера († 1857.), који је, сем тога, још био и под утицајем француских псевдокласика и на њихове наочари гледао Фирдусија и његова преводиоца Мола.

Као Шекспир, тако је и Фирдуси много лакше дошао до славе у Немачкој него у Француској. Немци су, како већ знамо, дали уметнички најуспелије преводе (Шак и Рикерт) и најбоље критичке студије (Ете и Нелдеке), а Рихард Вагнер је чак имао намеру да састави музичку драму од које познате Фирдусијеве епизоде (*Рустем и Исфендијар* или *Сијавуш*). Што је овде најважније, прва четворица имају о персиском песнику врло висок суд који је тим вреднији што су сва четворица добро

познавали класичке и уопште стране литературе, а Нелдеке је, поред тога, имао још и нарочито поштовање за Хомера. Најзад, Рикерт и Шак били су и сами песници и могли су песника боље схватити и оценити. Након овога је још теже разумети да је познати, савремени историчар персиске књижевности, Енглез Едвард Браун († 1926.), доста хладан наспрам Фирдусијева епа, мада је и сам превео мање одломке из њега. Међутим, он сам отворено признаје да то долази од његове „урођене неспособности" за епику, и, према томе, његове замерке погађају епску поезију уопште, без разлике.

На концу, цела ствар стоји овако. Што је ко дубље и боље изучио и упознао Фирдусија, тим га је више ценио, а приговори против њега потичу махом од оних који су га уопште слабо познавали, или који уопште не трпе епове, па била то *Илијада, Одисеја или Шахнама.* Међутим, унаточ тога мишљења, Хомер и Фирдуси остају највећи епски песници не само старе Грчке и Персије, него уопште целога Запада и Истока.

Др. Фехим Бајрактаревић

РУСТЕМ и СУХРАБ.

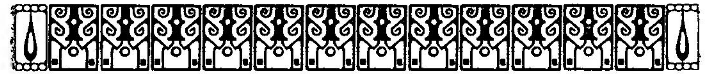

УВОД.

Сад бој Рустема и Сухраба слушај,
Друге си приче слушô, чуј и ову.
Ово је једна прича пуна суза,
Нежно се срце грози на Рустема.
Кад хладни ветар дуне с које стране
И на тле баци незрелу наранчу,
Зовемо ли га грозним што је такав,
Кажемо ли му страшан што је дивљи?
Кад је смрт нужда, је л' онда неправда,
А ради правде чему сва та вика?
Те тајне није твоја душа свесна,
Иза тог вела нема за те пута.
На та лакома врата свако уђе,
Али се ником не отворе више!
Но идућ' од нас можда нађеш тамо
У новом двору бољи мир и место.
Да смрт никада никог не покоси,
Старим и младим свет би затрпала.
Кад ватра пржи чега год се такне,
Је л' онда чудо кад опржи кога?
А она пржи све што нађе кашто
Из старог дебла нова грана тера.
Дах смрти као неумитна ватра
Не штеди млада нити изнемогла.
Зашто се младић том свету весели,
Кад само старост није узрок смрти?
Без оклевања тамо треба поћи,
Кад Смрт нас вргне на коња Судбине.
Што судба хоће то неправда није,
Шта може јаук и плач против судбе?!

За суђен данак младост је и старост
Свеједно ако вери не пркосиш.
Ако ти срце светлом вере сија,
За те смртника шутња је најбоља.
Предај се само Богу и молитви,
Без престанка се спремај Судњем Дану.
Бог ти се онда неће више крити,
Ако ти душа није с врагом друга.
И ради тако све док земљом ходиш,
Да спасен вером блажен тамо одеш. —
А сад да одмах причам о Сухрабу
И како с оцем на мејдан изађе.

ПРВО ПЕВАЊЕ.

Рустем иде у лов.

Да надовежем, по причи дихкана,
Предање једно из старинских дана.
Од мобеда је дихкан ово чуо:
Рустем се рано ујутро пробуди
И брижна срца у лов се опреми:
Опаса појас, напуни тоболац
Стрелама, па се на свог Рахша баци,
И џарну тога слоноликог коња.
Одјури према граници Турана,
Као лав срдит када дивљач тражи.
Кад стиже близу границе Турана,
Угледа чопор дивљих магараца.
Кô ружа засја образ крунодавца,
Обрадова се и потера Рахша.
Стрелом и луком, топузом и замком,
Обори доста дивљачи на пољу.
Сакупи трња, шикарја и грања
Па јаку ватру наложи од тога.
Кад ватра плану, слоновити Рустем
Оде и дрво за ражањ усече.
Натаче дивљег магарца на дрво
Још лакше него да је птичје перо.
Испече га, разломи и једе,

А мождину му испи из костију.
Па заспа да се одмори од дана,
А Рахша пусти да по пољу пасе.
Тад седам-осам турских коњаника
На степу дође где се дивљач лови.
А кад на степи видеше траг Рахшев,
Обалом реке около пођоше,
Па чим на близу Рахша угледају,
Без даха јурну да га ту спутају.
Са свију страна јурнуше коњици,
Краљевску замку бацише на Рахша.
Када Рахш виде замку у Турака,
Зарика силно попут бесна лава;
Двојицу свали ударцем копите,
А једном главу од трупа одгризе.
Три коњаника остадоше мртва,
А бојном Рахшу не спуташе главе.
Тад опет замку бацаше одсвакле,
Док најзад Рахша за врат не спуташе.
Трком га зграбе и у град поведу,
А сваки виче: ја сам га спутао!
Када се Рустем из сна слатког прену,
Паде му на ум његов коњ ћудљиви.
Гледаше тамо амо широм поља,
Али га нигде не може да спази.
Сав срџбом плану што коња не нађе,
Па збуњен јурну путем Семенгана.
Све говораше: „Овако пешице
Куда ћу поћи од срамоте црне,
Опасан буџом и с тоболцем овим,
С кацигом, мачем и плаштем од тигра?!
На који начин да пустару пређем,
Од кавгаџија како да се браним?
Турци ће рећи: ко му Рахша узе?
Рустем је сада заспао и умро!
Сад треба ићи без коња ,без згоде,
А целу бригу у срцу понети.
Оружје ваља и пас опасати,
— Ваљда ћу негде ипак траг му наћи!“

И крену с душом пуном боли, туге,
С патњом у телу, а с муком у срцу.

ДРУГО ПЕВАЊЕ.

Долазак Рустемов у град Семенган.

Кад Рустем дође Семенгану ближе,
Глас о том краљу и властели стиже:
Крунодавац је пешице приспео,
У лову Рахш се од њег поплашио.
Пред њег изађе краљева властела,
Све што је калпак носило на глави.
А сваки пита: „Је ли ово Рустем,
Или је рано сунце са истока?“
Краљ одмах сјаха пред Рустемом с коња,
А око њег се силна скупи војска.
Краљ онда рече: „Шта је било с тобом?
Ко смеде да ти на мејдан изиђе?
У овом граду сви смо теби склони
И кудгод рекнеш с тобом ћемо поћи;
Све наше благо на вољу ти стоји,
Главом и душом племићи су твоји!“
Кад Рустем зачу ове речи краља
Одбаци сумњу, смири му се душа,
Па рече краљу: „Рахш оде од мене,
С овога поља, без узде и џема.
Трагови воде све до Семенгана
Од оних трски што стоје крај реке.
Ако га нађеш, велика ти хвала,
Признање ћу ти одавати вечно;
Ал' ако мога Рахша не нађете,
Многе ћу вође с главом раставити!“
Краљ на то рече: „О јуначе славни,
То нико не сме да учини теби!
Сад гост ми буди, мани се наглости,
По твојој жељи цела ствар ће бити!
Вечерас ћемо да се веселимо
И да све бриге вином разбијемо,
Јер гњев и наглост не користе ништа

А милом змију измамиш из рупе.
Не може нико Рахша дуго крити,
Јер за њег знају свуда широм света;
Ми ћемо брзо наћи твога Рахша,
Јуначе славни, за то немај бриге!“
Краљеве речи јунака разведре
И од бриге му ослободе душу,
Па прими позив да краљев гост буде,
Весело због те вести у двор оде.
Владар га лепо у свом двору смести
Од силне поште не хте пред њим сести.
Главаре позва из града и војске,
Достојне њега да му друштво праве.
А кухарима рече да столове
Донесу и да пред јунаке ставе.
Свирачи до њих редом поседају,
Да од јунака срџбу отерају.
Стиже и вино, песма и тираски
Идоли црна ока, румен-лица.
Рустем се опи, спопаде га дремеж,
Не хтеде више седети већ оде.
Спремна га чека постеља господска
Пуна мошуса и ружине воде.

ТРЕЋЕ ПЕВАЊЕ.

Техмина, кћи семенганског краља, долази к Рустему.

Кад један део тамне ноћи прође
И Даница се на небу појави,
Чуше се речи и шаптање тајно,
Тихо се врата ложнице отворе:
С амберном свећом гиздава робиња
Постељи приђе пијана јунака,
Иза ње дева месечева лица,
Кô сунце сјајна, пуна дражи, сласти:
Обрве кô лук, увојци кô замка,
У стасу попут кипариса витка.
Образи су јој јеменски мерџани,
А уста: срце драгог кад се стисне,

Дух: разум сами; тело, душа чиста,
Рекô би: ништа земског на њој нема!
Од ње се смете Рустем лављег срца,
Од чуда призва Бога Створитеља,
Па проговори: „Како ти је име?
У тамној ноћи шта тражиш, шта желиш?“
Она му рече: „Име ми Техмйна,
А видиш како погибох од чежње.
Једина кћи сам семенганског краља,
Од славне лозе лава и пантера.
Ниједан владар света пар ми није.
Под сводом неба кô ја мало их је.
Без вела нико не види ми лице,
А мога гласа никад нико не чу.
Кô чудне, стране бајке од свакога
Много сам прича слушала о теби:
Да се не бојиш дива, лава, тигра,
Ни змаја и да насрћеш кô они;
По ноћи сам да идеш пут Турана,
Границом сам да ходиш без престана;
Сам самцат дивљег магарца да печеш,
Замахом мача да зрак на плач тераш;
Да лаву срце, тигру кожа пуца,
Кад насред боја твој буздован виде.
А чим орао спази твој мач голи
Изгуби смелост да се на плен баци.
Од твоје замке ни лав не измакне,
Од твога копља облак крвцу лије!
Такве сам приче слушала о теби,
Често сам усне гризла ради тебе.
Све тражих твоје груди, врат и плећа,
Док у наш град те не нанесе срећа.
Ако ме хоћеш, ја сам сада твоја,
А после овог нико ме не виде!
Знај добро да ме љубав теби води
И да сам њојзи разум жртвовала.
А осим тога ја од Бога желим,
Да с тобом имам од срца порода,
Да буде кô ти јунаштвом и снагом,
Сатурн и Сунце да му среће даду!

Ја ћу ти Рахша од мејдана наћи
И сав Семенган под ноге ти врћи!“
Тако је месец говорио њему,
А Техемтен је све до краја слушô.
Кад јунак смотри то вилинско лице
У којег беше дара сваке врсте,
И кад му Рахша још обећа наћи,
Помисли одмах: све ће добро бити.
Позове часног мобеда да дође
И да је одмах запроси у оца.
Кад краљ то дозна, сав се обрадова,
Нарасте као слободни кипарис.
Јунаку даде јединицу своју,
Како је закон и обичај био.
Краљ благослови његову женидбу,
Како је Рустем хтео и желео.
Кад даде кћерку оному јунаку,
Обрадова се и старо и младо.
Сви редом душу весељем облију
И добре жеље пехлевану шаљу:
„Тај млади месец нек ти срећу носи,
Душмане твоје нека мач покоси!“
А кад насамо осташе младенци
Ова ноћ тамна не беше им дуга.
Кад сјајно сунце започе бацати
Небеским сводом замке мошус-боје,
Тад Рустем скину један оникс с руке,
А тај је широм света познат био,
И даде јој га: „Чувај тај аманет!
Ако те кћерком судбина обдари,
Тај драги камен пришиј јој у косу
За добру звезду и срећно знамење;
Ако те звезда сином обрадује,
Под пазухо му тај очев знак свежи!
По стасу Сâм ће Нерйм нови бити,
А по јунаштву и ћуди Керйман;
Крилата орла стераће с облака,
Сунце ће њега на веке грејати!“
Код месецолике остаде ноћ целу,
О свем и свачем с њом је говорио.

Кад сјајно сунце на небо изађе,
И лице земље љубављу обасја,
Да се опрости узе је на груди,
Очи и чело пољупцима осу.
Вилинско лице плачућ' од њег оде,
Брига и туга посташе јој друга.
Рустему дође краљ отменог рода
И упита га како је спавао,
Па му о Рахшу веселу вест каза.
Од тог заигра срце крунодавца:
Поглади ата па га седлом седла,
Све Рахша гледа, краљу благодари.
Па пут Сӣстана као ветар дуну,
А све се сећа свога доживљаја.
Одатле крену пут Забулистана,
Не рече ником шта чу и шта виде.

ЧЕТВРТО ПЕВАЊЕ.

Техмина рађа Сухраба.

Девет месеци кад књегињи прође,
Дође јој дете као месец сјајно.
Рекô би: то је Рустем слоновити,
Или Сам лављи или Нӣрем славни.
Кад му се осмех на лицу појави,
Онда му мати даде име Сухраб.
Кад му бӣ месец, кô да му година:
Прса му беху као у Рустема.
Трећега лета опаса оружје,
У петом поста јунак лављег срца.
Кад му би десет лета, у тој земљи
Не беше никог да с њим мејдан дели.
Тад својој мајци на колено иде,
Па дрско пита: „Де кажи ми сада.
Кад сам ја од свих вршњака највиши
И кад ми глава у небеса страши,
Од чијега сам рода и племена,
Шта ћу рећ' кад ме ко за оца пита?
Ако ми на то одговор не дадеш,

Нећеш ми жива остати на свету!“
Мати му рече: „Слушај да ти кажем,
Биће ти драго; мани се наглости!
Ти си син храброг и силног Рустема,
Потомак славног Сама и Нӣрема,
Зато ти глава у небеса стрши,
Јер си њихова рода и племена.
Откада Творац овај свијет створи,
Никад се витез кô Рустем не роди!
На земљи нико не би раван Саму,
Ни небо не сме да му главу скрши!“
Па носи књигу од храброг Рустема
И показује у потаји сину
Три кесе злата и још три рубина
Које му отац посла из Ирана.
У доба кад се од мајке родио,
То му је отац с књигом опремио.
„Све добро гледај, сине, и прегледај,
Што ти је бабо на поклон послао!“
И још му рече: „Афрасијаб не сме
Од свега тога ни речи да знаде,
Јер он је душман славнога Рустема,
Који је Туран завио у црно.
Не дао Бог да пизму на те има,
Мрзећи оца да уништи сина!
Кад отац чује какву нарав имаш
И да си постô горда убојица,
Одмах би јунак позвао те себи,
Мајци би срце препукло од бола!“
Овако Сухраб беседи: „На свету
Никога нема да тако шта крије.
Велможе старе и јунаци храбри
Причају сада о Рустему приче;
Колено које тако славно беше,
Од мене крити какав разлог има?
Већ од Турака, убојних јунака,
Ја ћу сад војску скупити без краја,
И отерати Кау̑са са власти
И траг затрти Ту̑су у Ирану.
Поштедит' нећу Гургӣна, Гу̑дерза,

Нити Густехма, Гйва ни Бехрама!
Престо ћу дати Рустему и круну,
Место Каўса закраљићу њега!
Из Ирана ћу упасти у Туран,
Самога краља позвати на мејдан!
Узећу престо краљ-Афрасијаба,
А вршком копља пробошћу и сунце.
Учинићу те краљицом Ирана,
У боју ћу се као лав понети!
Кад ми је Рустем отац а ја син му,
Не треба земљи други круноноша;
Док сија лице сунца и месеца,
Зашто да звезде круном главу ките?!“

ПЕТО ПЕВАЊЕ.

Сухраб изабире коња.

Овако мајци јунак Сухраб збори:
„А сад да видиш јунака од мене!
Један коњ брзи мени одмах треба,
Челик-копитом што камење ломи,
У снази кô слон, у лету кô птица,
У мору риба, кошута на копну,
Да моју буџу упрти и топуз,
Јуначка моја прса и рамена.
Не треба да сам без коња у боју,
Кад душманину погледам у очи.“
Чим мајка ово од свог сина зачу,
Пут сјајног сунца диже своју главу,
Па коњушару рече да изведе
Ергелу целу брзо попут дима,
Нек Сухраб себи коња изабере,
Нек њега јаше када у бој пође.
Штогод је било коња у гомили,
Свуд раштрканих гором и долином,
Све дотераше у град, а лав Сухраб
Узима замку и прилази храбро.
За кога мисли да је јак и снажан,
Кожнуму замку око врата баца
И вештом руком леђа притискује,

Али се сваки до земље савије.
Изгледних коња доста тако сави,
Али му згодан не дође под руку;
Ниједног коња не би ту за њега,
Снужди се срце славному јунаку.
Најпосле један јунак из тог скупа
Приступи дечку слоновита тела:
„Ја имам ждребе Рахшеве пасмине,
У снази кô лав, у ходу кô ветар,
Високо попут брда изнад дола;
Кад пољем трчи, кô да птица лети,
А иде чврсто, право као сунце,
Такога коња још не виде нико.
Копитом својом во-рибу потресе,
Кô муња скаче, а кô брдо strши.
Кад трчи брдом мислиш да је гавран,
А плива као риба и моровран.
Равницом јури као стрела с лука,
Кадгод пожури стигне душманина!“
Обрадова се Сухраб овој вести
И осмехну се сјајућ’ од весеља.
Па доведоше тога лепог ата
Без даха, одмах, младоме јунаку.
Сухраб га куша, притиска свом снагом,
Коњ ни да мрдне: таког јунак хоће.
Потомак Нйва поглади га мило,
Метну му седло па одмах на њ седе.
Узјаха коња кô Бисутун-брдо
И узе копље као стуб високо.
Овако рече славни Сухраб тада:
„Кад ми је такав коњ под руку дошô,
Треба га одмах с места узјашити,
Каўсу бели данак потамнити!“
То рече па се у двор натраг врати.
Рат припремаше против Иранаца,
Скупљаше војску са свакога краја,
Јер беше јунак по лози и мачу.
Намеру своју изнесе пред деду,
Затражи његов савет и дозволу:
„Ја мислим ићи пут иранске земље,

Да видим оног славног бабу мога!“
Кад краљ разуме о чему се ради,
Опрема њега спремом сваке врсте:
Престољем, круном, тијаром и пасом,
Камилом, коњем, златом и драгуљем,
Оклопом римским и опремом бојном.
Колико дечко задиви владара,
Одмах му широм отвори благајну
И краљевски га опреми на војну.

ШЕСТО ПЕВАЊЕ.

Афрасијаб шаље Бармана и Хумана Сухрабу.

Глас брзо стиже до Афрасијаба:
„Сухраб је лађу у воду пустио,
Силну је војску себи сакупио,
А главу диго̂ ко̂ на пољу чемпрес.
Јоште му млеком уснице миришу,
А све о мачу и о стрели мисли.
Све црну земљу сапире ханџарем,
Све са Кау̂сом сада боја тражи.
Огромна војска око њег се слегла,
Обзира нема више ни на кога.
Шта треба о том дуљити још више:
Виша је храброст од високог рода!“
Кад Афрасијаб ове речи чује,
Обрадова се и слатко насмеја.
Од војске бира срчане главаре,
Који ће тешким топузом да бију:
Ху̂мана славног и Бармана храброг,
Војводе што се ни лава не боје.
И још им даде дванаест хиљада
По избор храбрих, убојних јунака.
Онда им рече: „Овако том свету
Спремите варку па је добро кријте!
Очева љубав не сме да препозна
У сину исту крв и исту душу;
Када се они сретну на мејдану,
Рустем ће одмах битку заметнути.

Лављи ће младић тада својом руком
Убити храброг старину јунака.
Кад без Рустема Иран заузмемо,
Кау̂са ћемо у шкрипац довести;
Сухраба ћемо онда пограбити
И једне ноћи у сан га привести.
А ако отац тад убије њега,
Од туге ће му славном пући срце!“
Опрезно пођу обадва јунака,
Сухрабу крену, дечку светле душе.
Пред њима иду дарови краљевски:
Двадесет коња и дева са благом,
Од амбре круна, од тиркиза престо,
Над круном бисер, под престолом филдиш.
Још књигу једну ласкаву и милу,
Опрема оном храброме јунаку:
„Ако се попнеш на престо Ирана,
Сва ће се земља смирити од кавге.
Незнатан размак наше земље дели,
Једно је Тиран, Иран и Семенган.
Шаљем ти војске колико ти треба,
На престо седни а сам круну метни.
Војвода храбрих ко̂ Ху̂ман и Барман
Не беше никад досад у Турану.
Ја ти их шаљем под заповест твоју
Да неко време буду твоји гости;
Ако рат тражиш, они га већ носе,
Много су јада душману задали!“
Оваку књигу и рухо краљевско
Понесу с пуним девама и коњ’ма.
Кад глас о њима до Сухраба стиже,
Опаса појас, на сусрет им оде,
Ко̂ ветар оде с дедом пред Ху̂мана.
Чим војску спази, срце му заигра.
Кад Ху̂ман виде мишке му и плећа,
Много се младом задиви јунаку.
Онда му књигу предаде од краља,
Дарове, коње и све деве пуне.
И још му оба опрезна јунака
Поруку кажу краљ-Афрасијаба.

Кад света жељни Сухраб књигу виде,
Сву војску одмах одатле поведе.
С таламбасима на пут храбро крену,
Узбуни земљу војском и галамом.
У бојној снази њему равна није,
Све да се с лавом или змајем бије.
Па маче војску према Иран-земљи,
Све редом спали, ништа не поштеди.

СЕДМО ПЕВАЊЕ.

Сухраб долази до Белог Града.

Град један беше који белим зваху,
У њем је била Иранцима нада.
Јуначки Хеџи̑р беше диздар градски,
Јак, срчан и вешт топузу и стрели.
Гуждехем тада беше смалаксао,
Ал' опет оста јуначан и смео.
Имаше кћерку, јахачицу храбру,
Обешеницу, горду и на гласу. —
Кад Сухраб стиже близу тога града,
Срчани Хеџи̑р одмах њега спази:
Узјаха јунак ветроногог коња,
Из града трчи на то бојно поље.
Кад ратоборни Сухраб њега виде,
Љутином плану, сабљу мржње тргну.
Остави војску, јурну попут ветра,
Па викну: „Чуј ти што се главом играш
Зашто си лудо сам дошао у бој?
Држи се чврсто, добро узду зграби!
Реци ми ко си и од ког си рода,
Јер ће ти мајка сада закукати!"
Овако Хеџир одговара: „Доста!
За мејдан с тобом не треба ми нико,
Јер ја сам Хеџир, срчани војвода,
Сад ћу ти главу с телом раставити
И послати је одмах краљу света,
А лешинар ће труп ти растргати!"
Кад то Сухрабу до ушију дође,

Удари у смех па му се испрси.
Стадоше копље за копљем бацати,
Не може један другог распознати.
Ко̂ пламен сукну јунак слоновити,
Потера с места коња горостаса.
Тад Хеџир удри копљем баш пут њега.
Али га шиљком тек окрзну мало.
Лав-Сухраб одмах тај шиљак извади,
Па вршком копља завитла на њега;
Ко̂ ветар брзо са седла га зграби,
Немаде више никаква обзира:
О тле га лупи као парче стене,
Ули му грозу у душу и срце.
Па с коња сјаха, на прса му седе,
Све хтеде да му и главу одруби.
Хеџир се скупи и опре на руку,
Па у невољи замоли за милост
Сухраб се диже, опрости му живот,
И као јачи светова га доста
Онда му јунак свеза тешке ланце
И окована Ху̂ману га посла.
Када у граду чуше за Хеџира
Заробљен да је и свезан одведен,
Зачу се лелек свих људи и жена:
„Пропаде Хеџир код овог мегдана!"

ОСМО ПЕВАЊЕ.

Бој Сухраба са Гурдаферидом.

Кад Гуждехемова славна кћерка сазна,
Како је храброг нестало Хеџира,
Ожалости се, закука од бола,
Из груди јој се леден уздах вину.
То беше жена храбра као витез,
Која се увек јуначки понела!
За то јој даше име Гурдафри̑да.
У боју нико не виде јој равне.
Због Хеџи̑ра се једила толико,
Да лала-лице поцрне ко̂ смола.

Витешки оклоп за бој метну на се,
(Није се смело више оклевати),
Под панцир сакри дуге плетенице,
На главу римску кацигу прикопча.“
Из града слете доле попут лава,
На брзу коњу, с пасом око струка.
Пред војску стаде као храбар јунак,
Па диже вику као да гром грми:
„Где су вам храбри борци и војводе,
Од мејданџија ко је жељан боја?
Ко смије мени на мејдан изаћи,
У ког је срце кô у морског змаја?“
Од свију гордих јунака у војсци
Нијëдан не сме да иступи пред њу.
Кад лавокрота опази њу Сухраб,
Насмеја јој се и зубима шкрину
Па рече: „Ево плен долази опет
Мајстору мача и снаге у мрежу!“
Обуче оклоп, а на главу метну
Кô ветар брзо кацигу кинеску.
Задихан дође пред Гурдаферйду.
Кад бацизамка девојка то виде,
Лук напе па га напери пут њега,
(Ни птица не би стрели јој умакла!)
Па на Сухраба сасу кишу стрела,
Витешки мејдан поче с лева, с десна.
А Сухраб гледа па је се застиди,
Љутином плану, брзо у бој зађе.
Штит изнад главе метну па полете
Пут оне цуре, кавгаџије љуте.
Чим Гурдафрида виде душманина,
Како се попут огња распламтео,
Лук и тетиву пребаци на руку,
А коњиц јој се пропе под облаке.
Врх копља право окрену Сухрабу,
Узду и копље прихвати свом снагом.
Сухраб се као леопард разјари,
Што душман само на превару мисли,
Попусти узде и подбоде коња,
Па јурну на њу као Азергушесп

Носећи копље које душу вади.
Замахну копљем иза раменица,
Удари њиме у пас Гурдафриду,
Како је удри панцир јој расече;
Онда је с коња зграби кô кад лопту
Дочека пала хитрија од ветра.
Гурдафрида се преко седла саге,
Па брзо сабљу иза паса тргну
И расече му копље на две поле,
На коња скочи и прашину диже:
Не би јој лако с њиме бојак бити,
Окрену леђа па одјури брзо.
А Сухраб узде попусти аждаји,
Љутином својом бели дан помрачи.
Кад стиже до ње, силну вику нада,
Продрма њоме и шлем јој обори:
Ослободи се коса од панцира,
А лице засја као жарко сунце.
Тад Сухраб виде да је то девојка;
Коса јој беше кô круна на глави.
Зачуђен рече: „Кад иранска војска
На мејдан шаље девојку оваку,
Онда ће храбри јунаци сред боја
Све до облака уздићи прашину!“
С облучја одви савијену замку
И девојци је ови око паса.
Рече јој: „Сад ти нема више спаса!
Што кавге тражиш, о месецолика?!
Такав ми шићар у мрежу не дође,
Спаса ти нема, вртети се немој!“
Тад Гурафрида откри своје лице,
Ван тога другог излаза не нађе.
Откри му лице па рече: „О храбри
Јуначе, што си срчан попут лава,
Обе су војске гледале наш мејдан
И битку с овим топузом и ћордом;
Пошто сам лице и косу открила,
Војска ће свашта зборити о теби,
Рећиће: Ради једне женске главе
Прашину диже у боју под облаке!

Шта му је стало с девојком се бити
Да губи време и себе срамоти?
За те је боље да чувамо тајну,
Паметан човек увек разум слуша.
Због мене немој да се после стидиш
Пред обе војске за бој љути спремне!
У твојој власти сад је град и војска,
Не тражи рата, кад ти мир се нуди!
Ризница, диздар и град: све је твоје,
Кад дођеш сви ти на заповест стоје!"
Па опет лице Сухрабу показа,
Да бисер сине, отвори дрењину.
Изгледала је као рајски воћњак,
Бог не посади виткијег чемпреса:
Обрве кô лук, очи газелине,
Све мислиш: сад ће гонџе да процвате!
Сухраб јој рече: „Остај верна речи,
Јер видела си какав сам у боју.
Не вежи наде за зидине градске,
Јер нису више од вишњега свода;
Мој топуз ће их сравнити са земљом,
А мене неће копље погодити!"
Тад Гурдафрида дизгине закрену,
Потера граду поносита коња,
А Сухраб пође с њоме напоредо.
Гуждехем сађе у двориште града,
Капија клану а Гурдаферида
Рањена уђе у град и у ланцу,
Па онда брзо капију затворе
Препукла срца и крвавих суза.
Због Гурдафриде и јадног Хеџира
Ожалости се и младо и старо.
Гуждехем јурну према својој кћери
Са велможама и са јунацима
Па рече: „Ој ти лавице срчана,
Свима је било срце брижно с тебе,
Бој, чари, варку, све си покушала,
Па опет ничим не окаља рода;
Владару вишњег свода нек је слава,
Што горег зла ти душман не учини!"

Гурдафрида се насмеја од срца,
На зид се попе па погледа војску.
Кад доле виде Сухраба на коњу,
Овако рече: „Јуначе турански,
Што си се тако снуждио? Хајд иди
Са бојног поља одакле си дошô!"
Сухраб јој рече: „Чуј ме, лепотице,
Кунем се круном, месецем и сунцем,
Да ћу ти бедем сравнити са земљом,
Неверу тебе силом ухватити!
Немоћна кад се будеш превијала,
Покајаћеш се својих лудих речи.
Онда ти неће кајање помоћи,
Нестална судба кад ти капу скине.
Куд оде вера коју си ми дала?!"
Кад Гурдафрида ове речи чула,
Насмеја му се па несташно рече:
„За Турке нема у Ирану жена,
Зато си слабе среће са мном био.
Због тога јада немој да се једиш,
Тим мање што ти ниси од Турака,
Него си један од велможа славних.
С том шаком, руком, мишицом и плећем
Никога нећеш имат' себи равна.
Ал' чим краљ чује да је један јунак
Довео војску из Турана амо,
Сместа ће к нама кренути с Рустемом,
А с Техемтеном нећете изнети!
Од војске нико остати жив неће,
Теби ће свако зло на главу доћи.
Мени је жао да ће твоја плећа
И прса бити леопарду храна.
У руке своје не уздај се много,
Во глупи пашће траву с твога тела,
Већ боље ти је да послушаш мене
И светла лица да у Туран кренеш!"
Кад Сухраб то чу, много се застиди,
Што му се тако лако град измаче.
На домак града једно место беше,
До кога градски бедем допираше;

Оплени бесно то место и страну,
Одједном збриса зло легло са земље.
У себи рече: „Данас није време,
Сада је касно да бој заметнемо,
Ал' зором ћемо град у прах сасути,
Све ратне јаде на њега просути!“
Кад ово рече, узду коњу пусти
Па крену равно пут табора свога.

ДЕВЕТО ПЕВАЊЕ.

Гуждехем пише књигу Каусу.

Кад Сухраб оде, старина Гуждехем
Писара дозва да седе крај њега,
Па ситну књигу пише свом владару
И на пут спрема брзога чауша.
У књизи краљу благослов жељаше
И нове вести овако ређаше:
„Силна је војска под тврђаву стигла,
Све кавгаџије, мејданџије љуте,
Пред војском иде млад јунак и храбар,
Ни двапут седам још му нема лета.
Стас му је виши од чемпреса витка
А лице сјајно као жарко сунце;
Лавовских прса, а висока раста,
Не видех такве руке ни топуза.
Индиску ћорду кад узме у руке,
Напуни страхом и горе и море.
Глас му је јачи од грома кад грми,
А руке брже од мача кад сече.
У Ирану му није равна парца,
У Турану му нема равна премца.
Зове се Сухраб; то је срчан јунак
Што чика дива и слона и лава.
Свако би рекô: „То је исти Рустем
Ил' који јунак Нӣремова рода!
Јуначки Хеџир за бој се опреми,
Узјаха брзог ата од мејдана,
Изађе против врлога Сухраба,

Али га видех усправ тек толико
Колико јунак трепавицом трене,
Када га нос на кихање подражи:
Сухраб га тако истргну са седла
Да му је срце умрло од страха,
У животу је његовом милошћу,
Ал' тужне душе, напаћена тела.
Доста сам гледô турских витезова,
Ал' тако уздом нијадан не равна.
Тешко ли борцу који на мејдану
Запане њему у шаке и руке!
Не желим ником да с њим мејдан дели,
Све да је брдо од камена тврдог.
И брду би се земља смиловала,
Кад насред боја натера на њ коња.
Ако се владар не одлучи одмах
Да шаље војску и заседу метне,
Онда је пала слава нам Ирана,
А он ће мачем земљу да савлада.
Та сушта снага све ће нам отети,
Нико му неће више одолети.
Зар ико виде таква бињеџију,
Све мислиш: то је витез Сам — и доста!
Ми не можемо њему се опрети,
Његовој шаки, топузу и спреми.
Наше је борце оставила срећа,
Његова слава до неба се дигла!
Вечерас одмах пртљаг опремамо,
Па пут Ирака равно ударамо,
Још мало ако овде останемо,
Сви погинусмо жалосно и немо.
Овај му бедем одолети неће,
Од самог лава он се брже креће!“
Кад књига дође под печат у ноћи,
Дотрча гласник, Гуждехем заусти
Па рече: „Сутра пођи раном зором,
Нека те нико не види од војске!“
На десну страну гласник књигу метну,
Па одмах с књигом право на пут крену.

ДЕСЕТО ПЕВАЊЕ.

Сухраб заузима Бели Град.

Кад сунце диже главу иза брда,
Туранска чета за битку се спреми.
Војвода Сухраб узе бојно копље,
Узјаха свога коња брзотечу.
Смераше да све јунаке у граду
Похвата па их свеже као стадо.
Кад на град јурну, никога не виде,
Нададе вику попут страшна лава.
До града стиже, отворише врата,
Ал' у њем не би гордих великаша:
По ноћи оде Гуждехем, а с њиме
Сви коњаници и јунаци скупа,
Јер испод града један пут бејаше,
А тога пута душман не знађаше.
Кад Сухраб с војском у тврђаву стиже,
Не виде у њој Гуждехема више.
Све што је било унутра у граду,
Старо и младо, право или криво,
По заповести све пред њега дође,
А свако жели спаса својој души.
Узалуд Сухраб тражи Гурдафриду,
Залуд га жеља гризла да је нађе.
На концу рече тихо: „Јао, јао,
Сјајни је месец за облак зашао!“
Кад она књига до владара стиже,
Тешко му паде што му диздар пише;
Из војске позва охолу властелу
И опширно им изнесе ствар целу.
Сви поседаше до краља Ирана:
Велможе бојне, велике и мале.
Ту је Тȗс, Гȗдерз син Кишвада и Гȋв,
Па Гургȋн, Бехрам и јуначки Ферхад.
Тад владар узе књигу и прочита,
Каза им добро и зло о јунаку.
Овако рече јунацима тајно:
„Ово се нама отегну бескрајно,

Како нам диздар Гуждехем сад јавља,
Велика нам се невоља приправља,
Шта ћемо, шта је лек од ове боље?
Ко има њему раван у Ирану?“
Кô једна глава сложно шаљу Гȋва
У Зâбулистâн Рустему јунаку,
Да поглавару гласе носи како
Опасност прети престолу краљевском
И да га зове на бојиште амо,
Јер он је нада Иранцима свима.
Краљ седе да се светује с писарем,
Јер ствар бејаше хитна, неодложна.

ЈЕДАНАЕСТО ПЕВАЊЕ.

Каус пише Рустему и позива га из Забулистана.

Иза тог владар нареди да одмах
Напишу књигу јуначком Рустему.
У књизи шаље благослов јунаку:
„Да си ми чила срца, ведре душе!
Војвода један са крајине турске
Провали с војском к нама изненада.
У Белом Граду одсео је с војском,
А посади је пресекао излаз.
То ти је јунак храбар, без бојазни,
Слонова тела, а лавова срца
Иранци му се не могу опрети,
Ти само можеш сјај му потамнити.
На свету никог као тебе нема,
Јер ти се нађеш у невољи свакој,
Јер ти си срце и штит Иранаца,
Јер ти си лавље песнице и снаге,
Јер ти си јунак од Мâзендерана
И избавитељ из Хамаверана!
Од буздована твога сунце плаче,
Од мача твога и Марс пламти јаче!
Рахш дигне више праха но Нил буре,
На свету ни слон теби раван није!
Узица твоја захвати и лава,

Врх твога копља пробије и брдо!
У свакој беди ти си штит Ирана,
У твоме здрављу храбри̑ дижу главу!
Сад изби једна хитна ствар одједном,
Од које ми је срце брижно бедном.
Све су се вође код мене састале,
Гуждехемову књигу прочитале,
Сви су се храбри сложили у тому,
Да племенити Гив до тебе иде
И ову књигу до тебе донесе,
Да чујеш добро и зло из тог писма.
Чим књигу видиш, дању или ноћу,
Не збори више, не отварај уста;
Цвет ако држиш, не примирише га,
Него се брзо одлучи и крени!
Поведи доста храбрих коњаника,
Заметни кавгу из Забулистана!
Право је реко̑ Гуждехем за њега:
Сем тебе нико њему раван није!"
Кад печат метну на књигу, даде је
Јуначком Гӣву, брзу попут ветра.
Још Гӣву рече: „Хајде брже боље,
У руке узми узде брзог коња!
Кад до Рустема стигнеш, у Забулу
Не остај дуго све да умор ћутиш.
Стигнеш ли ноћу, јутром се поврати,
Кажи му да је војна врло близу,
Па ако славни јунак не похити,
Ми не можемо душмана разбити!"
Гӣв узе књигу од краља па крену,
Одјури журно, без сна и починка.
Дан и ноћ јури као брзи вихор,
Не тражи воде нити иште хлеба.
Кад јунак стиже на близу Забула
Овако стража извести Дестана:
„Долази један витез из Ирана,
На брзу коњу као облак праха!"
Рустем му с војском на сусрет изађе
И великаши с кацигом на глави.
Гӣв сјаха с коња и други јунаци,

Сви до једнога што на седлу беху.
И славни Рустем најзад сађе с коња,
За Иран пита и за Господара,
Па онда крену Рустемову двору;
Ту мало бише па се одморише.
Гӣв вести каза и књигу уручи,
Прозбори доста о Сухрабу речи,
О добру и злу једнако извести
И дарове му предаде и ствари.
Кад чу Техемтен и књигу прочита,
Изненади се много и осмехну:
„Да на свет дође међу великаше
Коњаник један као Сам јуначки,
Код Иранаца не би чудо било,
Ал' код Турака то је несхватљиво!
Не вели нико одакле је јунак,
Нити се знаде откуд витез пође.
Од семенганске књегиње ја имам
Додуше сина, али је још дете.
Још драги синак не зна да се може
Водити војна доцније нег сада.
Доста сам посло̑ злата и бисерја
Његовој мајци по гласнику једном,
А он ми овај одговор донесе:
‚Не треба много да ти син одрасте,
Већ вино пије, а мириши млеком,
Још мало па ће тражити и кавге.
Кад дође време, ко̑ лав ће јурнути,
Многе ће вође на тле оборити!'
А што ти причаш, пехлеване, како
Тај странац смело јурну на Иранце,
Хеџира храброг како с коња збаци
И захвати га узлом своје замке —
То није дело тога лављег дечка,
Ма како био јуначан и срчан!
А сада хајде са мном до палате,
Пођимо чило до Залових двора,
Да одлучимо шта ће да се ради
А против сретног Турчина ратника!"
Кад стигну близу Дестанових двора,

Охоли Рустем, војвода јунака,
Уводи Гйва у дворе Нйрема.
Ту мало бише, бриге одложише.
По други пут му Гйв благослов назва:
„Војводо света и јуначе храбри!
Нека ти засја и круна и престо,
Јер ти си срећан и достојан круне!
Краљ Каўс мени ово заповеди:
‚Не остај дуго у Забулистану,
Стигнеш ли ноћу, јутром се поврати,
Да не би битка пре вас започела!‘
Зато нам треба, славна наша дико,
У Иран одмах поћи бржебоље!“
А Рустем рече: „За то се не брини,
Ван гроба другог краја нам и нема!
Весеље ћемо данас приправити,
Рат и Каўса мирно оставити;
Да останемо дан и одахнемо,
Да сухе усне мало залијемо!
А онда ћемо краљу појурити
У битку храбре Иранце повести!
Јер срећа сјајна није дуготрајна,
А кад је тако, ствар ће ићи лако.
Када се морски вали узбуркају,
Дах брзог огња не може им ништа.
Кад из далека мој барјак угледа,
Корота ће га насред гозбе снаћи!
Све и да личи Залову Рустему,
Мајстору мача и топуза тешког,
Све и да буде као Сам јуначки
Разуман, срчан и чврст као стена,
Опет се са мном не може мерити, —
Шта онда треба толико наглити?!“
Узеше вино, па се њим опише,
Душмана више и не спомињаше.
Сутра-дан зором, још пијане главе,
Техемтен нову нареди пијанку.
Тог дана само мало к себи дође,
Али му на ум не паде да пође,
Већ опет јунак рече кухарима,

Да истог часа столове донесу.
А после јела саставе дружину,
Затраже вино, свирку и певаче,
Кад и то прође, опет другог дана
Састави друштво сјајно као сунце.
И треће јутро наређује вина,
А краљ Каўс му ни на ум не пада.
Четвртог дана Гйв се на пут спрема,
Овако храбром беседи војводи:
„Каўс је жесток и обзира нема,
А ова ствар му много срце тишти,
Брига га мори и губи стрпљење,
Те нити једе, нити мирно спава.
Ако се даље овде задржимо,
У неприлику њега доводимо.
А Каўс ће се на нас расрдити,
Из зле воље ће у освету прећи!“
Тад Рустем рече: „Немај бриге за то,
Нико се не сме с нама завадити!“
Па онда рече да седлају Рахша,
Да гласно труба од туча затруби.
Кад трубу чуше забулски витези,
Одмах се крену с оклопом и шлемом.
Уреди Рустем једну силну војску,
А Зевара јој постави на чело.

ДВАНАЕСТО ПЕВАЊЕ.

Каус се срди на Рустема.

Кад Рустем стиже у близину краља
Изађоше му у сусрет дан хода,
А Тус и Гудерз и други јунаци
Сјахаше с коња да га лепо приме.
Онда и славни Рустем сјаха с коња,
А велможе га питаху за здравље.
Краљеву двору поносно кренуше,
Радосна срца и сретни пођоше.
Кад у двор уђу да му се поклоне,
Краљ од љутине и не одговори,

Сав гњевом плану и чело намршти,
Исправи главу као лав у чести.
Најпре се бесно окоми на Ги̑ва,
Изгуби сваки обзир и загрми:
„Та ко је Рустем да мој налог крши,
Ди своју дужност спрам мене не врши?
Да ми је сада овде мач при руци,
Одсеко̑ бих му главу ко̑ наранчу!
Држи га, води и обеси жива,
Никад га више не узми у уста!“
Те речи Ги̑ва погоде па рече:
„Како би диго̑ на Рустема руку?“
Краљ плану и на Гива и Рустема,
Сва скупштина се пред њим пренерази.
А тада владар Ту̑су заповеди:
„Ти ћеш их оба жива обесити!“
При том се Кау̑с диже са свог места,
Гњев га ухвати као ватра трску.
Ту̑с пође, узе Рустема за руку
(Сви јунаци га чудом погледаше!)
Јер хтеде да га од Кау̑са склони,
Док у наглости шта зло не учини.
А јуначина плану на владара:
„Не држи тол’ко огња у грудима!
Твоја су дела гора од горега,
За тебе није да државом владаш!
Боље је оног Турчина обеси,
На душмане се и рђе разјари!
И Сегсар и Рим и сав Мазендеран,
Египат, Кина и сав Хамаверан, —
Пред *мојим* Рахшем сви су они слуге,
Мој мач и лук их све у срце рани!
А и ти живиш по *мојој* милости,
Па зашто дајеш срџби тол’ко маха?!“
И удри руком по Ту̑совој руци,
Све мислиш да га страшни слон удари:
Одмах се главом о тле стрмоглави,
А Рустем нагло преко њег изађе.
Срдито Рахша узјаха па рече:
„Ја лава тучем и престоле дајем,

Кад гњевом планем, шта је Кау̑с за ме?
Што пружа руку за мном? А Ту̑с ко је?
Моја је снага и слава од Бога,
Она ми није од краља и војске.
Земља је мој роб, а Рахш је мој престо,
Топуз је печат, а кацига круна.
Моји су друзи буздован и копље
А владар ми је срце и две руке!
Ја с мачем својим тамну ноћ осветлим,
По бојном пољу свуда главе сејем!
Зашто ме вређа? Та ја нисам слуга,
Сем вишњег Бога не служим никога!
Јунаци су ме закраљити хтели,
Престо су ми нудили и круну!
Ја нисам поглед бацо̑ пут престола,
Него сам гледо̑ на закон и правду.
А да сам круну примио и престо,
Ти не би имо̑ те моћи и среће!
Све што си реко̑ зар сам заслужио?
Тако ми добро за добро сад враћаш?!
А Кеј-Кубада *ја* сам закраљио,
(За Кау̑сову срџбу зар сам знао?)
Да Кеј-Кубада нисам избавио
Са Елбурз-горе из дивовских шака,
И да га нисам у Иран довео,
Ти не би пасо̑ тог паса и ћорде,
Ти не би имо̑ те моћи и жеље
Да тако збориш Самову Дестану!“
А Иранцима рече: „Сад ће Сухраб
Стигнути, никог поштедити неће,
Нек свако тражи спаса својој души,
Сад како знате бољи лека траж’те!
У Ирану ме не видесте више:
Ето вам земља, мени крила орла!“
Па удри коња те испред њих јурну:
Кожа му, мислиш, пуца од љутине.
Свим јунацима срце се растужи,
Јер Рустем беше пастир, они стадо.
Гу̑дерзу веле: „Шта год се поквари,
Ти умеш опет лепо поправити;

Кад владар Кау̑с твоје речи чује,
Сигурно ће те одмах послушати.
Отиђи томе несмотреном краљу
И целу ствар му поново објасни!
Кажи му лепе и ласкаве речи,
Стару нам срећу наново поврати!“
Па поседаше један до другога,
Све великаши, убојни јунаци:
Ту седи Гу̑дерз, лављи Бехрам и Ги̑в
Ту седи Рехам и срчани Гурги̑н.
Све један другом говори: „Краљ нема
Обзира према јунацима славним,
А Рустем зна се војвода је света
И спасао је живот краљ-Кау̑су;
У свакој муци, у невољи свакој,
Сем њега не би другог помоћника.
А кад су краљу и дивови нама
Метнули ланце у Мазендерану
Коју је муку поднео због њега,
Док страшног дива распорио није!
Сав радостан га посади на престо
И благослов му још прибави племства,
Кад су му опет у Хамаверану
Свезали ноге у окове тешке,
Колико уби владара због њега,
И избави га из Хамаверана!
По други пут га доведе на престо,
Све му се клањȏ као свом владару.
Ако је у њег награда вешати,
Најбоље нам је од њега бежати.
Али је сада дошло доба рата,
Времена тешка од нас дела траже!“
Војвода Гу̑дерз, син Кишвадов, оде,
Владару дође свечано и брзо.
Па рече: „Шта је Рустем учинио
Да сада бацаш у несрећу Иран?
Ти сметну с ума зла Хамаверана,
И дивске чине од Мазендерана,
Кад можеш рећи: ‚Обеси га жива!‘
Краљ не би требȏ да у лудо збори!

Кад Рустем оде а силна се војска
Појави с оним борцем попут вука,
Кога ћеш њему на мејдан послати,
Ко ли ће над њим црн прах узвитлати?
Гуждехем виде све јунаке твоје,
Све виде и чу, велике и мале,
Па опет вели: „Ја жалим витеза
Кȏм на ум падне да се с њиме бије;
Права је луда ко нападне њега,
Па макар био храбар као Рустем!“
Кад владар зачу Гудерзове речи,
Увиде да га саветује право;
Жао му беше свега што је рекȏ,
Кад лака памет мозак му помути,
Па рече: „Твоје речи су на месту,
Добар је савет на уснама старца!
Разума треба окруњеној глави,
Јер гнев и наглост не користи ништа!
Сад одмах треба да к њему идете
И да му лепо, благо говорите,
Од моје срџбе да га повратите
И добру срећу да му обећате.
Онда га мени слободно доведи,
Нек светло сине мојој тамној души!“
Када се Гу̑дерз од краља опрости,
Пехлевановим трагом се упути,
А за њим пођу све војводе бојне,
Сви брзо крену Рустемовим трагом.
Кад угледаше слоновитог мужа,
Одмах се славни око њег скупише,
Па почну силног војводу да славе:
„Вечно нам буди весео и чио,
Васцели свет ти под ногама био,
Вазда ти место на престолу било!
Ти знадеш како Кау̑с мозга нема
И како свашта у наглости рекне,
А кад што рекне, одмах се покаје
И зато опет по старом остаје.
Ако је краљ те увредио чиме,
Иранци нису ништа тому криви,

Да завек одеш из иранске земље,
Да од ње скријеш твоје сретно лице.
Краљу је жао свега што је реко̂,
Кол'ко се каје, све изгризе прсте!"
Ал' Рустем њима беседи овако:
„Кеј Ка̑ус мени ни мало не треба!
Трон ми је седло, а кацига круна,
Рухо је оклоп, а срце јуначко!
Шта ми је Ка̑ус? Само шака праха!
Од њег'ве срџбе зар да имам страха?!
Јесу ли за ме оне срамне речи
Које ми владар у наглости рече?!
А ја сам њему ланце одрешио,
Престолу сам га и круни вратио
Победив диве од Мазендерана,
Ратујућ' с краљем од Хамаверана!
Из окова га избавих и муке,
Када га видех у душманској руци.
Већ ми је доста, сит сам свега тога,
Ван чистог Бога не знам ни за кога!"
Кад јуначина сит се наговори,
Добаци Гудерз слоновиту мужу:
„Али ће владар и горди јунаци
Овако твоје речи изврнути:
'Од Турчина се силни јунак препо̂!'
И још ће сваки у потаји рећи:
'Како нас оно Гуждехем извести,
И траг ће нам се на свету замести;
Кад Рустем не сме да се с њим побије,
Ни чудо није што ми оклевамо!'
О узбуђењу краљеву и срџби
Чуо сам шта се говори на двору:
Сухраб је свима на устима био!
С тога од краља не окрећи леђа,
Име је твоје славно широм света,
Немој га својим узмаком затрти!
Сем тога војска душманска је близу,
Не прави збрке престолу и круни!
Да нас срамота снађе од Турака,
То наша чиста вера не допушта!"

Тако је Гудерз Рустему казиво̂.
Кад Техемтен чу, смете се па рече:
„Да у мом срцу има тога страха,
Одмах бих душу из тела ишчупо̂!
Ти знадеш да ја не бежим од боја,
Ал' нећу да ме краљ за ништа држи!"
Рустем одуста од намере своје,
Одлучи најзад краљу у двор поћи.
Од увреда се прибра, на пут крену,
Свечано стиже пред Ка̑уса краља.
Чим га краљ виде, устаде на ноге,
За оно што би̑ правдаше се много:
„Наглост је у мом бићу и нарави
(Човек је такав како га Бог створи!),
А кад се душман ненадно појави,
Ко̂ млади месец срце ми се стегну.
Тражећи спаса позвао сам тебе,
Ти касно дође, а ја тад пренаглих.
Ако сам тебе славна увредио,
Мени је жао, не било ме више!"
Тад Рустем рече: „Свет припада теби,
Ти заповедаш, а ми сви слушамо!
И ја сам један од послушних слуга,
Ако се могу бројати међу њих!
Дошо̂ сам теби да заповест чујем,
Јер ти си владар света а ја слуга!"
А Ка̑ус рече: „Слоновити мужу,
Нека ти увек буде светла душа!
Боље је да се данас погостимо,
А сутра рано да кренемо у бој!"
Нареди одмах краљевско весеље,
Претвори дворе у пролетњу башту.
На гозбу позва све велможе редом,
А они престо бисерјем посуше.
Пребирућ' жице, свирајућ' у зурлу,
Стадоше јасмин-лица пред владара.
До пола ноћи рујно пиће пише,
О јунацима све преговорише.
Све вино пише док им се не смркну
И док им пиће главе не занесе.

Кад су се с двора пијани разишли,
Дуга је ноћца небо пребродила.

ТРИНАЕСТО ПЕВАЊЕ.

Каус и Рустем воде војску.

Кад сунце проби црни вео ноћи
И кад се иза завесе помоли,
Кеј-Кау̑с рече Гйву и Ту̑су,
Да таламбасе на слона привежу.
Отвори хазну и раздели храну,
Уреди војску, а опреми пртљаг.
На коњу стиже равних сто хиљада
Што оклопника, што војвода храбрих.
Војска се спусти у раван са стране,
Од силног праха бели дан потамне.
Шаторе диже на две миље хода,
Сву земљу прекри копитом и слоном:
Зрак је кô чивит, земља кô абонос
Од таламбаса поље се таласа.
Што силна војска ближе долажаше,
Све жарко сунце црње постајаше.
Севаше копље и џилит из праха,
Кô ватра иза завесе азурне.
Од шаренила копља и барјака,
Штитова златних и злаћаних чизми
Рекô би: облак боје абоноса
Дође и проли кишу реалгара!
Од дана ноћ се не разликоваше,
Све мислиш: неста неба и Плејада.
Иђаше тако све до градских врата,
Куд прође прекри земљу и камење.
Велика вика са куле се диже,
Сухрабу јаве: ево војска стиже.
Кад јунак Сухраб зачу ову вику,
На зид се попе да погледа војску:
Упире прстом на војску у пољу,
А војсци краја ни конца не беше.
Кад Хуман виде војску из далека,

Од страха стаде и уздахну гласно.
Јуначки Сухраб овако му рече:
„Ишчупај сваку бојазан из срца!
У овој силној војсци нећеш наћи
Ниједног борца ни топуза тешког
Који ће мени на мејдан изаћи,
Све да му сунце и месец помогне!
Оружја има одвише и људи
Ал' никог нема с поносним именом!
У здрављу краља Афрасјаба ја ћу
Од поља море направити крви!"
Сухраб се ништа у бригу не баци,
Радосна срца са бедема сађе.
Од пехарника купу вина узе,
Ништа се ради боја не растужи.
На другој страни разапеше тада
Краљевски шатор у пољу код града.
Од силних људи и многих шатора
На пољу не би места ни на брду.

ЧЕТРНАЕСТО ПЕВАЊЕ.

Рустем убија Жендерезма.

Кад сјајно сунце ишчезну са света,
Ноћ тамна спусти на дан своје скуте;
Техемтен тада изађе пред краља,
Опасан пасом, а освете жедан.
Па рече: „Краљу, је л' ми допуштено,
Да одем тамо без шлема и паса,
Да видим ко је нови владар света,
Ко су му борци, а ко главар војске!"
Кâу̑с му рече: „То и јест за тебе,
Да си нам ведре душе, здрава тела!
Нека те увек божја помоћ прати,
Нек буде како ти желиш и мислиш!"
Техемтен метну турско рухо на се,
Па крадомице пут тврђаве пође.
А када дође, ближе тврђи приђе,
Викање зачу и буку Турака.

Срчани јунак у тврђаву уђе
Као лав када на газеле иде.
Све вође виде редом, од весеља
Јагодице му процваше кô ружа. —
У оно доба кад се Сухраб у бој
Спремаше и кад час одласка дође,
Његова мати позва Жендерезма
Који је био с Рустемом на гозби.
То беше синак семенганског краља
И прави ујак славнога Сухраба.
Она му рече: „Радосни јуначе,
Ја тебе шаљем на пут с младим сином;
Кад славан стигне у иранску земљу
И близу дође до краља јунакâ,
Када се војске сретну на мејдану,
Покажи оца сину одабрану!
Сад Рустем виде Сухраба на гозби:
Жендерезм седи до њег с једне стране,
А с друге Хуман, коњаник срчани,
Па онда Барман, лав славног имена.
Све мислиш: сâм је Сухраб на дивану:
Радосна лица као чемпрес стрши,
Две мишице му кô стегна у деве,
Лице му кô крв, прса кô у лава.
Око њега је сто храбрих јунака,
Све младих, гордих попут силног лава.
Педесет слуга с гривном на рукама
Стајаше испред дивног пријестола.
Славише редом, један иза другог,
Јунаков узраст, сабљу, стас и печат.
Рустем је на свом месту све стајао,
Из далека је Туранце гледао.
У нужну послу Женд на ван изађе
И спази борца кô чемпрес висока,
У целој војсци такога не беше.
О њег се отра и упита брзо:
„Кажи ми, ко си, незнани човече,
На светло дођи и лице покажи!“
Рустем га лупи песницом по врату,
Из тела му се одмах изви душа.

На месту оста Жендерезм убијен,
Мину га жеља за бојем и гозбом.
Неко је време Сухраб мирно чекô,
Ал' лављи Женде за дуго не дође.
Кад Сухраб виде да га нема рече:
„Куд оде с гозбе? Празно му је место!“
Изађу, али мртва Женда нађу:
Почива јунак од гозбе и рата.
Све кукајући вратише се тужни,
Клонула срца од жалости за њим.
Сухрабу веле: „Женда нема више,
За њег се битке и гозбе свршише!“
Кад Сухраб зачу, поскочи на ноге,
До Женда дође брзо попут дима.
С момцима, с лучом и са свирачима
Дотрча, али мртва Женда виде.
Од чуђења се запањи и смете,
Па онда позва срчане јунаке.
Овако им је јунак беседио:
„Чујте ме, мудри и славни јунаци,
Немојте ноћас заспати ни часа,
Сву ноћ вам треба држати за копље,
Јер ево курјак уђе међу стадо,
Пастира и пса виде у забуни,
Између храбрих једно јагње зграби,
Тако га подло и кукавно уби!
Тако ми творац света помогао,
Чим мој ат ногом на ту земљу крочи,
Одвићу замку с облучја на седлу,
Осветићу се Ирану за Женда!“
Одатле оде и седе на престо,
Па великаше преда се дозове:
„Иако неста Женда с мог дивана,
Ипак ми душа није сита гозбе!“
Кад Рустем натраг крену пут владара,
Гив беше стражар у иранској војсци:
Кад слоновитог угледа јунака,
Испружи руку, мач из кора тргну,
Одједном викну попут бесна слона,
Штит на се диже и песницу стиште.

Рустем је знао да ће Гӣв те ноћи
Држати стражу у иранској војсци,
И у смех прасну, а стражар јаукну,
Кад Техемтена препозна по гласу.
Гӣв сјаха с коња, приступи и рече:
„Јуначе силни, кавгаџијо стара,
По тамној ноћи где си пешке био?!
Техемтен усне отвори да збори,
Исприча Гӣву шта је учинио,
Како је лављег убио јунака.
Узорни Гӣв му зажели: „Без тебе
Нек никад није топуз, коњ и седло!“
Одатле Рустем окрену пут краља,
Исприча њему за Турке и гозбу,
За Сухрабову висину и узраст,
За плећа, прса, мишице и ногу.
Па рече: „Такав Турчин се не роди,
Кô витки чемпрес стасом у вис стрши!
Иранца таквог нема ни Туранца,
Рекô би: то је витез Сам и — доста!“
Још рече како Женда шаком лупи,
Како га боја и свих гозби лиши.
Иза тог песму и вино затраже,
Целе се ноћи с друштвом забављаше.

ПЕТНАЕСТО ПЕВАЊЕ.

Сухраб пита Хеџира за имена иранских војвода.

Чим жарко сунце подиже штит златни
И своју главу помоли на небу,
Обуче Сухраб бојни оклоп на се,
Узјаха брзо ата чивит-боје.
Индиски мач му о бедрици виси,
Краљевски шлем му изнад главе стоји;
На кашу замка од шесет чворова,
Све чвор на чвору, а лице му страшно.
Одабра један високи брежуљак,
С којег се војска виђаше иранска.
Преда се зовну Хеџира па рече:

„Говори право кôшто стрела иде!
У сваком послу држи се правице,
Ако не желиш да ти кривда шкоди.
Штогод те питам све ми право реци,
Не казуј криво и не тражи варке!
Ако си жељан да се ослободиш,
У сваком скупу да поносно седиш,
Реци ми што те питам о Ирану,
Од правог пута не окрећи лица!
Ја ћу ти дати готовога блага
И доста руха и све што ти драго.
А кажеш ли ми макар ишта криво,
Опет те оков и тамница чека!“
Хеџир му онда одговори: „Краљу,
Штогод ме питаш о иранској војсци,
Рећићу право како будем знао,
Зашто бих ишта криво казивао?!
Ја увек зборим само што је право,
Чак и не мислим да што криво кажем.
Од правде бољег обичаја није,
Од лажи горе помисли и нема!“
Тад Сухраб рече: „Питаћу те свашта
О велможама, о краљу и војсци,
О јунацима славним из те земље:
О храбром Гиву, Тусу и Гудерзу
И о Бехраму и Рустему славном;
Све што те питам казаћеш ми право!
Видиш ли застор од шарене дибе
И онај шатор од пантерске коже,
Испод њег стоји сто бесних слонова,
А близу престо од плавог тиркиза
И жути барјак са сунчевим ликом,
Ивица модра, а врх златан месец:
У језгри војске чије је то место,
Како је име иранском јунаку?“
Хеџир му рече: „То је краљ Ирана,
Слонови њега и лавови дворе!“
Онда му рече: „Видиш коњанике
На десној страни, слонове и пртљаг?
Онде се диже с преградом црн шатор,

Око њег стоји уређена војска;
Иза њег видиш шаторе без краја,
Слонове страга, а лавове спреда.
Пред њим се види барјак с ликом слона
И коњаници у чизмама златним.“
Хеџир му вели: „То је Тус Невдеров,
На његову је барјаку лик слона.“
„А видиш шатор с застором црвеним,
До кога много коњаника стоји?
Пред њим је модар барјак с ликом лава,
На средини се алем-камен сјаји,
А иза њега јесте силна војска
Од копљаника и од оклопника.
Ко ли је у њем? Како му је име?
Врдањем немој да изгубиш главу!“
Он рече: „То је дика свих племића,
Велможа Гудерз Кишвадова рода,
Војвода срчан на освете пољу
Што осамдесет има храбрих сина
Зато се ни слон не упушта с њиме,
Ни тигар пољски, ни леопард горски!“
Поновно рече: „Видиш зелен шатор
Испред кога се грдна војска слегла?
На среди стоји скупоцени престо,
Пред њим се вије звезда Кавеова,
А на њем седи један војевода,
Изгледан јунак, развијен и стасит:
Од свију који покрај њега стоје,
Иако седи, за главу је виши!
Коњ пред њег стао његове висине,
До самих ногу замка му зе спушта;
Свакога часа сам од себе рже,
Све мислиш: ево хучно море бучи.
Спреда је доста слонова с покровцем,
А онај јунак кипи на свом месту.
Његова стаса у Ирану није,
Његову коњу нигде равна нема!
Гледај му барјак са аждаје ликом
И оно копље с лавом златне главе!“
Овако Хеџир помисли у себи:

„Ако ли борца слоновита тела
Прокажем овом храбром лављем дечку,
На Рустема ће сместа навалити;
Зато је боље да тајну сачувам,
Да име тога прећутим јунака.“
Па гласно рече: „То је краљев вазал
Који је скоро стигао из Кине.“
Сухраб запита како му је име,
А Хеџир рече: „Имена му не знам,
У овом граду ја сам онда био,
Кад је он краљу дошао иранском.“
До дна се срца Сухраб сневесели,
Што нигде трага Рустему не нађе.
Очеве знаке мати му је рекла,
Гледа их али оку не верова
Све чека сад ће Хеџир име рећи,
Сад ће му име срце да усрећи,
Али му друго писало на челу
По заповести неумитне судбе!
Запита опет: „А који велможа
Разапе шатор с застором при крају,
Пред којим стоје слонови и коњи,
Од којег цика трубље све долази?
Пред њим се вије барјак с ликом вука,
Све у облаке златни врх му стрши.
Сред шатора се један престо диже,
А испред њега робови у реду?“
Хеџир му рече: „То је Гӥв Гудерзов,
А јунаци га храбрим Гӥвом зову,
Највећи јунак од Гудерзовића,
Што заповеда над два дела војске.
Горди је јунак зет Рустема славног,
У Иран-земљи кȏ он мало их је!“
Тад Сухраб рече: „Онамо где сјајно
Сунце се рађа видим бео шатор,
Од римске дибе, а до њега стоји
У реду преко тисућ’ коњаника.
А копљаници и пешаци с штитом
Сакупљени су у војску без краја.
Војвода седи на филдиш-престолу

А на столици од текова стабла;
Низ шатор му се спушта скупа диба,
Гомиле слуга поређане стоје?"
Роб рече: „Њега Фери̑бурзом зову,
То је краљевић и круна јунака."
А Сухраб рече: „Тај сјај му пристаје,
Кад је краљевић и кад круну носи!
А ко то седи у шатору жутом?
Испред њега се сјајан барјак вије,
Око њега су други разне боје,
Љубичаст, црвен, жут и тако даље.
Страга је барјак с ликом дивљег вепра,
Штап му је висок а врх сребрен месец?"
Тад Хеџир рече: „Гураз му је име,
У боју с лавом не затеже узде,
Врло је мудар, Гивеова рода,
Увек се снађе у муци и шкрипцу!"
Узалуд Сухраб тражи свога оца,
Кад Хеџир неће истину да каже,
Шта можеш свету? Бог га тако створи,
Сам владар света њега тако скроји!
Судбина има друго записано,
Онако буде како она хоће!
Кад срце свежеш за те трошне дворе,
Надај се сваком невољи и јаду!
Јуначки Сухраб изнова запита
За оног ког је желео да види,
За зелен-шатор и високог коња,
За оног борца и смотану замку.
Војвода Хеџир одговори брзо:
„Све што сам знао, то сам ти казао,
А име оног Кинеза испустих
Једино зато што га не познајем!"
Тад Сухраб викну: „Немој да ме вараш,
Рустема ниси никако спомено̂!
Када је неко војевода света,
У табору се сакрити не може!
Ти рече: он је највећи у војсци,
Штит покрајине и крајине бранич;
У боју у ком сам краљ војску води,

На страшном слону престо, круну вуче,
Војвода света треба да предњачи,
Кад с бојног поља стигне бојна бука!"
Овако Хеџир одговара њему:
„Ваљда је онај јунак лавокрота
У Забулистан отишао сада,
Јер сад је тамо светковина ружа."
Сухраб му рече: „Де, још и то реци
За вођу који једва боја чека!
Кад краљу света одсвакле похрле
У помоћ славне велможе под шлемом,
Војвода света да на слави седи?!
Ругало би се и старо и младо!
Ја сам ти данас за услове казо̂,
Ево их опет да речи не трошим:
Ако ми кажеш које је пехлеван,
У сваком скупу седићеш са чашћу,
Даћу ти свега и свачег на свету,
Отвориђу ти хазне тајног блага;
Ал' ако тајну сакријеш од мене,
И ако мени затајиш што знадеш,
Одмах ти оде са рамена глава:
Од ово двоје бирај које хоћеш!
Зар не знаш што је мобед реко̂ краљу
Онога часа када откри тајну:
Реч неречена, то је драги камен,
Још недотакнут у завоју земље,
Тек кад се реши завоја и слоја,
Постане сјајно сунце изнад цене!"
На то му Хеџир: „Ако си сит, краљу,
Печата, круне и престола свога,
Тек онда тражи боја са човеком,
Што страшног слона раставља са душом,
Што буздованом накован разбија
И уништава две стотине људи!
С ким год се Рустем побије у боју,
Тому ће главу с неба у прах врћи!
На земљи ни слон њему раван није,
Прах дигне коњем као море буру!
Телом је јачи од сто јаких људи,

Главом је виши од висока стабла.
У боју кад се расрди, лав шта је,
Шта човек и слон за његову шаку?!“
Хеџиру вели Сухраб племенити:
„Црне је среће Гудерз син Кишвада,
Лудим га треба звати кô и тебе
Унаточ снаге, знања и врлине.
Јер где ти виде борце од мејдана,
Кад јоште не чу топот коњске стопе,
Да о Рустему говориш толико
И да га тако цело време хвалиш?!
Од огња човек има дотле страха,
Докле се море креће у тишини,
А кад се сиње море ван прелије,
Дах брзог огња пред њим се повије.
И тмина скрије главу с површине,
Кад сунце тргне свој мач од врућине!“
Невешти Хеџир рече сам у себи:
„Кад лавокроту прокажем јунака
Турчину овом вако снажне руке,
Оваквих плећа и краљевских кретњи,
Одмах ће кавгу заметнути с војском
И слоновита натерати коња,
А каква су му плећа и рамена,
Погину Рустем од његове шаке!
Од Иранаца нико неће доћи,
Да њему право погледа у лице
Нити ће смети да се с њим побије,
А он ће престо узети Каусу!
Мобед је рекô: Боље је умрети
Него да ти се душман живу смеје!
Ако ја паднем од његове руке,
Дан неће бит’ црн ни река крвава;
Сем мене оста старини Гудерзу
Још седамдесет и шест лав-синова
Оста му још Гйв, страшна разби-војска,
Који је свагде глава часног скупа,
Оста му Бехрам и поносни Рехам,
Оста му Шйдуш, силни лавокрота.
Они ће мене зажалити мртва,

Душману ће се осветити крвно!
Кад Гудерз и још седамдесет славних,
Све одабраних остаје синова,
Тад Иран може бити и без мене!
Сећам се речи часнога мабеда:
Када се чемпрес помоли из земље,
Гњетео више не дотакне траве!“
Сухрабу рече: „Шта се тако срдиш,
Зашто ме само за Рустема питаш?
Шта треба да се на ме тако љутиш,
Кад нешто лудо од мене захтеваш?!
А зато што ја о њем не знам више,
Од љутње хоћеш мене да посечеш.
Излику тражиш да ми крв пролијеш?
Шта треба да се овако претвараш?!
Рустема нећеш никад победити,
Нит’ ће ти икад запасти у руке!
Немој се лудо с њиме упуштати,
Јер ће те у прах смрвити у боју!“

ШЕСНАЕСТО ПЕВАЊЕ.

Сухраб наваљује на Каусову војску.

Кад зачу од њег ове грубе речи,
Поглавар храбрих брзо леђа врну,
Окрену лице и ништа не рече:
Запањише га оне тајне речи.
Само га силно озго лупи шаком,
На тле га свали, па се натраг врати.
Много је о том мислио и дуго,
Свакојако се припремао за бој.
Онда се јунак опаса појасом,
С кнежевске главе скиде златну круну,
Весело панцир и оклоп обуче,
Кацигу римску постави на главу,
И копље узе јунак лавокрота,
И замку и лук и буздован тешки.
Од жестине му крв у телу врије.
Узјаха свога ата брзотечу,

У руку узе џилит, па подвикну,
На мејдан пође попут бесна слона.
Из града крену спреман да се бије,
Прашину диже до лица месеца.
Па онда јурну краљеву шатору,
Ударцем копља озго га претури:
Као магарци пред панџама лавским,
Разбежаше се срчани сердари.
Ниједан јунак из иранске војске
Очима не сме у њег погледати
Због ноге, руке, стремена и узде,
Због силних мишки и сјајнога копља.
Када се опет сабраше јунаци,
Рекоше: „То је јунак попут слона,
Не треба њега олако узети;
Ко смије њему на мејдан изаћи?“
Тад стаде вика јуначког Сухраба,
Овако краља Кауса чикаше:
„О краљу, чуј ме, поносни јуначе,
На бојном пољу шта ти имаш посла?
Зашто се назва Каусом великим
Кад с лавовима не можеш изнети?!
Ако се само овим копљем хитим,
Сву ћу ти војску одмах уништити!
Заклео сам се тврдо оне ноћи,
Кад Жендерезма убише у тврђи!
Ирану ћу се љуто осветити,
А Кеј Кауса жива обесити:
Од Иранаца ко је чврсте руке,
Да мени овде на мејдан изађе?“
Овако рече па задуго ћута,
Али му нико ништа не одврати.
Сухраб се саге па завитла копљем
И седамдесет избије кочића:
Краљев се шатор једним делом сруши.
Са свију страна чу се јаук трубље.
Каус се прену па нададе вику:
„Ој ви јунаци сретнога порекла,
Нек који од вас Рустему дојави,
Да овај Турчин све јунаке збуни,

Да нема њему равна коњаника,
Да га се свако у Ирану боји!“
Тус оде с оним што поручи Каус,
Све што је чуо Рустему изручи.
А Рустем рече: „Којигод ме владар
Досада себи изненада звао,
Било је у рат или ради гозбе,
А Каус само у невољи зове!“
Па онда рече да седлају Рахша,
Да коњаници спремају се у бој.
Кад из шатора низ поље погледа,
Опази Гива како путем прође
И како Рахша сјајним седлом седла,
А Гургин вели: „Хајде, бржебоље!“
Рехам му веже колан и буздован,
Тус прикопчава копчама покровац,
Све један другом говори: „Пожури!“
Кад Техемтен чу из шатора буку:
„Ово је, рече, Ахриманска борба,
Овај кијамет није од човека!“
Па брзо, метну на се тигровину
И опаса се краљевским појасом,
Узјаха Раша и пре него пође,
Повери престо и круну Зевару.
Рече му: „Даље не мичи одавле,
Не слушај другог војводу сем мене!“
Испред њег његов барјак понесоше,
Одјаха тако убојит и страшан.
Чим стас Сухрабов угледа и уда,
И силна прса кô у храброг Сама,
Рече му: „Хајде овамо на страну
Да окушамо срећу на мејдану!“
А Сухраб отра само дланом о длан,
Па испред војске на мејдан изађе.
Рустему рече: „Хајдемо на страну,
Јер ми смо оба од боја јунаци!
Иранци нека стоје и Туранци,
Ја и ти сами, то је за бој доста!
За тебе нема места на мејдану,
Ти нећеш мојој одолети шаци.

Стас ти је висок, али су ти плећа
И руке спале од година многих!“
Техемтен упре очи у младића,
Његова плећа, пест и стремен дуги
Па рече мило: „О младићу мили,
Гроб је сух, хладан, а ваздух благ и врућ!
Стар јесам ал’ сам многи бојак био
И многу војску у боју разбио,
Од моје руке многи див погину,
А мене нико нигде не победи!
Причекај док ме видиш на бојишту,
Не бој се змаја ако жив останеш!
Море и гора у боју ме виде,
А колико сам невоља задао
Туранској хорди, то и звезде знају!
Ја сам сву земљу мачем подложио,
Ал’ наспрам тебе имам смиловања,
Па нећу да те раставим са душом.
Ти ниси Турчин по лицу и расту
А немаш равна међу Иранцима!“
Кад зачу ове речи од Рустема,
Гану се срце Сухрабу спрам њега
Па проговори: „Да те питам нешто,
Све треба да ми по истини кажеш.
Све редом причај од кога си рода
И обрадуј ме речима радосним!
Ја чврсто мислим да ти Рустем јеси
И да си лоза славнога Нирема!“
„Ја нисам Рустем одговор му даде,
Нити сам лоза Ниремова Сама.
Јер он је вођа, а ја сам ситница.
Нит’ имам круне, нит’ престола имам!“
Сухраб се нада па се разочара,
Пред очима му бели дан потамне.

СЕДАМНАЕСТО ПЕВАЊЕ.

Бој Рустема са Сухрабом.

Сухраб се крену с копљем на бојиште,
А све мишљаше шта му мати рече.

Узано поље за бој одабраше,
Кратким се копљем храбро окушаше.
Ни спона ни врх не оста на копљу,
Па оба уздом лево закренуше.
С индиским мачем жестоко навале:
Од челика су све искре фрцале.
Од удараца мач у парчад оде,
Од боја мислиш: ево Судњег Дана!
Иза тог тешке топузе узеше,
Без даха један другог удараше.
Од силе сви се топузи изломе,
Коњи посрну а јунаци смету;
Покровац склизи с ветроногих коња,
Панцир се расу с појаса јунака.
Сусташе бојни коњи и јунаци,
Обома клону рука и мишица;
Зној капље с тела, прах засипа уста,
А језик пуца од велике жеђи.
Одмакоше се један од другога,
Отац пун бола, а син пун горчине. —
О свете, чудна ли су твоја дела,
И добро и зло потиче од тебе!
Ниједног од њих љубав не покрену,
Разум се склони, љубав сакри лице.
И животиња позна своје младе,
И риба морска и магарац дивљи,
А јадни човек од срџбе и страсти
Не разликује сина од душмана! —
Рустем се мисли: „Никада не видех
Ни змаја да се тако храбро бије!
Бој с Белим Дивом шала ми је био,
А данас сам се с човеком обрукô,
С човеком који светом не управља,
Нити је јунак нити славан вођа!
Све моје силе сад су ме издале,
А две су војске овај бој гледале!“
Кад им се коњи мало одморише
Од бојног труда, напора и муке,
Тад одапеше оштре стреле с лука

Обадвојица: и младић и старац,
Али се стреле одбише о њихов
Панцир и оклоп и о плашт од тигра.
Обојица се расрдише бесно,
За кајиш један другог пограбише.
Да Рустем пружи руку за каменом,
Црни би камен истргô у боју,
Ал’ кад Сухраба за појас пограби,
Да њега макне са седла у боју,
У пасу младић ништа не осети,
А Рустем оста сасвим празне руке.
Одмаче руку с његова појаса,
Задиви му се како чврсто седи.
Оба се лава заситише боја,
Раставише се скршени и ломни.
А Сухраб опет дохвати са седла
За тешки топуз и потера коња.
Топузом махну, у раме га удри:
Рустем се згрчи, ал’ издржа храбро.
С посмехом рече Сухраб: „О витеже,
Ти не одбијаш јуначке ударце;
Кô да магарца јашиш место шарца,
Витешке руке горе су но ишта!
Не може старац изнети с младићем,
Све да је јунак чемпресова стаса!
До краја један другог дотераше,
Па обојици земља поста тесна.
Окрену лице један од другога,
Предаде срце и бригама душу.
Техемтен јурну на туранску војску
Кô страшан пантер када плен угледа.
А Сухраб јурну на иранску војску,
Попусти узду ату брзотечи.
Насрну бесно иа иранску војску,
Погуби много срчаних јунака.
У језгро војске као вук продрије,
Велико, мало, све редом разбије.
Рустем се онда у срцу побоја,
Да Кеј-Кауса какво зло не снађе
Од турског вође, славног новајлије,

Којему оклоп врат и прса крије.
Па одмах јурну пут табора свога,
Јер та му брига срце изједаше.
Сухраба виде у средини војске,
Како од земље сечом рубин прави.
Копље му, оклоп и руке у крви,
Као лав када од плена побесни.
Подивља Рустем кад га тако виде,
Нададе вику попут бесна лава.
Рече му: „О ти, Турчине крвниче,
Од Иранаца ко тебе нападе.?
Што само на ме не подиже руку,
Већ попут вука зађе међу стадо?“
Сухраб му рече: „Туранска се војска
Устегла боја, она није крива,
Већ ти си на њу навалио први,
А с тобом нико није хтео кавге!“
Рустем му рече: „Сад се сутон хвата,
Али чим луча света мачем тргне,
Видеће овде вешала и престо,
Јер светлим светом још увек мач влада!
Док ти је рука тако вешта мачу
И стрели, никад погинути нећеш.
Састаћемо се зором с бојним мачем,
Одлази докле Творац не одлучи!“

ОСАМНАЕСТО ПЕВАЊЕ.

Рустем и Сухраб се враћају у свој табор.

Разиђоше се а тмина се спусти.
Небески свод се Сухрабу задиви:
Кô да га небо од рата умеси,
Ни часа не хте мејдан напустити!
Све мислиш: коња јаше од челика,
Дивне је душе, а тучана тела.
У тамној ноћи свом табору стиже,
У пасу ломан, али челик-прса.
Хуману рече: „Данас се појави
Облак и зави свет у бојну вреву;

Па шта вас снађе од храброг витеза
Јуначких плећа и лавовске шаке?
Шта вама рече, шта учини вама
Тај јунак који моју снагу има?
Шта мојој војсци учини тај борац
Којему равна не познам на свету?
Стар човек то је, силан попут лава,
Што никад није сит рата и боја.
На целој кугли светској не знам никог
Да на бојишту кô он појас паше!"
Хуман му рече: „Краљевска заповест
Бејаше да се не помиче војска;
Ми смо се за бој спремали жестоко,
Кад изби један човек жељан кавге
Па крену равно овој силној војсци.
Рекô би: сад је с пијанке устао,
Како је смело битку заметнуо.
Са свију страна бојни прах завитла,
Од наше војске многе људе поби;
А после тога својој војсци крену,
Отрча трком из табора нашег."
Тад Сухраб рече: „Ниједном војводи
У нашој војсци он зла не учини,
А ја сам многе побио Иранце,
Од крви земља изгледа кô ружа.
А ви сте само гледаоци били,
Од себе нико не дође; шта ће ми?
Знај добро: да лав преда ме изађе,
Не би се тешком топузу измакô!
Спрам мене шта је тигар, лав и пантер?
Копљем ћу муњу скинути с облака!
Кад борци виде моје мрко лице,
Панцир им оде с тела у комаде!
Сутрашњи дан ће одлуку донети,
Правог јунака на мејдан изнети!
Кунем се Богом, створитељем света,
Ниједног нећу поштедит' душмана!
Сад треба јело и вино спремити,
Из срца вином бриге растерати!"

На другој страни Рустем војсци стиже,
Овако Гиву одмах проговори:
„Како је Сухраб, окушани ратник,
У битку данас ногом загазио?"
А Гив одврати јуначком Рустему:
„Таквог јунака никад не видесмо;
Без даха стиже усред наше војске,
Пут Туса пође да заметне кавгу.
А Тус узјаха и прихвати копље,
Па као курјак на мејдану чека.
Кад Сухраб виде Туса с бојним копљем.
Пут њега јурну попут бесна лава,
Удри га кривим топузом у прса:
Како га удри, шлем му с главе збаци.
Тус не одоле већ леђа обрну;
И неста многих кавгаџија храбрих,
Јер нема борца његове јачине,
Сем Слонског Тела нема те врлине!"
Ја сам се старог обичаја држô,
Па нисам на њег нашу војску слао.
Ниједан јунак сам га не нападе,
Пустисмо њему широм бојно поље.
Ниједан витез сам га не дочека,
А он на десно крило насрташе.
Хараше свуда без даха и душе,
А коњ се под њим бесно пропињаше."
Од ових речи забрину се Рустем,
Каусу краљу одмах равно крену.
А кад Кеј-Каус војводу угледа,
До самог себе понуди му место.
Тад Рустем узе Сухраба у уста,
Спомену његов стас и струк, па рече:
„Ко икад виде незрела младића
Лавовске снаге и таквог јунаштва?
Висином својом звезда се дотиче,
А силно тело једва земља држи!
Мишке и стегна кô у дромедара,
Сигурно има и већу дебљину!
Мачем и стрелом, топузом и замком,
Свакојако се кушасмо и дуго.

Најзад се сетих како сам пре тога
Збацио многе јунаке са седла,
Па га за кајиш од појаса зграбим
И стиснем чврсто где се откопчава.
Све хтедох да га издигнем са седла
И на тле бацим као што сам друге:
Ал’ пре би ветар планине помакô,
Него би њега са седла издигô!
Оканих га се, јер већ касно беше,
А ноћ се спусти, тамна, без месеца.
Сутра се опет рекосмо састати,
На бојном пољу срећу окушати.
Бићу се али ко ће победити,
То ни сам не знам, Бог ће одлучити,
Јер од њега је победа и снага,
Јер он је творац сунца и месеца!“
А Каус њему рече: „Бог чистоте
Разбиће главу нашим душманима!
Ја ћу се ноћас Богу поклонити,
Погнуте главе дуго ћу молити,
Да теби даде помоћ над Турчином,
Над душманином што залута с пута;
Молићу да ти даде стару снагу
И да ти славу издигне до сунца!“
Рустем му рече: „У краљеву здрављу
Испуниће се жеље поданика!“
Па крену равно пут табора свога,
С бригом у души, а освете жељан.
Зеваре приђе, забринут упита,
Како је данас војводи дан прошô.
Техемтен најпре затражи да једе,
Онда се мало од бриге отресе,
Па проговори брату ове речи:
„Сад будно пази, чврсто се понеси!
Кад раном зором изађем на мејдан
Турчину оном који кавге тражи,
Поведи војску, понеси мој барјак,
Престоље моје и злаћане чизме.
Треба да будеш крај шатора мога,
Кад жарко сунце гране с места свога.

Ако ја сутра победим у боју,
Ја нећу дуго остати у војсци;
Ако се срећа друкчије окрене,
Жалити немој ни јадиковати!
Не излазите ниједан на мејдан,
Немојте више битке заметати,
Идите листом пут Забулистана
Крените одмах равно до Дестана.
Утеши срце мојој старој мајци,
Што Бог ми такву одреди судбину.
Реци јој нек се за мном не жалости,
Нек не тугује вечно ради мене,
Јер нико неће остати до века.
Ја немам зашто судбину карати:
Многи див и лав, многи змај и пантер
Од моје шаке заглави у боју.
Многе сам тврђе срушио и куле,
А мене нико покорио није.
На врата смрти куцне когод ногу
На коња метне и потера с места;
Да живи преко хиљаду година,
Пут му је исти и иста судбина.
Гледај Џемшида, краља великога,
И Тахмураса, силног дивокроту:
На свету таквих не беше владара,
Али се најзад Богу преставише.
Кад свет не оста на њима већ прође,
И мени онда ваља на пут поћи.
Тако њу теши, а Дестану реци,
Нек краљу света не окреће леђа:
Кад бој се спрема, нека не оклева.
Нек иде свуда куда он захтева!
Смрт најзад чека свакога човека,
На свету нико не оста до века!“
До поноћи о Сухрабу зборише,
Од пола миру и сну посветише.

ДЕВЕТНАЕСТО ПЕВАЊЕ.

Сухраб обара Рустема.

Кад сјајно сунце разастрије крила
И црна гавран-птица спусти главу,
Техемтен метну тигровину на се,
Па одмах седе на бесну аждају.
Две миље беху између табора,
На тај се размак нико не усуди.
Техемтен метну жељезну кацигу
И хитро сађе на то бојно поље. —
Сва мука дође од ревности луде,
Не дао Бог да то нам друга буде!
На другој страни Сухраб је с дружином
Све вино пио и свирку слушао,
Па ће Хуману: „Тај лав од човека
Који ће са мном на мејдан изаћи,
Од мене није ништа мањег стаса,
У бици не зна страха ни ужаса.
Прса и плећа и врат сличе мени,
Рекô би: Бог нас узицом одмери!
Кад видим стремен и његове ноге,
Љубав ме гане, стид у лице јурне.
Све знаке видим што ми мати рече,
Од њих ми срце немирно задршће.
Ја чврсто мислим да је оно Рустем,
Јер мало има тако храбрих људи.
Не треба с оцем да ја боја тражим,
И у незнању да се с њиме бијем!“
Хуман му рече: „Рустем се десио
У боју са мном неколико пута,
(Чуо си шта је сердар починио
С топузом тешким у Мазендерану.)
Његов је шарац сличан овом шарцу
Ал’ нема оне стопе нити хода!“
Кад зором сунце грану и јунаци
Дигоше главе из ноћнога санка
Тад Сухраб метну бојни оклоп на се:
У битку иде, а гозбе се сећа.
Изађе с виком на то бојно поље,

Držeći topuz sa volovskom glavom.

С осмехом слатким Рустема упита
Кô да је целе ноћи с њиме био:
„Како си спавô? Како си устао?
Због чега си се за бој опремио?
Одбаци стрелу и мач осветнички,
О земљу лупи неправедном шаком!
Сађимо с коња да седимо скупа,
Да брижно лице вином освежимо,
Пред вишњим Богом да се измиримо
И покајемо што смо боја хтели!
Док неко други у бој не изађе,
Ти буди са мном и остај на гозби!
Срце ми љубав спрам тебе осећа
И румен стида на лице ми тера.
А пошто вучеш лозу од јунака,
Рећићеш мени од кога си рода.
Не треба да ми своје име тајиш,
Јер ми смо оба једнаки јунаци.
Ти си син Зала и потомак Сама,
Силни и славни Рустем из Забула?“
А Рустем рече: „О јуначе славни,
Ми нисмо ништа зборили о томе;
Синоћ смо рекли да ћемо се бити,
У ту ме замку нећеш ухватити!
Ја нисам дете, ако си ти младић,
Ја сам се за бој опасао пасом.
Да започнемо, па шта најзад буде,
Нек чувар света реши и одлучи!
Ја прођох многе стазе и богазе,
Ја нисам човек од лажи и варке!“
Сухраб му рече: „Чуј ме, стара главо,
Ја видим да ти мог савета нећеш;
А ја сам хтео да на смртном часу
Издахнеш душу на постељи својој;
Кад душа оде да ти твој наследник
Покопа мртво тело и сахрани;
А ти ми душу предајеш у руке,
По божјој вољи, ја ћу је узети!“
Па одјахаше коње од мејдана,

Пођоше чило с оклопом и шлемом.
Убојне коње свезаше о стену,
Примакоше се оба болне душе.
Па попут лава бојак заметнуше.
Крвави зној им цело тело обли,
Од зоре па док сунце сенку пружи
Све један другог силно нападаше.
Кô бесан слон је Сухраб руком махô,
Кô страшан лав је с места поскакивô.
Рустема за пас зграби и повуче,
Кô да ће силом земљу расцепити,
Подвикну гњевно и освете жељан,
Па тресну лава Рустема о земљу.
Снажно га шчепа попут бесна слона,
Диже га горе и обори на тле.
Слонову Телу насред прса седе,
Прашљиве шаке и лица и уста,
Као лав када дивљега магарца
Панџама држи док га не убије.
Онда се лати блистава ханџара
Да му и главу с рамена одсече.
Рустем се прену па изусти гласно:
„Сад треба ону тајну разоткрити!"
Сухрабу рече: „О лављи јуначе,
Мајсторе замке, топуза и сабље!
У нас је други обичај и закон,
Другачији је пропис наше вере.
Ко на мејдану победу однесе
И душманину у прах главу вргне,
Ко први кога обори на леђа,
Не одсече му главе ни у гњеву;
Већ ако њега још обори једном
И том победом име лава стече,
Тек онда може главу му одсећи:
Такав је у нас обичај и закон!"
Овом се варком хтеде спасти панџе
Љутога змаја да га не убије.
Млађани јунак поверова старцу
(Мада му речи немадоше места!)
Од вере у се и што судба хтеде

И најзад ради свога веледушја:
Испусти старца па оде у поље,
У поље којим газеле пролазе.
Ловљаше дивљач, не сећа се више
Онога ко се с њим у боју био.
И дуго оста, а Хуман дојури
Од праха брже да за мејдан пита.
Сухраб му каза све како је било
И исприча му Рустемове речи.
А Хуман рече: „Вај, младићу, јао,
Сигурно ти је живот додијао!
Тешко ти стасу, прсима и струку,
Стремену дугом и јуначкој нози,
Кад лава кога у мрежу доведе
Из руке пусти: и од свега ништа!
Сад само гледај, од тог лудог чина
Шта ти се може у боју десити!
Зато је један владар једном рекô!
‚Ни најмањега душмана не презри!'"
Кад му то рече, у срце га уби:
Зачуђен стаде и забринут оста.
А онда јунак беседи Хуману:
„Из срца треба бригу ишчупати.
Он сутра опет са мном у бој иде,
Па ћеш му јарам видети на врату!"
И равно своме табору одјури,
Срдит и брижна срца шта учини. —
Кад Рустем оде из његове панџе,
Нарасте опет као челик-брдо.
Поносно крену до студене реке,
Као да јунак устаде из мртвих.
Напи се воде, опра лице, главу
И тело па се сав предаде Богу:
Искаше од њег победу и помоћ,
Јер није знао шта му звезде носе,
И док се небо изнад њега врти,
Да л' ће му капу скинути са главе.
Чуо сам да је Рустем у почетку
Толику снагу добио од Бога,
Гдегод је јунак ступио на камен,

Да су му обе ноге пропадале.
Од те је снаге све на муци био,
Далеко беше да то и пожели,
У својој муци Богу се потужи,
У својој жалби од Бога затражи,
Да узме мало од његове снаге,
Да јунак може мирно путем ићи.
Тек што од чистог Бога то затражи,
Бог смањи снагу овом горостасу.
А кад му опет погибељ запрети,
Пред Сухрабом се понижен осети,
Замоли Бога: „О мој Створитељу,
Сачувај свога роба од погибли,
Врати ми ону снагу коју си ми
С почетка дао, чисти Хранитељу!“
И Бог му даде што од њег затражи,
Врати му снагу коју му пре узе.
Са реке Рустем крену на бојиште,
Немирна срца, побледела лица.
И Сухраб јурну попут бесна слона,
Лук држи руком, а замку под мишком.
Поносно трчи, а као лав риче,
Ат се пропиње и земљу раздире.
Кад Рустем виде како Сухраб јури,
Задиви му се и све га гледаше:
Мука га узе и брига због њега,
Одмери добро где ће га напасти.
Кад Сухраб спази Рустема потрча,
Ветар младости срце му распири.
Дотрча близу, погледа и виде
Његову силу и снагу па рече:
„Ти си се једва спасо̂ лавље панџе,
А сад си опет као јунак дошо̂!
Зашто си опет мени дошо̂, кажи,
Кад своје лице кријеш од истине!“

ДВАДЕСЕТО ПЕВАЊЕ.

Рустем убија Сухраба.

Па опет коње чврсто повезаше,
Злокобна срећа свом крају иђаше.
Кад судба једном злу вољу покаже,
И тврда стена као восак смекша!
Дигоше главу да мејдан започну,
Оба се зграбе за кајиш од паса,
Ал’ као да је вишњи свод спутао
Јачину руке војводи Сухрабу!
Побесне Рустем па шаком дохвати
За врат и главу убојног пантера.
На леђа свали срчаног младића,
Кад судба хтеде да га изда снага.
О земљу лупи њиме попут лава,
А пошто знаде да ће се опрети,
Маши се оштрог мача иза паса,
Распори груди сину храбра срца. —
Кадагод будеш жедан туђе крви
И окаљаш ханџар светли њоме,
Онда је време жедно твоје крви,
Од твојих длака постану све ножи! —
Сухраб се згрчи и болно уздахну,
О добру и злу преста се бринути.
А после рече: „Ја сам крив за ово;
Судба ти даде кључ од моје смрти.
А ти си невин јер овај Грбоња
Уздиже мене и уништи брзо!
Вршњаци моји ругаће се мени,
Што у прах легох тако млада врата.
Мајка је мени дала опис оца,
А љубав за њим у смрт ме доведе.
Све њега тражих да му видим лице,
У пустој жељи ево живот дадох!
Ал’ јао! сва та мука залуд беше,
Очева лица ја никад не видех!
Да се у рибу претвориш у води,
Ил’ да се у мрак као ноћ сакријеш,
И да се попнеш ко̂ звезда на небо,

Да чисто сунце макнеш с лица земље,
Мој отац ће се теби осветити,
Кад види да је мој јастук од земље!
Од оних славних и гордих јунака
Јавиће који Рустему зле гласе:
Убијен лежи Сухраб и одбачен,
А све је хтео да тебе пронађе!“
Кад Рустем зачу, сав се запрепасти,
Пред очима му цели свет поцрне.
Тело и снага посве га издаде,
Клону и паде без знања и свести.
Кад себи дође, упита младића,
Све јецајући, тешко јаучући:
„А какве имаш знаке од Рустема?
(Не спомињô се међу јунацима!)
Јер ја сам Рустем, проклето ми име,
Нек Дестан седне да ме оплакује!“
У вриску удри, а крв му узаври,
Почупа косу и нададе вику.
Кад Сухраб виде како Рустем жали,
У глави му се за час занесвести,
Па онда рече: „Ако си ти Рустем,
Уби ме лудо, од зле ћуди своје!
Ја сам те много на то наводио,
Ал' тебе љубав ни мрве не гану.
Сад скини копчу са оклопа мога,
Погледај голо ово светло тело!
Кад бубањ јекну испред мојих врата,
Дође ми мати крвавих образа,
Препукла срца због одласка мога;
Овај ми оникс под пазухо свеза:
‚Ово је, рече, спомен од твог оца,
Чувај га добро, требати ти може
Сад оникс треба, али после боја,
Кад синак паде на очеве очи!“
Чим Рустем виде оникс под панциром,
Све рухо одмах на себи раздера,
Па врисну: „Ја те убих својом руком,
Јуначе храбри, кога свагде хвале!“
Леваше сузе и чупаше косу,

Прашљиве главе и образа влажних.
Сухраб му рече: „То је од зла горе,
Не помажу ти од очију сузе;
Не користи ти да се сам убијаш,
Тако је било и морало бити!“
Кад жарко сунце са неба се склони,
А Техемтен се војсци не поврати,
Двадесет крене опрезних ратника
Да виде шта је било на бојишту.
На бојном пољу два стајаху коња,
Прашљива оба, а Рустема нема.
Кад не видеше на освете пољу
Слонова Тела да на коњу седи,
Помисле одмах да је погинуо
И одмах им се прекрену у глави.
Па Кеј-Каусу дојавише журно,
Да већи престо без Рустема оста.
Граја се зачу с краја на крај војске,
Васцели свет се узбуни и диже.
Краљ заповеди да трубе и бубњи
Ударе и да војвода Тус дође,
Па онда Каус војсци проговори:
„Пошљите хитно једног дромедара,
Да знамо шта је починио Сухраб,
Да ли је Иран завио у црно.
Ако је храбри Рустем погинуо,
Ко ће му од нас на мејдан изаћи?
Сви бисмо сложно на њег ударили
Ил' бисмо мејдан листом оставили!“
Кад наста ова у табору бука,
Прозбори Сухраб Слоновиту Телу:
„Пошто су моји часи одбројани,
Други је сада положај Турака.
Ако ме волиш, одговори краља,
Да војску води противу Турака!
Они су само мојим потицајем
Кренули према граници Ирана.
Ја сам им дуго свашта обећавô,
Многе и разне наде им уливô.
Откуд сам знао, о јуначе славни,

Да смрт ме чека од очеве руке?!
Не треба да се на повратку муче,
Гледај их само љубазно и добро! —
У овом граду имам храбра сужња,
Кога сам узлом замке заробио.
Често сам од њег твој опис тражио,
(Вазда ми твој лик пред очима беше!)
А он је увек друго одговарô.
(Кривицом својом без награде оста!)
Када ме његов говор лиши наде,
Пред очима ми бели дан потамне.
Пронађи тога иранског јунака,
Не треба да га ишта ружно снађе! —
Ја гледах знаке које мати рече,
Ал' нисам могô оку веровати.
Тако ми звезда на чело написа,
Да смрт ме снађе од очеве руке!
Кô муња дођох, а кô ветар идем,
У рају ћу те опет сретна наћи!"
Од силне муке дах Рустему стаде,
Срце изгоре, а очи заросе.
Па попут праха баци се на Рахша,
Крвава срца, а уздаха хладна.
И крену према војсци јаучући,
Јадан и гњеван ради чина свога.
Кад му Иранци угледаше лице,
До земље му се редом поклонише.
Онда се вишњем Богу захвалише,
Што им се јунак врати жив из битке.
А кад на глави видеше прашину,
Раздрто рухо и рањене груди,
Упиташе га: „Шта се догодило,
Због кога ти се срце узбудило?"
Каза им шта је грозно починио,
Како је милог сина обранио.
Сви редом почну јаукати с њиме,
А војводи се за час занесвести.
Властели затим рече: „Изгледа ми,
Ја данас остах без срца и тела.
Нек нико од вас Туранце не гони,

Јер доста зла је што учиних данас!"
Зеваре дође Слоновиту Телу,
Раздрта руха и рањена тела.
Кад Рустем виде брата у том стању,
Каза му шта је од Сухраба чуо.
„Кајем се, рече, ради чина свога,
Добићу казну изнад сваке мере!
Ја, седе главе, убих свога сина,
Пререзах стабло и корен јунаку;
Распорих младог сина посред груди,
Кога ће небо жалити до века!"
А после тога поручи Хуману:
„Нек у корама мач освете стоји!
Над турском војском ти си чувар сада,
Пази је будно, ни да оком тренеш!
Сад није време да се с тобом бијем,
Нит' има места говорити о том.
Злотворе, ти му не хте за ме рећи,
Душу и очи на ватру ми баци!"
Онда је јунак беседио брату:
„Јуначе светле душе, хајде с њиме
И отпрати га до обале реке,
Ал' немој никог терати одвише!"
Зеваре оде брзо истог часа,
Хуману јави Рустемове речи.
А јунак Хуман, који је Сухрабу
Бојну вештину показô, одврати:
„Хеџир је о злу мислио упорно,
Од Сухраба је увек тајну крио!
Не хтеде сину казати за оца,
Него му душу остави у сумњи.
Сво зло нас снађе од злодуха тога,
Треба му главу одсећи с рамена!"
Зеваре дође Слоновиту Телу,
Јави му речи Хумана и збора
О злобном делу злочестог Хеџира,
Због кога снађе Сухраба зла срећа.
Од ових речи Техемтен се смете,
Пред очима му бели дан потамне.
К Хеџиру јурну са освете поља,

За врат га зграби и на земљу баци,
Онда се лати светлога ханџара,
Да му и главу с рамена одсече.
Ал' великаши замоле за милост
И с прага смрти избаве Хеџира.
Пехлеван онда крену с тога места
До младог сина који рањен оста.
Сви великаши пођу с њиме скупа:
Јунаци кô Тус, Гудерз и Густехем.
Сва војска редом зажали Рустема,
Кô једна глава сва отвори уста:
„Бог нек ти даде лека од те туге,
Да лакше могнеш ту муку поднети!“
Тада се Рустем лати једног ножа,
Да јадну главу одреже с рамена.
Великаши га у том запречише,
Крваве сузе с трепавица лише.
Гудерз му рече: „Шта користи сада
Да у пепео цели свет претвориш?
Да самом себи сто зададеш рана,
Хоће ли сину ишта лакше бити?
Ал' ако њему буде још живота,
Остаће овде па остани и ти;
А ако млађан морадне умрети,
Погледај ко је вечан на том свету?!
Ми нисмо ништа друго но плен смрти:
И главе с круном и с кацигом главе.
Кад њено време дође, изнесу нас,
А шта ће после бити, то не знамо.
Војводо, ко је сигуран од смрти?
Свако би себе требао да жали!
Била јој стаза дуља или краћа,
Пропаст нам носи чим нас успут сретне!“

ДВАДЕСЕТ ПРВО ПЕВАЊЕ.

Рустем тражи мелем од Кауса.

Пехлеван рече Гудерзу овако:
„Јуначе славни, да си светле душе!

Однеси моју поруку Каусу,
Реци му шта ме несретна сад снађе.
Кажи му да сам груди распорио
Срчаном сину (за кратко ми било!).
Реци му: ‚Ако памтиш моја дела,
Смилуј се једном моме јадном срцу!
Пошљи ми мелем из ризнице твоје,
Што рањенима болне ране вида;
Пошаљи ми га с једном чашом вина,
Пошаљи ми га сада бржебоље!
Неће ли у твом здрављу оздравити
И кô ја слуга твог престола бити!“
Војвода оде попут ветра брзо,
Каусу одмах поруку изручи.
Каус му рече: „Од Слонова Тела
Ко има више угледа код мене?!
Ја нећу да му зло на главу дође,
Јер много части он има код мене,
Ал' ако дадем онај мелем њему,
Жив оста јунак слоновита тела:
Изнемогла ће Рустема издићи,
Пропаст ће мени сигурно донети!
Ако ме једном зло од њега снађе,
Ја нећу моћи вратити зло за зло.
А чу ли кад он рече: ‚Ко је Каус,
Ако је владар, а ко је и тај Тус?‘
На свету ко би онда одолео
Његовој власти, снази и јунаштву?
Зар би се моме престолу клањао,
Зар би за царском заставом ишао?
Он ме је често руглу извргао,
Пред војском ми је образ оцрнио.
Ако му Сухраб преживи, онда ми
Ван праха ништа не оста у руци.
А ти си мудар, видео си света,
Зар ниси чуо кад је Сухраб рекô:
‚Ирану ћу се љуто осветити,
А Кеј-Кауса жива обесити!‘
Ако се јунак жив од ране дигне,
Бојаће га се велико и мало.

А когод свога душмана поштеди,
По целом свету зло ће име стећи!“
Кад Гудерз то чу, одмах натраг крену
И попут дима стиже до Рустема,
Па њему рече: „Владар је зле ћуди
Кô колоквинта што је горка плода!
Тврда је срца, свакога одбија
И никад нема схватања за друге.
Већ теби треба отићи до њега,
Ти ћеш му тамну обасјати душу!“

ДВАДЕСЕТ ДРУГО ПЕВАЊЕ.

Рустем јадикује за Сухрабом.

Техемтен рече дворанину једном,
Да златан ћилим донесе младићу.
Кад положише на злаћани ћилим
Младића, одмах крену пут владара.
Тек што је јунак слоновити кренô,
Неко га стиже, па му брзо јави:
„Сухраб се раста с тим пространим светом,
Сандук ти тражи, а не сјајне дворе!“
Отац се тргну, леден уздах пусти,
Јаукну болно и заклопи очи.
Кô ветар брзо Рустем скочи с коња,
Наместо шлема прах метну на главу.
Сви великаши учинише исто,
Удрише у плач, вриску и кукање.
А Рустем јекну: „Јуначки младићу,
Поносни сине од лозе јуначке!
Ни сунце таквог не виде ни месец,
Ни оклоп, ни шлем, ни престо, ни круна!
Пре мене кога ово икад снађе,
Да седе главе убијем свог сина,
Унука Сама, славног светодршца,
И по матери од колена славна!
На светској кугли мени равна није,
Ал’ дете бејах пред његовом снагом.
Треба ми обе одрезати руке,

Ван црне земље не било ми места!
А шта ћу рећи кад глас мајци дође,
Како ћу до ње послати икога?
Зашто јој сина погубих невина,
Зашто му звезду за увек помрачих?
Зар икад отац учини зло ’вако?
Ја заслужујем и најгрубље речи!
Ко икад уби на свету свог сина,
Срчана, млада и мудра јунака?!
А отац њезин, преславни пехлеван,
Шта ли ће рећи чистој, младој кћери?
Сâмову лозу он ће проклињати,
Без срца ће ме и вере назвати!
А ко је знао да ће славно дете
Одрасти рано кô високи чемпрес,
Да ће му војска и рат на ум пасти,
Да ће ме жива завити у црно?!“
Па онда рече да краљевском дибом
Покрију лице млађанога сина,
Што жељан беше престола и владе,
А један тесни сандук му западе!
Са бојног поља сандук му понесу,
Па одмах с њиме пут шатора крену.
Рустемов шатор ватром попалише,
А цела војска прахом главу посу.
Шарену дибу и шаторе друге,
И скупи престо од злата и тигра,
Све ватром спале. Наста громка граја,
А светски јунак све јадиковаше:
„Свет неће више видети витеза
Смела и храбра кô ти на дан битке!
Куд оде твоја храброст и врлина,
Куд оде твоје лице и висина?
Ах, куку мени, срце ми се кида:
Мајка те чека, а отац те рани!“
Плакаше горко и земљу копаше,
Краљевско рухо са себе дераше.
Па рече: „Зâл-зер и часна Рудâба,
Обоје ће ме корити овако:
‚Рустем је дигô руку на њ из пизме,

Па му је ножем распорио груди!“
Како ћу своје недело опрати,
Чим ћу им тужна срца утишати?
А шта ће рећи јунаци и племство,
Кад такве гласе добију о мени,
Кад чују вести како сам из врта
Ишчупô онај кипарис усправни?“
Сви пехлевани краља Кеј-Кауса
Седоше у прах с њиме насред пута;
У свију језик пун утехе беше,
Ал' се јунаку не утеши срце.
Такав је начин судбине: у једној
Руци јој круна, а у другој замка;
Док се ти с круном на глави веселиш,
Она те замком с престола истргне!
Шта треба љубав за светом везати,
Кад се сви од њег морамо растати?!
Човек се дуго за животом брине,
А сутра ће се вратити у земљу!
Има ли небо о том каква знања
Или је празна мозга, све је једно;
Ми не можемо знати тајне неба,
Не можемо му рећи: како? зашто?
Не треба ради смрти јаукати,
Зар не видимо шта је конац свега?
Чим владар дозна да је Сухраб умро,
Изађе одмах с војском пред Рустема.
Овако Каус беседи јунаку:
„Од Елбурз-горе до трскина листа,
Нестална судба све ће да однесе!
Не треба љубав за светом сипати,
Јер неко брже, неко кашње оде,
Али на крају смрт свакога чека.
Утеши срце због умрлог сина,
Послушај савет разумна човека:
Све кад би небо на земљу свалио,
И кад би земљу огњем попалио,
Мртвога сина оживео не би,
У другом двору његов дух векује!
Ја назрех прса и његова леђа,

И силни узраст, руке и буздован.
Судба га амо доведе са војском,
Од твоје руке да пропадне овде.
Шта можеш, каква лека има тому?
Над мртвим сином докле ћеш плакати?“
Рустем му рече: „Сухраб би и прође,
Али је Хуман још на овом пољу
И турске вође и неки из Кине:
Немој се њима никако светити,
Зеваре ће им војску отпратити,
Милошћу божјом и краљевом речи!“
А краљ ће њему: „О јуначе славни,
Од ове битке тебе мука снађе.
Они су мени доста зла нанели,
Цели су Иран огњем попалили,
Ал' ми се срце напуни твог бола,
Па им се нећу светити никако!“

ДВАДЕСЕТ ТРЕЋЕ ПЕВАЊЕ.

Рустем се враћа у Забулистан.

Са бојног поља краљ поведе војску,
У Иран крену, а остаде Рустем
Док се Зеваре не поврати с пута,
Да јави шта је с турском војском било.
Зеваре дође кад зора забели,
А Рустем маче истог часа војску,
Па крену равно пут Забулистана.
Кад гласи о њем стигоше Дестану,
Цео му Систан у сусрет изађе,
Сав јадан, болан и клонула срца.
Сва војска испред сандука иђаше,
Властела прахом главу посипаше.
Свим коњима су репове одсекли,
Медене бубње разлупали редом.
Кад Самов Дестан онај сандук виде,
Одседе коња позлаћене узде.
Техемтен напред ступаше пешице,
Раздрта руха и препукла срца.

Јунаци листом појас отпасаше,
Пред мртвацем се до земље сагеше.
Скинуше његов ковчег с дромедара,
Јао и куку славноме јунаку!
Техемтен диже са сандука капак,
Окован златом, па пред оцем врисну:
„Гле! онај што је на дуги јахао,
У тесни сандук бедно је легао!“
А Дестан проли крв из оба ока
И пожали се Богу, правом вођи.
Техемтен рече: „О младићу славни,
Ти оде, а ја остах бедан, јадан!“
Зал проговори: „То је право чудо,
Како се Сухраб топуза латио!
Он поста узор свима велможама,
Не роди више мајка као њега!“
Рече и капке сузама напуни,
Сухраба ни час с језика не пусти.
Кад Рустем стиже јадећи у дворе,
Сухрабов ковчег преда се положи.
Рудаба виде Рустема над лешем
Где реку крви из очију лије,
Па рече тужно: „О јуначе славни,
Де дигни за час из сандука главу!“
Удари у плач и кукати поче
А са дна срца болно уздисаше:
„Јуначко чедо, од детета лаве,
Тако се снажан делија не роди!
Не можеш више казивати мајци
Радости своје ни тајне свог доба;
У младе дане ти у затвор оде,
У ону кућу невољних и јадних!
Не можеш рећи шта уради отац,
Зашто ти груди распори овако!“
Из двора стиже њен плач до Сатурна,
Когод га зачу, горке сузе пусти.
Јадећи оде у одаје своје,
Преболна срца и прашљива лица.
Кад Рустем виде, заплака од туге,
У њедра проли кишу крви с ока.

Рекô би да је Судњи Дан дошао,
Када је радост из срца побегла!
Техемтен дође са сандуком опет
Сухраба лава пред велможе храбре.
Одмакну даску и отвори капак,
Па диже покров с младића пред оцем.
Кад јунацима Сухраба показа,
Кô да се с неба мрак на земљу спусти!
Све што ту беше, и старо и младо,
Женско и мушко, све одједном клону:
Сва лица модра, сва раздрта руха,
Сва срца болна, а главе у праху.
Сва палата се претвори у одар,
Откада јунак у свој сандук леже!
Рекô би: то је силни Сам и снажни,
Заситио се боја па је заспô!
Рустем га опет покри жутом дибом
И спусти капак од сандука тесна.
„Ако му, рече, златан гроб уредим
И црни мошус око гроба проспем,
Остати неће кад не буде мене,
А како могу да га не сахраним?“
Гроб му ископа у копите виду,
А од кукања за њим свет ослепи.
Стеса му сандук од алоја стабла
И удари му обруч позлаћени.
По целом свету рашири се прича,
Како је јунак погубио сина.
До на крај света све се тугом ови,
Когод је чуо, у жалост се баци.
Тако јунаку прође више дана,
А весеље му ни близу не дође.
На концу Рустем прегоре младића,
Кад јадан виде да му друге није.
Колико јадâ почини судбина,
Колико мрљâ остави на души!
Ко има мудар и уман на свету
Да прими ове ударце судбине?! —
Кад Иранцима глас о тому стиже,
Одмах их туга кô ватра опече.

А када Хуман приспије у Туран,
Афрасијабу исприча што виде.
Турански краљ се од тог пренерази,
Па све мишљаше шта ће даље бити.

ДВАДЕСЕТ ЧЕТВРТО ПЕВАЊЕ.

Мати дознаје да је Сухраб убијен.

Гласина пуче из туранске земље,
Како је Сухраб на бојишту пао.
Чим за то дозна краљ од Семенгана,
Све рухо одмах подера на себи.
Кад мати зачу да је јунак Сухраб
Очевим мачем рањен и убијен,
Поломи длане, хаљине поцепа,
Па засја рубин: лепо тело њено.
Подиже крику и вику и буку,
Свакога часа падаше у несвест.
Золуфе сплете кô сплетену замку:
На прсте ови, па ишчупа силом.
Бујица крви потече јој с лица,
Свакога часа на земљу падаше.
Све црну земљу на главу бацаше,
Зубима месо с руке откидаше.
На главу баци ватру и придржа,
Сву мошус-косу зажди и попали.
Па рече: „Где си, материна душо?
Сада се ваљаш у праху и крви!
Кад гледах путем мишљах: од Сухраба
Ево ми вести или од Рустема!
Тому се надах и говорих себи:
Сада је широм света обишао,
Оца је свуда тражио и нашô,
Па сада хита да се брзо врати!
Зар знадох, сине, какав ће глас доћи,
Да ће ти Рустем прса распорити?
Не би му жао твога младог лица,
Ни твога струка, мишице и стаса;
Не би му жао ни твога појаса,

Кад га је оштрим разрезао мачем.
Ја сам му нежно отхранила тело,
У светле дане и у дуге ноћи,
А сад је цео утонуо у крв,
Мртвачки покров чисто тело крије!
Кога ћу сада узети на крило,
Ко ће ми бити утеха у бризи?
Кога ћу сада звати место тебе,
Кому ћу рећи бол и жалост своју?
Куд оде тело, душа, луч и око?
Одоше у прах из дворâ и башта!
Ти оца тражи, борче, штиту војске,
А место оца нађе гроб на путу!
У нади си се преварио јадно,
У прах си легô жалосно и бедно!
Пре него Рустем пограби за ханџар,
Да ти сребрне с њим распори груди,
Зашто му ниси дао оног знака,
Који ти мати даде да га сетиш?
Ја сам ти рекла цели опис оца,
Због чега ниси у њег вере имô?!
Сад мајка твоја остаде без тебе,
Кô јадан сужањ, пун бола и туге.
Ах, зашто нисам с тобом на пут пошла,
Када је судба тако ствар заплела?
Мене би Рустем познао с далека,
Обоје би нас једва дочекао!
Поносни јунак мач би одбацио,
Не би ти, сине, прса распорио!“
Чупајућ' косу тако је зборила,
По лепом лицу све се дланом била.
Од њена јада и кукања силног
Свачије око напуни се росом.
У несвест паде тако понижена,
Свачије срце својим болом гану
На земљу паде као да је мртва,
Без даха као да јој крв се следи.
Кад себи дође, изнова зарида,
Мртви јој синак опет на ум паде.
С препукла срца проли рубин-сузе,

Па Сухрабову круну себи узе.
Плакаше горко над престолом и њом,
Све говораше: „О краљевска лозо!“
Затражи оног ветроногог коња,
Кому се некад радовао Сухраб,
Па коњску главу притиска на груди,
Васцели свет се ради тог зачуди!
Час му је главу љубила, час лице,
А реку крви низ копиту проли.
Од њених суза земља рубин поста,
Све лицем траше копиту и плочу.
Затражи оно краљевско одело,
Узе га као у наручје сина.
Затражи његов прслук, лук и панцир,
Његово копље, мач и тешки топуз.
А онда узе седло, штит и узду,
Па себе њима удари у главу.
Донесе замку с осамдесет хвати,
И од себе је на далеко хити.
Донесе његов оклоп и кацигу,
Све говораше: „О убојни лаве!“
Онда се лати Сухрабова мача,
Одсече њиме гриву и реп коњу.
А сиротињи раздели све благо:
Злато и сребро и гиздаве коње.
Затвори дворе а престоље сруши:
Горе га диже па га доле баци.
У црно зави врата белих двора,
Са земљом сравни дворе и дворане;
Поруши диван где је гозба била,
Када је Сухраб полазио у бој.
Иза тог плаву хаљину обуче,
Ал' плава боја потону у крви.
Дан и ноћ кука и плака за сином
И тако једва годину преживе.
На концу умре од жалости за њим,
Душа јој оде Сухрабу јунаку. —
Овако рече Бехрâм лепореки:
„Немој се много дружити с мртвима!
Овде ти нема дугога останка,

Нека си спреман за доба растанка.
До једног дана Отац ти рок даде,
А кад рок прође одлазити треба.
Ово је божја тајна и остаје,
Не тражи кључа, нећеш јој га наћи!
Та врата неће нико отворити,
У лудо немој живота тратити!
А оно што нам судбина донесе,
Оно је воља Господа с небеса.
Не вежи срце за пролазне дворе,
Пролазно никад не користи много!“ —
Од ове приче прелазим на другу,
О Сијавушу беседићу даље.
Ово је конац приче пуне суза,
Нежно се срце на Рустема згрози!

— КРАЈ —

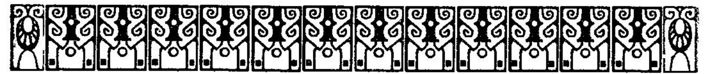

САТИРА

на шаха Махмуда.

О шах-Махмуде, освајачу света,
Кад се не бојиш мене, бој се Бога!
Ти који сада краљујеш над светом
Рећићеш: откуд ове дрске речи?!
Зар ти не познаш моје смело срце,
Зар се не сећаш мога жедног мача?
Ти мене назва без Бога, без вере;
Ја сам лав силни, ти ми кажеш јагње!
Обедише ме да зле речи зборим,
Да Пророка и Алију не волим.
Ја сам обома роб до Судњег Дана,
Макар ме владар одмах растргао;
Ја увек волим оба ова шаха,
Макар ми владар главу одсекао!
Ја служим целу кућу Пророкову,
Славим прах испод ноге Заменика!
А ко Алију у свом срцу мрзи,
Од њег на свету нема горег створа!
Ти ми запрети да ће ми слонови
Газити тело као сиње вале:
Ја се не бојим, него из дна душе
Волим Пророка и Алију светог!
Шта рече онај апостол Објаве
Што заповести јави и забране:
„Ја сам град знања, Али̂ ми је врата!“
То су баш речи божјег Посланика,
Ја тврдим да је баш то и мислио,
Тај глас ми и сад у ушима звони!
Ако паметно и разумно мислиш,
Уз Пророка се држи и Алију,

А мене криви, ако те зло снађе!
Тако је, то је мој закон и стаза,
С тиме сам рођен, с тим ћу и умрети!
Ја сам прах испод ногу Хајдарових,
Ја немам ништа посла са другима,
Нити икада говорим другаче!
Ако шах-Махмуд те стазе не следи,
Ни зрно јечма разум му не вреди.
Кад Бог Пророка метне и Алију
У другом двору на краљевски престо,
Ако испричам колико их волех,
Сто ћу краљева као Махмуд спасти!
Док буде света, биће и владара,
Ја свима велим који круну носе:
Фирдуси Туски, другар чистих људи
Не спева ове књиге за Махмуда!
Због Пророка је спевах и Алије,
Због њих нанизах многи бисер мисли!
А Фирдусија не беше на свету,
Јер свет досада немаде те среће!
Ти не погледа ову моју књигу,
Глас клеветника одврати те с пута;
А когод моју песму ниско држи,
Тому не може ни небо помоћи!
Сву ову књигу о краљима старим,
Ја сам спевао у речима лепим.
Кад ми би близу осамдесет лета,
Моја се нада одједном расплину.
Много година од пролазног света
У том изгубих, надајућ' се благу.
Сјајних дистиха шездесет хиљада
Испевах, а све о биткама разним;
Опевах сабљу, стрелу, лук и замку,
Тешки буздован и мачеве дуге,
Опевах оклоп, панцир и кацигу,
Поље и море, па копно и реке,
Вука и лава, слона и пантера,
Страшне демоне, аждаје и змаје,
Мађије гулâ и чини дивова,
Чија се вика све до неба диже;

Опевах славне јунаке у боју
И храбре борце од светла мејдана
И силне краље у слави и сјају:
Тӯра и Селма и Афрасијаба,
Краљ-Феридуна и краља Кубада
И злог Дахака без вере и правде;
Опевах храброг Сама и Гершаспа,
Победоносне војеводе света,
Хушенга, Тахмураса дивокроту,
Шах-Минучихра и силног Џемшида
И Кеј-Кауса и Хусрева с круном,
Славног Рустема и Исфендијара,
И још Гудерза с осамдесет сина,
Витезе храбре и лавове бојне.
Ја сам опевô и краља Лухраспа,
Вођу Зерира и шаха Гуштаспа,
Па и Џамаспа што међу звездама
Сјајнији беше од жаркога сунца,
И Дарабова Дара и Бехмена,
И Александра, над краљима краља,
И Ардешира шаха и Шапура,
И Нуширвана доброг и Бехрама.
То су поносни и славни јунаци,
Све их опевах једног по једнога.
Сви су већ давно и давно помрли,
А моја песма опет их оживи! —
Краљу, ево ти једно подворење,
Што ће ти спомен чувати у свету!
Поносне зграде буду рушевине
Од многе кише и сунчеве жеге,
А ја подигох песмом веље дворе,
Којима ветар ни киша не шкоди!
Моја ће књига кроз векове проћи,
А читаће је ко разума има!
Тридесет и пет лета с њом ми прође
У сиромаштву, невољи и муци.
Ти си ми *другу* награду обећô,
Од краља света *другом* сам се надô,
Ал' један злобник (не видео добра!)
Зло протумачи моје добре речи;

Падишаху ме оклевета гадно,
Од жеравице црн направи угаљ!
А да си право по души судио,
Добро би о тој ствари промислио;
Јер ја сам свету, у облику речи,
Дао што геније може речју дати;
Ја сам свет речју у рај претворио,
Још нико такве не посеја речи!
Стихотвораца било је без краја
Који стихове коваше без броја,
Али мада их врло много беше,
О њима нико не говори више!
Доста се мучих тих тридесет лета,
Персиском песмом Иран препородих!
Да владар није тврде руке био,
На врх престола би ме посадио!
Како му преци не носише круне,
И не наследи ништа краљевскога,
Јер да је краљу и отац краљ био,
Круном од злата би ме окрунио;
Да му је мати од племена била,
До колена бих сребра, злата имô!
Ал' му у соју великих не беше,
Па не сме чути име великана!
Длан шах-Махмуда од „високог" соја
Не пружа ништа или готов ништа!
Тридесет лета мучих се Шахнамом,
Да ме шах благом достојно награди,
Да ме сачува од животне беде,
Да ме издигне међу великаше, —
А кад отвори хазну да ми плати,
Даде ми кол'ко чаша пива вреди!
Толико вредим за краљеву хазну,
Ја *тиме* платих успут чашу пива!
Чаша је пива боља од тог краља,
Који не позна закона ни вере!

Син роба није престола достојан,
Макар му отац и постао краљем.
Славити оног ко не заслужује,
И од њега се још надати добру,

То значи крај од конца изгубити,
То значи змију у џепу хранити!
Дрво које је од природе горко,
Да насред рајског перивоја гајиш,
Да му из рајске реке, место воде,
Залеваш корен чистом медном сати,
Опет ће своју нарав показати,
Опет ће најзад горак плод донети!
Кад прођеш покрај продавача амбре,
Сво ће ти рухо амбром мирисати,
Ал' ако приђеш близу угљенара,
Ван гари нећеш ништа друго наћи!
Од злобних ћуди злоба није чудо,
Од ноћи тмину делити не треба.
У људе ниска рода немај наде,
Јер Црнац неће прањем побелити.
Од зла извора добру се надати,
Значи прашину у око сипати!

О краљу! Да си чиста рода био,
Другачије би и знање ценио;
Да си толике моје речи слушô
О закону и реду старих краља,
Друкчије би на моје жеље гледô,
Не би ми тако живот омразио! —
Ја пишем ове стихове поносне,
Да се краљ овим једном опамети,
Да после овог знаде вредност песме,
Да памти шта му седи старац рече,
Да више друге песнике не вређа
И да о својој части бригу води,
Јер срдит песник сатиру испева,
Која остаје до Судњега Дана!
Ја ћу тад доћи до престола божјег,
С прахом на глави жалићу се Богу:
Господе, њему огњем душу спали,
А верног роба милошћу озари!

НАПОМЕНЕ.

(Римски бројеви означују стране предговора.)

VI. *Арамејски* спада у семитску групу језика, а има више дијалеката, од којих су најважнији: а) *сирски* (на њему је *сирска* литература); б) *библиско-арамејски* (пре погрешно зван *халдејским)*.

XI. Персијанци су се истакли својом оригиналношћу још у старом веку, и то у више махова. Од асирскога *силабарнога* писма са безбројем идеограма и логограма, које је кроз две хиљаде година остало исто тако компликовано као у почетку, они су направили, може се рећи, *алфабетско* које има свега 41 знак. Саргониди су радили на организацији покорених земаља без успеха, а Персијанци су овај задатак решили. успостављањем *сатрапија* на ванредно згодан начин. Исто тако су они и употребу *кованог новца*, коју су видели у Малој Азији, даље развили и раширили. Упореди *Histoire générale des peuples*, I, 43.

XIII. Browne (I, 37) разликује ове периоде у персиској историји: 1) Индо-ариска, 2) Старо-иранска, 3) Асирски утицај (око 1000. године пре Христа и раније), 4) Медиска периода (700 год. пре Христа), 5) Староперсиска или ахеменидска (550 пре Хр.), 6) Међувлада од инвазије Александра Великог до Сасанидске Обнове (330. пре Хр. до 226. после Хр.), 7) Сасанидска периода (226—652.), 8) Муслиманска периода (од пада сасанидске династије па до данас).

Персијанци су претрпели две велике туђинске инвазије: грчку и арапску. Прва је почела под Александром Великим, а завршена је збацивањем Парта и доласком Сасанида, дакле трајала је преко пет и по векова. Друга (арапска) инвазија је уништила сасанидско царство и избацила Зороастрову веру; она је уопште од много јачег утицаја на Персијанце него хеленизам.

XXV. И Вергилије је преводио *Енеиду* из прозне скице у стихове „не редом, него кад му се који одељак свидео". Види *Преглед римске књижевности* од В. Чајкановића, стр. 261—262.

XXXVIII. Оба латинска цитата су из Хорацијевих ода; први значи: „Ја сам (својим делом) подигао (себи) споменик трајнији од меди", а други: „Ја нећу умрети посве", т. ј. моје дело ће живети и кад ја (физички) умрем.

XLII, при крају. И у хришћана је ова љубав приказана мистички; упореди у нас Camilla Lucerna, *Aseneta*, Zagreb 1922.

XLVI, у средини. Местимице има и финога хумора у *Јусуфу и Зулејхи*, на пр. када Јаков вели синовима: „Боље би било да је вук поштедио тело Јусуфово него његову кошуљу!" Још је лепше ово место. Кад су египатске даме, Зулејхине пријатељице, по њеној жељи кушале да придобију Јусуфа за њену љубав, а овај то непрестано одбијо, онда су оне — свака за се и потајно хтеле да се лепи младић у њих заљуби, али је он и њих све редом одбио, додавши с благим осмехом: „У осталом, Зулејха би била много опаснија за ме него ви!"

XLVII, при врху. Приповетка о библиском Јосифу обрађена је код нас још у Мразовићеву *Магазину* (1794.) и у спевовима В. Ракића (1804.) и Милована Видаковића (1805.). Упореди студију П. Поповића у Чупићевој *Годишњици*, књ. XXXVII, нарочито стране 352—356. Осим тога, ова прича је илустрована читавим циклусом слика у цркви манастира Сопоћана; види чланак Вл. Р. Петковића у *Гласнику Скопског Научног Друштва*, књ. I, стр. 35—43.

XLIX, ред 12. У вези с овим веровањем стоје народни називи као „Џемшидов престо" (= Персеполис) и „Џамија Сулејманове (т. ј Соломунове) матере" (= Киров гроб), јер је народ сматрао огромне ахеменидске споменике око Персеполиса и т.д. као надљудска дела, односно као таква која су људи могли направити једино помоћу дивова, а Џемшид и Соломун су од оних краљева који су владали и над дивовима.

L. У нас је још Руварац, *Две студентске расправе*, стр. 33—34, изнео садржај скаске о Феридуну (према Роту).

LIII. М. Арнолд је испевао свога *Сохраба и Рустема* према садржају Фирдусијеве епизоде како га је читао у Малкомовој *Историји Персије* и у Сент Бевовим *Понедеоничким разговорима*. За ову Арнолдову обраду вели један од његових издавача (Scott-James, у *Everyman's library*, стр. XI) да „тешко има иједна песничка приповетка у енглеском језику која је савршеније састављена."

LVII, 11. ред одозго. По Дубровчанину Цријевићу (Cerva) и кнез Лазар је, слично као Рустем, пао *„заједно с коњем у прућем покривену јаму* која је била ископана за хватање зверова, где га гониоци полумртва склептају". Сравни Ср. Ј. Стојковић, *Косовска Епопеја*, стр. 39.

LVII, 9. ред одоздо. Упада у очи да се Бехмен (XVI. владар) оженио својом *сестром* Хумајом, како је то био обичај у мага. Кад је она, иза смрти свога мужа, засела на престо, њен брат Сасан, који се такође надао престолу, толико се разочара да се повукао у планину, где је као пастир живео међу Курдима. По народној традицији, Ардешир (оснивач сасанидске династије) је далеки потомак овога Сасана, па се и династија по њему прозвала.

LVIII, 8. ред оздо. У муслиманској традицији Хусрев Нуширван (531 — 578.) игра важну улогу, јер је за његове владе рођен и пророк Мухамед (у Меки). Али одмах иза Нуширванове смрти почело је сасанидско царство брзо пропадати.

LVIII, при крају, Хусрев Первиз (590—627.) је задњи сасанидски краљ који је владао дужи низ година, али и његова је влада била пуна сплетки и убистава. Непрестана крвопролића и дворске интриге биле су узрок да је осталих *једанаест владара* од Хусрева Первиза до Јездегирда III, последњег Сасановића, владало у свему само *пет година!*

LX, у средини. Слична је наивност да се тако велика војска може јасно видети с једног те истог брежуљка и да се могу препознати поједини ликови на барјацима и поједини јунаци у шаторима (види почетак XV певања у нашој епизоди). Ни у нашим народним песмама нам обично не пада на ум, да питамо, како се наши јунаци, без икаква тумача, разумевају с Турцима или с „црним" Арапима Ни у Фирдусија нема никакве тешкоће разумевању Иранаца и Туранаца, иако су им језици посве различни.

LX, испод средине. *Митска географија:* високо горје Елбурз које се стварно налази у северној Персији, Фирдуси пренесе у *Индију*, и т. д. Али сетимо се да и Шекспир у својој *Зимској бајци* црта Чешку као земљу на мору.

Најпознатији *анахронизми* у *Шахнами* су ови:

а) Багдад се помиње још у доба *митскога* краља Феридуна, мада је основан тек 763. за халифа ал-Мансура и мада је процвао тек за Харуна ал-Рашида;

б) Александар Велики па и сви „Римљани" још пре краља Гуштаспа су *хришћани;*

в) Заратустра се замењује с *Аврамом*, и т. д.

Али треба приметити да су овакве омашке врло ретке и да се просто губе у мору стихова и речи. У нашој народној епици познат је, међу осталим, овај анахронизам: Вукашин и Угљеша и Херцег Степан учествују у косовској бици, иако су погинули још на Марици 1371. године или умрли много доцније, као Херцег Степан (1466.).

LX. *Vaticinium ex eventu:* тумачи снова знају унапред име Феридуново и све што ће он учинити, а Феридунова мати зна опет да ће њен син убити Дахака, и т. д.

LX, при крају. Кад је реч о *дублетима*, треба споменути да бојеви с дивовима долазе неколико пута и да се на крају могу свести на исто: то је остатак некадашњег природног мита који је пренесен на неколико митских или историских јунака, а то су Сам, Рустем, Гуштасп, Исфендијар, Ардешир и Бехрам-Гур.

LXV, 12. ред одозго. На пр. место Феридун (⏑ — —) Фирдуси често има Афридун или Ифридун (дакле — — —); место Кеј-Каус он пише каткад Кауси-Кеј, и т. д.

LXVI, у средини. Слично је Рикерт рекао и за индиски еп *Рамајану:* њене фантастичне крпе и реторику треба презирати,

али њена високог осећања и тако дубоке душевности нема ни у *Илијади*. (Винтерниц, I, 427.)

LXXII, при крају. Изгледа да је г. Башагић преводио из Девлетшаха, персиског биографа XV века, који је познат ради своје непоузданости и фантастичних измишљотина. Сем тога, треба узети у обзир да је ово младеначки рад нашега заслужнога књижевника, до којега сигурно ни он сам сада много не држи.

LXXIV. О цару Шакишу упореди П. Поповић, *Преглед срп. књижевности*, 3. изд., стр. 16 и 282.

LXXV, 4 ред. Шта више, неки су налазили утицај Фирдусија и у *Еротокриту*, романтичном епу Винченца Корнара, грчкога песника из XVI века, пореклом Венецијанца. Види K. Dieterich, *Geschichte der byz. und neugr. Litte atur*, стр. 86.

LXXV, 8. ред оздо. Упореди Ethé, *Essays und Studien*, стр. 258 и даље.

LXXVI, 2. ред оздо. Волнеров чланак је изишао у *Jndogermanische Forschungen*, књ. IV; за овај случај погледај нарочито стр 452, оп. 4. Сравни и Марегића, *Naša narodna epika*, стр. 178—179.

LXXIX, горе. Фирдусијев талијански преводилац, Итало Пици, у посебној студији о њему, штампаној у колекцији *Profili* (Modena 1911.), стр. 56—57, налази с правом много сличности у животу и делу Дантеа и персискога песника.

LXXIX, у средини. Jean Campistron (1656—1723.), врло неспретан имитатор француског драматичара Расина.

НАПОМЕНЕ

уз Рустема и Сухраба.

(Бројевн означују стихове.)

1. Како је ово епизода која се надовезује на друге историје из *Шахнаме*, разумљиво је да песник овако почиње прва два стиха.

13 Мисли се на врата *смрти*. Ова је слика доста честа код Фирдусија.

16. „У новом двору“ = на оном свету.

38. У оригиналу стоји: Ако ти душа није с *дивом* друга, али пошто реч *див* у нас у првом реду означује митско биће са силном снагом, а у персиском *демона*, ја сам у преводу узео реч *враг* (место *див*). Интересантно је да ова иста реч, у облику dêva, значи *Бог* у санскрту.

43. О *дихкâну* упореди предговор, стр. XX.

45. *Môбед* је виши свештеник у Заратустриној вери, а уједно се сматра као мудар и учен човек и као зналац народне тра иције. Старији облик ове речи је *môgbed*, а још старији *magupat*, одакле је постала грчка реч *мáгос* и латинска *magus*. У вези с овим је и реч *маћија*.

49. *Рахш* је име Рустемова коња.

51. *Туран* означује земљу персиских непријатеља, т. ј. Туранаца. Краљ Феридун је поделио цели свет међу своја три сина; онај део над којим је владао његов сии Тур прозвао се Туран.

55. Фирдуси назива Рустема *крунодавцем*, јер је неке персиске краљеве поставио на престо, дакле: дао им круну.

61. Место „слоновити Рустем“ стоји овде у оригиналу само „Слоново Тело“, а то је придевак који Фирдуси даје често Рустему ради његове силне снаге и огромнога тела. По јерменском историчару Мојсију Хоренском, Рустем је имао снагу од сто и двадесет слонова!

86. „Ја сам га спутао!“, јер је сваки од њих хтео да њему награда западне што је Рахша ухватио.

92. *Семенган* име мале кнежевине, чији је владар био вазал туранског краља.

157-158. *Тираски*, т. ј. из вароши Тираза. Под идолима мисле се овде, по свој прилици, лепе девојке или дечаци, паживи на двору.

167. *Амбер* (или *амбра*) је врло познат мирис, а мирише слично као *мошус*. Амберна свећа = амбром *намирисана* свећа.

169. Лепа девојка се обично пореди с месецом, отуд „дева месечева лица“, или само „месец“ (као у стиху 217).

172. Што год је усправно или витко пореди се с кипарисом.

173. Јемен је југозападни предео Арабије који се налази на Црвеном Мору, а познат је, поред осталог, и ради својих мерџана или корала.

187-188. Разуме се: нико *од мушка* и нико *страни* није јој видео лице ни чуо глас.

192. За оно што ја преводим са „змај“ стоји у оригиналу *neheng* што означује крокодила и уопште све морске немани.

214. Сатурн је био најудаљенија планета у *оно* доба.

217. Под *месецом* разумева се лепа Техмина. Упореди шта је о овом речено код стиха 169.

218. Као што песник често назива Рустема слоновитим или Слоновим Телом (упор. стих 61), тако га овде и на другим местима зове Техемтен, што буквално значи „Неупоредиво Тело“, дакле смисао је: кому нема равна у телу и снази.

223. У неким рецензијама стоји да је свештеник (môбед) у ту сврху стојао пред вратима.

226. Упореди напомену уз стих 172. Осим тога, кипарис има у персиских песника често придевак *слободни*, као и у овом нашем стиху. Овај назив је у вези с овом причом. Гласовити љубавник Меџиун је ослободио кипарис од баштовановe секире (кад је овај хтео да га посече), јер га је кипарисов стас подсећао на његову драгу Лејлу

234. Пехлеван је овде Рустем. Иначе је ова реч најпре означавала пограничног заповедника (упореди Markgraf), а после уопште сваког *војног заповедника*, док није у поезији добила значење: *јунак, витез*. У новије доба значи једноставно *атлет*. У овом смо значењу и ми примили реч од Турака у облику *пеливан*.

235. „Тај млади месец“ односи се на Техмину.

240. „Замке мошус-боје“, то су овде зраци сунца које песник упоређује са замкама или омчама код јунака. Уопште је обичај код персиских песника да пореде све што је црно (или бар што је по њиховом схватању црно, мрко или тамно) са мошусом, а све бело или светло са камфором. Као што стари Грци и Римљани нису увек видели боје као ми (да се овако изразим), тако је море и небо код Персијанаца *зелено*, а биљке се, напротив, пореде каткада са *плавим* предметима.

241. Оникс је нижа врста драгог камења, који се лепо прелева, а по боји личи нокту, одакле му и потиче грчко име.

249. Место Нерим нови читај: Нериманов. Рустемов деда се звао Сам, прадед Нериман, а сви су били велики јунаци.

250. И Кериман је славан јунак, један од предака Рустемових.

267. Систан (Сиџистан или Сакастан), т. ј. „земља Сака“ на истоку од Персије, стара Дрангиана. Одатле је Рустем и његова јуначка породица. Упореди предговор, стр. XXI

269. Забул или Забулистан = Арахосија старих писаца; поближе у предговору, стр XVI. То је, отприлике, данашња област Кандахар. У нашој епизоди Забул је стално боравиште Рустема.

300. Да прикаже несталност среће, Фирдуси обично узима ову слику: небески свод се непрестано врти и при тој вртњи скине капу с главе сад овом, сад оном, т. ј. скрши му главу, упропасти га (упореди и стихове 684 и 2250). Овакве се слике још боље разумеју кад се држи на уму староперсиско схватање, да Бог који равна судбином све добро одреди, али небеске сфере које непрестано круже преокрену на зло.

309. Афрасијаб је име тадањега туранскога краља.

327. Каус (или Кеј-Каус) се зове персиски краљ за чије се владавине догађа епизода о *Рустему и Сухрабу*.

328 Тус је врховни заповедник иранске војске у то доба, одмах иза краља Кауса, и један од највећих јунака.

372. „Слоновита тела“: досад смо имали овај надимак за Рустема, а сад ево и за његова сина, јер је Сухраб у свему слика и прилика свога оца.

374. „У ходу кô ветар“, т. ј. брз у ходу као ветар.

379. „Во-риба“ је једна једина животиња, полу во, полу риба, која држи земљу. Сличних схватања има и у нашем народу, нарочито при тумачењу узрока земљотресима.

382. Моровран се у нас зове још и корморан, морски гавран, велики враиац, вран и т. д.

391. Песник зове овде Сухраба „потомак Нива“ као што Хомер и други често истичу славно порекло својих хероја (Ахил се зове Пелид по оцу Пелеју и т. д.).

409. Тијара, т. ј. посебна врста капе коју су одлични Персијанци носили.

411. Ја сам превео „оклопом римским“, јер тако и у оригиналу стоји, али се мора истаћи да на Истоку обично не разликују источно римско царство од западнога; код њих је, према томе, нарочито у старије доба, „римско“ и оно што бисмо ми назвали грчко односно византиско.

416. Ово је, разуме се, речено у пренесеном значењу, јер овде нема говора о мору.

426. Песник хоће да каже: Сухраб је од *високог* и јуначког рода, али је његова храброст још виша него у његових предака.

433. У Фирдусија је *дванаест хиљада* обичан број за мању војску.

451. Код Персијанаца се шаљу дарови готово сваком приликом: виши праве поклоне нижима и обратно. Шта више, персиски језик има посебне речи за поклон нижега вишему: таква је на пр. и у нас позната реч *пешкеш*.

453-454. Филдиш је слонова кост (од арапско-персиске речи *фил* = слон и турске *диш* = зуб, дакле заправо „слонов зуб“).

547. Гурдаферида (или без *е*: Гурдафрида) значи доиста „као јунак створена.“

550. У оригиналу стоји од речи до речи:

„Да јој лист лале поста као смола„.

Пошто се под лалом разумева образ, *црвен* као лала, и пошто се, даље, подразумева „поста *црн* као смола“, ја сам овај стих превео:

„Да лала-*лице поцрне* кô смола“.

Фирдуси и други источни песници обично не изведу до краја своја поређења, него их само наговесте.

572. „Бацизамка девојка“, т. ј. која је вешта у бацању замке (омче).

590. Азергушесп, једно од имена за свету ватру или за анђела који управља њоме, а често означује и муњу. У Фирдусијевим поређењима значи највише *брзину* или уопште нешто *необично и грандиозно*.

595-596. Ови су изрази узети из *поло*-игре која је врло омиљена у Персији. Поло се игра слично као футбал или још тачније као *hockey*, али су играчи на коњу; лопта се удара штапом који има једну куку на дну. Ова пала (палица) зове се пер-

ски *чоуган*, одакле је у Европи настала реч *шикана* (упореди наше *шиканирати*).

603. „Узде попусти аждаји", т. ј. своме силовитом коњу.

607. Читалац је приметио да се много којешта пореди са оружјем. Тако се овде Гурдаферидина коса ослободи од окова панцира као да је у њима сужањ била.

642. Овај стих, буквално преведен, гласи:

„Због бисера отвори чичимак".

Под бисером се разумевају, наравно, бисер-зуби (као и у нашој песми: „Зуби су јој два низа бисера"), а чичимак је биљка која се у ботаници зове Zizyphus vulgaris То је омање стабло чији је плод црвен, по облику и величини врло сличан дрењини (роду од дрена). Ја сам зато и узео у преводу ову задњу биљку, која је осим тога свакоме добро позната. Иначе, у персиској поезији чичимак стоји увек место „црвене усне".

660. У предговору (стр. LXIV на крају) је нарочито истакнуто како персиски песници претерују у својим изразима. Али не заборавимо да наша народна песма слично чини:

Па погледа цара попријеко,
Крваве му *сузе* из очију и т. д.

Само што персиски песници каткад терају у неизмерност:

Од те жарке жеравице,
Што ме мори немилице,
Сунце тек је искра мала,
Што се у зрак узвитлала!

(Песник Хафиз у Змајеву *Источном бисеру*, XIV.)

704. Т. ј. погинућеш лудо и лежаћеш у трави коју ће во пасти.

720. Писар (у персиском: *дебир*) је имао врло висок положај код персиских краљева, то је отприлике државни секретар. Како се много пазило на формалну страну код свих државних докумената, које је састављао овај писар, то је он морао бити врло образован и спретан у писању, а осим тога пазило се и на његово порекло.

728. И у Фирдусија стоји „двапут седам", као што он и иначе често бројеве изражава на сличан начин У много случајева, он је био на ово присиљен ради метра, јер директно изражени број (без множења) не би ишао у стих.

768. „И доста!" Ове речи обично налазимо у говорима и писмима персиских краљева и јунака, као да тобоже иза тога више ништа не следује.

826. Рустем је становао у Забулистану.

849. Мазендеран, персиска покрајина на Касписком Мору, стара Хирканија. То је земља чуда, дивова и разних опасности, уз то неприступачна и горовита. Каус је на свом походу у њу толико настрадао да је пао дивовима у руке, али га је Рустем избавио, убивши Белога Дива. О овоме се говори, поред народ-

чите партије у *Шахнами*, и у стиховима 1107—1112 наше епизоде.

850. Хамаверан се, у *Шахнами*, готово увек спомиње уз Мазендеран. То је земља *Химјарита* који су семитски народ у Јемену, дакле Хамаверан је у Фирдусија исто што и Јемен. Краљ Каус би и овде слабо прошао да није било Рустема. Све је ово опширно опевано у *Шахнами*, у посебном одељку. Упореди стихове 1113—1118.

852. Марс, као и друге тада познате планете, представљају у иранској вери зле моћи које људима доносе несрећу. Ово је зато што је њих створио Ахриман, бог тмине, и у његовој борби против Ормузда, бога светла, оне стоје на страни свога творца. Кад се ово зна, онда хипербола у овом стиху изгледа још много јача.

853. „Нил" у персиском не мора увек да значи познату реку у Африци, него је ово више израз за сваку велику реку, а у Фирдусија нарочито за Индус у Предњој Индији. Осим тога, ова реч означује каткад и море, или само боју реке или мора, т. ј. плав као *индиго* (чивит), модар, сињ и т. д.

855. „Узица", т. ј. замка, омча.

873-874. Мисли се на оно што је Гуждехем рекао у својој књизи краљу Каусу, у деветом певању.

890. Дестан, друго име Зала, Рустемова оца; долази и у стиху 2068

921. „Млеком мирише", т. ј. тек што је одбијен од мајчине сисе.

957. Значи: Сухраба служи сада срећа, али ће га брзо издати.

1000. Зеваре је Рустемов полубрат.

1037. „Оног Турчина" = Сухраба.

1039. Сегсар = земља митских непријатеља Иранаца у херојско доба, а заправо значи „Пасја глава".

1043. „По мојој милости", јер је Кауса спасао од очите погибије у Мазендерану и Хамаверану, како је већ напоменуто.

1050. Још код 55. стиха смо видели да песник назива Рустема „крунодавцем", а што овде за њ вели да „престоле даје", то је исто.

1055. Рустем овде набраја знаке краљевскога достојанства, за које вели да их и сам све има, само на свој начин.

1068. Иако је Рустем изишао испред краља (стих 1048) и одмах затим почео о њему говорити у трећем лицу, овде на једанпут прелази у директни говор као да је краљ пред њим. Ово је разумљиво, јер га срџба све више обузима.

1071. Кеј-Кубад је владао пре Кеј-Кауса, зато Рустем каже: зар сам могао и слутити да ће се Кубадов наследник на ме тако срдити?!

1084. Т. ј.: ето вам земља, па радите шта знате; ја одлазим као да имам орлова крила и ништа ме се не тиче!

1115. Рустем је доиста тада убио *три* краља да ослободи Кауса из Хамаверана.

1230. Каус сам себе куне „не било ме више!“, а у оригиналу стоји заправо „земља ми у уста!“ Ово је и иначе у обичају код Персијанаца у сличним приликама.

1257. *Хазна* не значи само „ризница“, него и „житница, магацин“, као у овом стиху.

1265. Смисао: ваздух је помодрио као чивит, а земља поцрнела као абонос Чивит (индиго), је твар за бојење која се добија од биљке истога имена, а боји *плаво*. Абонос је врло тврдо, тешко и *црно* дрво.

1274. Реалгар, једна руда *црвене* боје.

1276. Плејаде, група од седам видљивих звезда које се налазе близу звежђа Бик.

1301. „На другој страни“, т. ј. код непријатеља; овим речима Фирдуси назначује да се сцена мења и да жели нешто друго да опева.

1341. „Сам је Сухраб на дивану“, т. ј. толико се истиче пред другима својом појавом, да други готово ишчезавају у дворани.

1347. У персиском језику нема граматичког рода (као ни у енглеском) па је у више случајева тешко одлучити да ли се говори о мушким или женским лицима. По оном додатку „с гривном на рукама“, човек би, на први поглед, помислио да су то робиње, али треба знати да су Персијанци још у сасанидско доба (226—652.) „носили златне гривне и ђердане, драго камење а нарочито бисерје“ уза све то што су увек били опасани мачем, чак и на гозбама и свечаностима. Према овом, у нашем би се стиху могло помишљати на пажеве из одличних породица.

1353. Женд или Женде стоји место Жендерезм. Скраћени облици потичу од самога Фирдусија, а не од преводиоца.

1382. „За копље држати“, т. ј. бити спреман на бој.

1425 и даље. У овом певању имамо нешто слично као у трећем певању *Илијаде*, када Пријам пита Јелену за имена ахејских јунака које гледају са куле, само што је ово место у Хомера много краће и не прелази границу могућности, али је оно у нашој епизоди мотивисано Сухрабовом неодољивом жељом и задњим покушајем да сазна које му је отац. Поред овога, у *Шахнами* има још једно слично, али знатно краће место. Сравни *Лазарицу*, VI, 407 и даље.

1431. Каш или ункаш (турска реч) је облучје на седлу; овај се израз налази и у нашим народним песмама.

1449. У сасанидско доба је био обичај да и принчеви носе круну и да их титулирају као краља. У предговору стр LXI) поменуто је да је *Шахнама*, у основи, огледало сасанидскога доба.

1463-1464. Господски шатори, а нарочито краљев, били су опкољени једним застором (или преградом) од платна или чега другог. По персиским писцима, један наследник Кира старијег (око 530. год. пре Хр.) увео је застор пред краљевским одајама, да се тако сакрије од очију својих поданика и да тиме повећа њихово поштовање и оданост према себи.

1469-1471. У историским делима налази се потврда да је краљевски шатор заиста био усред војске, нарочито у великим биткама којима је сам краљ заповедао.

1500. Звезда Кавеова, т. ј. Кавеов барјак о коме је било говора у предговору, стр. L. Ова државна застава је, током времена, добила силне димензије (22 стопе у дужину и 15 у ширину!) и била је украшена најлепшим драгим камењем У боју су је носили испред самога краља, који је није никад другом поверавао осим врховиом војсковођи. Кад би се рат свршио, онда би је оставили у ризницу на чување.

1553. Пешаци су били обично слаби војници, а само су неки од њих имали штитове.

1556. Теково стабло или индиски храст је врло чврсто дрво и нарочито се употребљавало за градњу бродова.

1559. „Роб“, т. ј сужањ Хеџир.

1560. „Краљевић“: Ферибурз је син краља Кауса.

1579. „За те трошне *дворе*“ = за тај пролазни свет. Овако Фирдуси често означава живот на земљи.

1652. Као што је иначе мач од ковине, тако је сунчев од врућине, од самог огња.

1681-1682. Како изгледа, овим поређењем хоће Хеџир да каже: као што се гњетео (фазан) не обазире на суху траву кад има чемпресових грančица, тако ни његов стари отац неће много жалити за њим, јер му преостаје још седамдесет и шест синова. Под сухом травом Хеџир мисли самога себе, а под чемпресом своју јуначку браћу.

1717. Наравно, мисле се дивљи магарци (у персиском „гур“) као и у почетку епизоде (стих 54 и 63). Треба имати на памети да помен ове снажне и брзе животиње не изазива код Персијанаца исте мисли као обично код нас. Шта више, један гласовити сасанидски краљ, Бехрам V, носи и придевак „Гур“. Овај је владар добио тај надимак ради своје снаге и брзине, али има и друго тумачење које каже: зато што је једном јединoм стрелом убио у лову и лава и дивљег магарца на кога је лав навалио.

1731. Има 4-5 старих персиских краљева пред чијим именима стоји реч „кеј“, т. ј. велики. То су Кеј-Кубад, Кеј-Каус, Кеј-Хусрев и Кеј-Лухрасп, а неки додају и Гајумарта, првог краља.

1769. Ахриман је у старој иранској вери исто што у нас сотона или ђаво; код Фирдусија често означава једноставно демона.

1770. У оригиналу стоји реч „рестехиз“ т. ј. „страшни суд, ускрсиуће мртвих“, али често значи и „узбуна или гунгула као на Судњем Дану“. Ја сам зато узео арапску реч „кијамет“, која има оба горња значења, а доста је позната у нас; ми смо је добили преко Турака.

1781. и даље. Бојеви у којима појединци иступају против појединаца, а не војска против војске, познати су нам и иначе

(рецимо у *Илијади* Парис и Менелај, Хектор и Ајас; у римској историји три Хорација против три Куријација), али су се, како изгледа, Персијанци нарочито у томе одликовали. Дански ираниист А. Кристенсен, у својој књизи о *Сасанидском царству,* вели на стр. 63 ово: обичај је био да војсковођа позове, пре битке, непријатеља на покорност краљу краљева (т. ј. персиском владару) и на прелаз у Заратустрину веру, или да изазове појединце који су имали смелости за то, вичући „Мерд у мерд!", што у персиском значи „Човек и човек!" или „Човек на човека!" Према томе, Фирдуси је и овде био веран народној традицији.

1796. Другим речима: У гробу је тако хладно и непријатно, а живети је тако лепо и угодно. У овом Фирдусијеву стиху, као и на неким другим местима *Шахнаме,* опажају се трагови учења старих филозофа о четири елемента (земља, вода, ватра и ваздух) и о четири квалитета (сух, хладан, врућ и влажан).

1857. Бели Див је страшни вођа мазендеранске војске, кога је Рустем убио у његовој пећини и тиме завршио рат у Мазендерану.

1910. Фирдуси често оперише са рубином у поређењима; овде хоће да каже: Сухраб је направио толико крвопролиће да земља изгледа *црвена* као рубин.

1924. „Луча света'„ т. ј. сунце, јер обасја цео свет. — „Чим луча света мачем тргне" = чим сунце пусти своје зраке, чим гране. Слично је песник рекао у стиху 1652 да сунце има „мач од врућине".

1925. „Видеће овде вешала и престо", т ј. сунце ће видети овде на бојишту вешала за једнога од нас, а престо за другога; наравно, престо је за победника, а вешала су за побеђенога.

1966. Смисао је: од силне крви коју је Сухраб пролио земља је *црвена* као ружа.

1984. *„Ногом* загазио", тако стоји у оригиналу. Ово је сличан плеоназам као кад наша народна песма каже: „Бан погледа госпоју *очима*".

1998. „Сем Слонског Тела", т. ј. сем Рустема са слоновитим телом, а пошто Гив то говори самом Рустему, то је као да му каже: сем тебе

2067. „Пут Забулистана", т. ј. Рустемову двору и родитељима.

2068. Дестан је име Рустемова оца.

2083. О Џемшиду, једном од највећих персиских краљева, види опширније у предговору, стр. XLIX.

2084. Тахмурас, трећи персиски краљ по реду, заиста се борио с Ахриманом и са дивовима.

2098. „И црна гавран-птица спусти главу", т. ј. кад ноћ ишчезну.

2140. „Неправедном шаком", т. ј. шаком која држи оружје и хоће да почини неправду и недело. „Неправедна шака" у овом

стиху и „мач осветнички" у оном пре њега чине извесни паралелизам.

2231. У Садијеву *Гулистану (Ружичњаку)* сличне се речи приписују Рустемову оцу Залу.

2313. „Грбоња", мисли се иронички: небо грбавих леђа, дакле криво небо или неправедна судбина.

2354. „Крвавих образа", наиме од крвавих суза.

2409-2418. Врло племенито настојање од стране Сухраба да спасе живот своме сужњу. Иначе су Персијанци врло окрутно поступали са својим заробљеницима.

2449 Зеваре је полубрат Рустемов.

2464. „На ватру ми баци", т. ј. у несрећу, у невољу, која пече као ватра На сличан начин се у арапској поезији туга пореди с ватром; тако, на пример, песникиња ал Ханса вели у својој елегији за братом Сахром да „бдије до зоре, иако сви други мирно спавају, *тужна* као да *огањ* гори на њеном руху".

2467. Мисли се до обале реке Оксуса, која се сада зове Аму Дарја; ово је велика река у Туркестану, а утиче у Аралско језеро. У арапском и персиском име јој је Џихун (= Гихон).

2527 и даље. Овај мелем (персиски *нуш-дару*) је нешто слично као *панакеја* у старих Грка, т. ј. лек од свију болести. По персиском предању, њега су сачинили астролози, а имали су га само краљеви. Зато се и Рустем обраћа Каусу Има и персиска пословица: „После смрти дају мелем Сухрабу".

2533. „Војвода", т. ј Гудерз.

2540. Иако се овај придевак („слоновита тела") иначе односи на Рустема, јасно је да је овде реч о Сухрабу.

2566 Колоквинта, једна врста тикве чији је плод лековит али врло горак.

2572. Реч ћилим у овом и следећем стиху узео сам у врло широком смислу, наиме као тканину уопште. Пошто у оригиналу уз то стоји и „пун шара (или ликова)", још је ближа помисао на ћилим. „Шарен ћилим" нисам могао превести, јер га песник одмах у следећем стиху зове „злаћаним" или „са златним шарама". По свој прилици реч је о ћилиму или уопште тканини која поред својих шара има и златне жице (пруге).

2633. Зал-зер значи „седи старац"; ово је надимак Рустемова оца Зала, јер се родио седе косе. Рудаба је Залова жена и Рустемова мајка.

2717-2718. Ови стихови садрже силну антитезу: на једној страни неизмерност небеске дуге, а на другој тесни мртвачки сандук! — „Јахати на дузи" каже се у персиском метафорички за одлична коњаника који јаши „брзо као ветар".

2745. Сатурн је највиша планета за коју се тада знало.

2775 Алоје дрво (зову га и рајско дрво) употребљава се нарочито за фине столарске послове. — У нашој народној песми „Женидба Милића барјактара", стих 190, стоји слично:

„Сабљама јој сандук *сатесаше*". —

2836 Т. ј. место да се Сухраб шеће по пространим дворима и баштама, он оде у тесни гроб.

2897. И на другим местима *Шахнаме* долази *плаво* одело, поред црног, као знак жалости.

2903. Било је више персиских краљева са овим именом, које су Грци искварили у Варанес. Али се помиње и неколико мобеда са именом Бехрам.

2907. У оригиналу заиста стоји „Отац" (перс. *пидер*) место Бог, што на први поглед изненађује од једног муслиманског песника. Али треба држати на памети да су ариски Персијанци много слободнији у оваквим стварима него семитски Арапи. На концу, Фирдуси ставља ове речи у уста Бехраму који је друге вере.

2918. Како Фирдуси на почетку надовезује ову историју на друге, тако нас овде, на завршетку, приправља на нову. О Сијавушу је било говора у предговору, стр. LIII.

2919-2920. Сравни ове стихове са трећим и четвртим у почетку овог спева. Дакле како епизода почиње, тако и завршава: рефрен несретне историје остаје и даље у ушима читаоца.

НАПОМЕНЕ

уз Сатиру на шаха Махмуда.

Сами текст *Сатире* је у разним рукописима врло неједнаке величине: број дистиха варира између 30 и 160. Као подлогу свога превода ја сам узео Молов текст који има 93 дистиха (или 186 стихова).

*

7. Још из предговора, стр. XXIX, знадемо да су Фирдусија клеветали код султана да је јеретик. Нарочито су га оптуживали да припада карматској секти. Ова муслиманска секта била је у то доба врло утицајна, а Куран је тумачила алегорички.

10. Према шаху Махмуду који је фанатични сунит, Фирдуси је био шиит (види предговор, стр. XI), па зато и истиче своју велику привржeност не само Пророку (= Мухамеду), него и Алији. Овај последњи који је Мухамедов зет и његов четврти наследник по реду, нарочито је у великој части код Персијанаца, прави апостол и светац шиитизма. Шта више, има претераних шиита (т. зв. *гулат*) који Алију стављају изнад самога Мухамеда и међу га врло близу Бога или га чак и проглашују његовом инкарнацијом.

13. Иако Фирдуси пламти срџбом на султана, ипак донекле увиђа да је немоћан спрам његове моћи и положаја, па преносећи борбу са световнога поља на духовно и са овога света на онај будући, назива и Мухамеда и Алију шаховима и изриче им сву своју љубав и привржeност.

16. „Заменик" је надимак Алијин У оригиналу стоји арапска реч „васи", т. ј. „извршилац (Мухамедове) последње воље", дакле његов наступник или заменик

23. Апостол Објаве, т. ј Мухамед, који је, по муслиманском схватању, донео људима божју објаву (= Куран).

34. Хајдар је такође један надимак Алијин (види стих 16). И ово је арапска реч, а значи „лав", како Алију често називају; каткад му веле и „божји лав".

40. Овде се још јасније види оно што је примећено код стиха 13. Песник је свестан да се на овом свету нема коме потужити на Махмуда, али после смрти, на другом свету, султана неће више бити на престолу, него друга два краља, Мухамед и Алија, који ће песника као верног присташу заштитити.

42. По муслиманском схватању, за кога се пророци, свеци или родитељи заузму на Судњем Дану, тому се могу греси опростити и ућиће у рај Сад је јасно зашто Фирдуси вели да код Мухамеда и Алије тако добро стоји да би њиховим посредовањем могао спасти сто Махмуда од пакла.

45. „Туски" = из Туса; види предговор, стр. XX. „Другар чистих људи", нарочито у верском смислу, т. ј. далеко од тога да буде јеретик.

52. Под „клеветником" обично се мисли на Махмудова министра Хасана Мејмендија.

57. Сам Фирдуси вели овде „*близу* осамдесет лета", што је доста неодређено. Међутим, он често употребљава округле бројеве *без икаква ограничења*, и ово треба имати на уму кад се праве ма какви закључци на основу његових података.

60. Хоће да каже: свет је пролазан а живот је тако кратак, па ипак ја сам утрошио толике године у *Шахнаму*, без заслужене награде.

61. „Шездесет хиљада" (у Фирдусија као обично индиректно: „двапут тридесет хиљада") преставља и овде округао а не тачан број.

69. „Гул" је пустињски демон, вукодлак, вампир или зла вила, као *ламија* у старих Грка. Арапи верују да гул може врло лако да мења боју и да се претвара у разне облике, рецимо у лепу жену и т. д.

82. Место Исфендијар стоји у персиском оригиналу „руинтен", т. ј. „тучано тело", дакле јунак са телом од туча. Фирдуси га зове овако, јер му је цело тело (осим очију) било неповредиво.

89. Како се читалац може лако досетити, Дараб и Дара је исто што и Дарије.

90. Т. ј. Александар Велики.

98. Наравно, Фирдуси мисли иронички, т. ј. ова ће ти сатира сачувати *зао* спомен у свету. Доцнији песници често алу-

дирају на ово, велећи: шах Махмуд би и прође, и да није Фирдусијеве сатире, не би се ни знало да је уопште живео.

105. И на концу *Шахнаме* песник вели двапута да је на њој радио *тридесет и пет* година, па се овај број обично и узима као аутентичан.

109. „Један злобник", мисли се исти Хасаи Мејменди као у 52. стиху.

123. У ранијим белешкама напоменуто је како Фирдуси воли округле бројеве. Зато и овде вели *тридесет лета*, иако је малопре (стих 105) изричито и тачно рекао *тридесет и пет*.

126 и даље. Ово је тачно. Махмудов отац Себуктегин је био роб у Алптегина, оснивача газневидске династије, а да је сам Алптегин служио као роб у Саманида, видели смо у предговору, стр. XXVI. Дакле, у основи је тачно да је султан Махмуд не само „син роба" (стих 147), него чак и син робова роба.

135. Шах Махмуд је баш врло ниска рода, а што Фирдуси вели озде за њ „од високог соја", то је више него иронија.

135-136. Овај дистих гласи буквално: „Длан шах-Махмуда... је *девет пута девет* и *три пута четири*." Персиски песници и иначе имају сличних *дактилономских* стихова, т. ј они само опишу *положај прста*, а читалац треба да погоди који број одговара томе положају. Међутим, Фирдуси овде поступа обратно: он наводи два броја, а ми треба да погодимо како се они помоћу прста исказују, т. ј. како рука онда изгледа. Како је један учени Персијанац протумачио Молу, осамдесет и један се означује тако да се песница затвори и палац увуче, а дванаест опет тако да се рука затвори а палац остави усправ Према томе, смисао је овог дистиха: шахова дарежљивост, то је посве затворена рука или готово затворена.

137. Песник и на другим местима вели да се *мучио* певајући. Ово није далеко од истине, иако човек при лектири добива утисак да му стихови глатко теку. Али не треба заборавити да су глатки стихови често плод дугога напора и исправљања.

142. „Чаша пива"; у оригиналу стоји арапска реч *фукâ*, што се обично описује као једна врста пива или, ређе, неко шербе.

155 Опис раја какав је на овом месту базира на обичном муслиманском схватању.

164. Т. ј. тмина је тако битан део ноћи, да не треба делити једну од друге; од ноћи не треба друго ни очекивати него мрак и тмину.

186. Под „верним робом" песник мисли самога себе.

ПОГОВОР.

Осећам потребу да овде кажем неколико речи о моме приказу *Фирдусијева живота и његових дела* као и о моме начину превођења.

Што се тиче првога, настојао сам да читаоце упознам са свим оним што садашња научна критика држи и зна, а потребно је за правилно схватање персискога песника и његових дела. При томе сам увек гледао да се ослоним на резултате најкомпетентнијих стручњака и да их што јасније и тачније изнесем. Поступајући овако, ја сам држао да је с обзиром на врло широки круг читалаца којима је ова књига намењена боље било дати и мало више него недовољно или сувише мало. Ја сам био свестан тешкоћа које имам да савладам пишући увод у један код нас досада посве нов и непознат предмет и зато сам пре свега настојао да будем јасан и разумљив и да оно што приказујем што више приближим нашем схватању; зато сам стално и наводио сличности и паралеле из разних европских књижевности или из наше.

Поред тога што сам наводио своје изворе у самом предговору, кадгод је то било потребно и згодно, ја сам имао намеру да у напоменама означим тачно одакле је шта узето, али редакција није могла на ово пристати из појмљивих разлога (сувише би стручно било за већину читалаца и много би простора заузело.) Задржане су само најважније напомене, које битно допуњују извесна места предговора. Мени зато ништа друго не преостаје него да овде накнадно и посве кратко означим писце и дела којих сам се држао.

Најстарије и најпоузданије вести о Фирдусију налазе се у самим његовим делима, нарочито у *Шахнами,* а онда у персиских писаца Низâмӣја Арӯдија Самаркандског (средином XII века) и Мухамеда Авфија (почетком XIII века). Први од њих, Арӯдӣ, посетио је песников гроб у Тусу године 1116., дакле неких деведесет година иза његове смрти, а његов чланак о Фирдусију садржи тадашњу традицију о песнику. Каснији биографи базирају на Арудијеву извештају, али износе и много измишљених и невероватних ствари. Ово вреди, више или мање, за Бајсунгуров предговор издању *Шахнаме* (почетком XV века), за Девлетшâха и Џâмӣја (обојица крајем XV века), а такође и за Лутф-Алибега (XVIII век). До пред крај XIX века и европски преводиоци и биографи базирају на овим доцнијим, слабо поузданим изворима. Али објављивање Арудијева чланка (најпре године 1894.), а нарочито Нелдекеова и Етеова истраживања у основи су изменила дотадашње мишљење о песнику *Шахнаме.* Шта више, Нелдекеова исцрпна студија о *Иранском народном епу (Das iranische Nationalepos,* 1. издање 1896., 2. издање 1920.) значи у научној литератури један такав врхунац учености и савесности, да ће се тешко ко наћи за дуго времена да га и достигне а камо ли престигне; ова студија је постала основа и полазна тачка за све приказе о овоме предмету, па, разуме се, и за овај мој. Да моји одељци о *Фирдусију као лиричару* и *Јусуфу и Зулејхи* почивају делимично на Етеовим истраживањима, види се јасно из предговора, а и природно је, јер је он први издавач. Осим тога, поједини подаци из Рикерта, Мола, Хорна, Брауна, Гринбаума, Пишела, Винтерница, Џексона, Шлехте, Кримскога, Борецкога и других стручњака и писаца били су ми више мање од користи. Прикази авестске и пехлевиске литературе и староперсиских натписа рађени су према односним чланцима у *Grundriss der iranischen Philologie* и у *Kultur der Gegenwart.* Најзад, и моје белешке и запажања током вишегодишње лектире

и студирања врло су ми добро послужили и омогућили су ми да извесне ствари самостално и први пут утврдим.

Што се тиче принципа којих сам се држао при превођењу *Рустема и Сухраба* и *Сатире на шаха Махмуда,* они су укратко ови. Главна ми је брига била да будем веран оригиналу, у мислима, у изразу и у појединостима, а тек онда да сачувам колико сам умео и знао и извесне његове лепоте. Ја намерно велим *извесне,* јер и сам добро знам како је тешко и готово немогуће превести једног овако великог песника као што је Фирдуси и верно и лепо у свему. Зато где је требало или боље рећи где се морала правити концесија једном или другом, ја сам на концу волео жртвовати форму него садржину. Укратко, ја сам више пазио на то да мој превод буде тачан и добар, него ли уметнички углађен. Али ово не значи да сам ја заборавио да преводим једно еминентно песничко дело; зато сам баш и одабрао песничку форму за коју држим да је најближа Фирдусијеву *мутекâрибу,* наиме једанаестерац са одмором иза петога слога, али сам изоставио слик, јер би ми сувише ограничио слободу кретања, а најзад, ни наше лепе народне песме нису сликоване. Сувишно је и истицати да сам и у оквиру који сам одабрао морао месгимице донекле другачије превести него у обичној прози, мада се ово односи само на ретке, небитне појединости; унаточ тога ја држим да сам остао веран оригиналу у суштини и да се нисам изневерио горе изложеном начелу о превођењу.

Позната је ствар да је уопште врло тешко преводити песничка дела, али су ове тешкоће код превођења источних песника још много веће и компликованије; многе ствари су у њих посве другачије него у западних, па преводилац више пута не може да их задржи, него их мора тако преиначити да буду разумљиве западним читаоцима. К томе долази код Фирдусија још и то да више пута није уопште јасно шта поједино место значи, или се с обзиром

на неспретни арапски алфабет може на два и три начина читати и схватити. Најзад, како је и у предговору (стр. LXVIII) речено, једног потпуног коментара на *Шахнаму* нема нити га је уопште било. Све су ово тешкоће за које у целости може знати само онај ко је и сам сличан посао радио.

Овде треба нешто рећи и о транскрипцији персиских и других ориенталних имена и речи: она није посве тачна него само приближна. Нити штампарија има за то удешена посебна слова, нити је то неопходно потребно у делу овакве врсте. Сем тога, транскрипција извесних источних језика и онако колеба у појединостима. У таквим случајевима, а и иначе, ја сам већином одабрао оне облике који су обичнији нашем уху или бар онакве који ће читаоца пре довести до правог изговора, на пример место Рӯд*а*ги ја сам узео Рӯд*е*ги, јер иако у првом облику нема дуљине на вокалу *а,* већина ће света изговорити Рӯд*а̂*ги; међутим, изговор Рӯд*е*ги много је ближи правоме. Најзад, многе персиске и арапске речи су већ давно до нас допрле у *турском* облику и толико се у њему одомаћиле, да би, писане у свом оригиналном облику, изгледале као нешто друго и непознато; ја зато и пишем Хусрев (упореди *Хусрев*бегова џамија у Сарајеву), Омер и слично, место Хуср*а*в, Хуср*ау* и Ом*а*р или чак Умар, и т. д. Ипак, и поред овога, није се свагде могло доследно поступити, зато је овде потребно скренути пажњу на то да су вокали у транскрипцији ориенталних речи над којима нема знака дужине (^) увек *кратки,* на пр. у имену Дакӣкӣ први је вокал *кратак* и представља неку средину између *а* и *е* (могло би се писати и: Декӣкӣ, али је први облик обичнији у Европи). Ипак нисам мислио да је свагде требало стављати ове знаке за дужину, него само у почетку док се читалац не привикне на прави изговор.

Што се тиче напомена уз текст епизоде и сатире, ја сам уверен да ће оне врло добро доћи широј читалачкој публици која први пут узима у руке дело овакве врсте и нема другога начина да се обавести о многим непознатим стварима на које ће у њему наићи. При изради ових напомена ја сам се послужио, поред малопре набројаних писаца и дела, нарочито Кристенсеновом књигом о *Сасанидском Царству (L'empire des Sassanides,* издање данске Академије Наука, 1907.), а и својим личним запажањима и белешкама.

Најзад нешто што је требало доћи на почетку књиге, али је изостало из чисто техничких разлога. То је израз дубоке благодарности моме ранијем учитељу, господину *Henri*-у *Massé,* професору персиског језика и литературе на Школи источних језика у Паризу, који се стално интересовао за овај мој рад и који ме је много задужио разним саопштењима и подацима. Ја га и овом приликом уверавам да су часови које сам с њиме у Алжиру провео, читајући разне персиске класике, за ме остали незаборавни.

Др. Фехим Бајрактаревић

ШТАМПАРСКЕ ГРЕШКЕ.

Фирдусијев живот и дела.

Стр. XVIII, 20. ред одозго, треба: Таâлибија (или Саâлибија)...

Стр. XXXIII, 1. ред одозго треба да гласи: подсећа мало на Молиера који је за представе свога *Умишљенога болесника* клонуо у позоришту и пренесен кући мало иза тога умро (1673.). Али и одмах после смрти...

Стр. XXXIV, 13. ред одоздо: на *И*стоку...

Стр. XXXV, 13. ред одозго, треба: он *ју* је поручио..

Стр. XLIII, 8. ред одозго, треба: гл. 37—50).

Стр. XLVII, 20. ред одозго: бо*р*бу Финâ и Лапâ...

Стр. LVI, задњи ред одоздо: *и* — наравно —...

Стр. LVIII, 10. ред одоздо: Нуширван (XL*I*)...

Стр. LXI, 16. ред одоздо: као у његов*а* претходника...

Стр. LXIII, 3. ред одозго, треба: израза...

Стр. LXXI, 17. ред одоздо, треба: под насловом Пальмове гилля (= *Палмине гране*)...

Рустем и Сухраб.

Стих 21, треба: к*ô*што...

„ 65, „ и *ӣо*једе

„ 194, „ без престан*к*а

„ 249, „ Нерӣм*а*но*в*

Стих	327,	треба	с престола (место са власти)
„	364,	„	Кожну му (растављено)
„	460,	„	Туран
„	916,	„	доцније *ил'* сада
„	1580,	„	свако*ј*
„	1655,	„	*т̄*ако (место *в*ако)
„	1819,	„	Рустем, (са запетом)
„	2231,	„	рекō: (са две тачке)
„	2306,	„	И *кад* окаљаш...